وِرثہ

(ہندکوزبان دے قدیم تے جدید شعراء دِیاں حرفیاں)

تحقیق و تحریر

(علی اویس خیال)

گندھارا ھندکو اکیڈمی، پشور

2 چنارروڈ آبدرہ یونیورسٹی ٹاؤن، پشور

نام کتاب	-------	ورثہ
موضوع	-------	حرفی
تحقیق	-------	علی اویس خیاؔل
کمپوزنگ	-------	علی اویس خیاؔل
پروف ریڈنگ	-------	سید سعید گیلانی
تصحیح	-------	سید سعید گیلانی
ٹائٹل	-------	ثاقب حسین
اہتمامِ اشاعت	-------	محمد ضیاء الدین جنرل سیکریٹری، گندھارا ہندکو بورڈ
جی ایچ اے اشاعت حوالہ	-------	F.106/17
سال اشاعت	-------	2017ء
قیمت	-------	1000 روپے
ISBN No.		978-969-687-090-6
پرنٹنگ	-------	جی ایچ اے لیزر پرنٹنگ پشاور
مطبع	-------	گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور

انتساب

میں آپڑی اِس تحقیقی کاوش دا انتساب آپڑے

محترم و مشفق والد گرامی جناب

''عنایت اللہ''

دے ناں کرناواں

جناں سی منوں شعر و ادب نال دلچسپی دا ذوق تے شوق

منتقل ہویا۔

....

علی اویس خیاؔل

فہرست

....

زنجیری

....

”ورثه“ ساڈا ورثه

میرا ایہہ یقین اے کہ انسان جیہڑا کم بی اخلاص تے نیک نیتی دے نال کرداوے اللہ تعالیٰ اُس نوں تے اُس دے کم نوں کامیابیاں سی ضرور ہمکنار کرداوے۔ تواڈے ہتھاں اچ اِس وخت ہندکو زبان دا جیہڑا ”**ورثه**“ وے ایہہ یقیناً علی اویس خیالؔ دی ہندکو زبان دے نال محبت، خلوص تے اُس دی محنت دا صلہ وے۔ کیونکہ علی اویس خیالؔ نے اِتنی نِکی عمر اچ اِتنا وڈا کم کر چھوڑے کہ جس دے حوالے نال میں سمجھنا واں کہ اِس نوں جتنا بی سراہیا جاوے اوہ اُتنا ہی کہٹ اے۔ زیرِ نظر کتاب جس نوں علی اویس خیالؔ نے ”**ورثـــه**“ داناں دِتا وے ایہہ یقیناً اگر کوئی سمجھے تا ساڈے سارے ہندکو واناں وسے کسی ورثے سی کہٹ نینگا کیونکہ ہندکو زبان دے اِس کھلرے ہوئے ”**ورثه**“ تے ادبی سرمائے نوں علی اویس خیالؔ نے جتنی محنت تے کوششاں نال جمع کیتا وے ایہہ نہ صرف ہندکو زبان تے ہندکو ادب بلکہ ہندکو واناں تے ہِک بہت وڈا احسان اے تے اِناں دی ایہہ کاوش یقیناً قابل ستائش تے قابل تعریف اے تے میری ایہہ دُعا وے کہ اللہ تعالیٰ علی اویس خیالؔ نوں اِسی طراں کامیابیاں نصیب کرے تے آپڑی زبان ہندکو دی خدمت کرنے دے موقع بار بار دیوے۔

خواجہ یعقوب اخترؔ
شاعر، ادیب، محقق
۲۰ نومبر ۲۰۱۶

''ورثہ'' ہِک لازوال کارنامہ

ساڈے شہر پشور اچ بہت ساریاں جگاں تے ٹُٹے پھٹے ہوئے قدیمی مقامات تے نشان نظر آندین۔ جس نوں آثارِ قدیمہ دا ناں ڈِتا گئیا وے تے ہر نشان تے تاریخی مقام نل کوئی نہ کوئی واقعہ یا کہانڑی منسوب اے۔ جس نل اِس گہل دی تصدیق ہوجاندی اے کہ پرانڑیں وختاں وِچ اِتھے شہر آباد ایا، یا ایہہ مقام تے نشان اِتھو دی آبادی دا حصہ ائے تے اج ایہہ سب کجھ پرانڑیں لوکاں دا چھوڑا ہویا ''**ورثـــہ**'' وُن۔ اِس حوالے نال ہندکو زبان تے پشور دے نال محبت کرنے والے بڑے لوکاں مثلاً ڈاکٹر الٰہی بخش اختر اعوان (مرحوم)، ڈاکٹر احمد حسن دانی، ڈاکٹر سید امجد حسین تے مختار علی نیّرؔ (مرحوم) بہت کم کر چکین تے آپڑی تحقیقاں نوں عوام تک پہنچا چُکین۔

مِنے جدوزیرِ نظر کتاب دا سرناواں ''**ورثہ**'' ملاحظہ کیتا تے میں سمجھا کہ شاید علی اویس خیالؔ ہونڑاں نے بی اِسی حوالے نال کوئی تحقیقی کم کیتا ہوسی برے جدو کتاب کھول کے ویکھا تا اِس اچ منوں ہندکو زبان دے قدیمی شعراء دِیاں آپڑے پچھے چھوڑی ہوئیاں حرفیاں نظر آئیان تے منے اندازہ کر لِتا کہ چونکہ ایہہ حرفیاں ہندکو زبان دے قدیمی شاعراں دا چھوڑا ہویا ''**ورثہ**'' وُن اِسی خاطر اِس کتاب داناں بی ''**ورثہ**'' رکھا گئیا وے تے ایہہ ساڈا ادبی ''**ورثہ**'' وے۔ اِس جگہ تے میں ایہہ کہنڑاں بی ضروری سمجھناواں کہ اِسی طراں دے کارنامے ''محمد اسماعیل اعوان'' ہونڑاں بی کر چکین کیونکہ اُناں نے بی بڑی محنت تے لگن نال ہندکو زبان دے نامور تے صوفی شاعر حضرت احمد علی سائیںؔ دے کلام نوں اکھٹا کر کے ''کلیاتِ سائیں'' دے ناں نال چھاپا جد کہ حال اچ ہی اُناں دی ہِک دوسری تحقیقی کاوش ''ہندکو سخن پارینہ'' بی منظرِ عام تے آئی اے تے مذکورہ دوواں کتاباں قابلِ ستائش اُن۔

بہر حال اِس وخت تواڈے ہتھاں جیہڑی کتاب اے ایہہ ہندکو زبان نال محبت کرنے

والے ساڈے ہِک پیارے نوجوان ''علی اویس خیالؔ'' دا بہترین تحقیقی کارنامہ وے۔علی اویس خیالؔ نوں میں پیار نال چِہلا بی کہناواں اوہ اِس خاطر کہ ایہہ جس شے دی تحقیق پچھے لگ جاوے تا اُس نوں وت توڑ چڑھا کے ہی دم لیندا ہے۔ کیونکہ کُجھ مدت پہلے خیالؔ نے پشور، پشور دی ثقافت تے اِس دے نال وابستہ مختلف موضاعات تے بی تحقیق کیتی ائی تے بڑی محنت نال اُناں متعلقہ چیزاں نوں اکٹھا کر کے ہِک کتابی صورت دِتی تے اوہ آپڑی جگہ ہِک کارنامہ وے۔ برے زیرِنظر کتاب جس اچ پرانڑیں شاعراں دا کھلرا ہویا کلام اکٹھا کیتا گئیا وے، اِس نوں اکٹھا کرنے دا چَہل خیالؔ نوں کُجھ عرصہ پہلے پیا اَیا کیونکہ اوہ مختلف معلوماتاں وسے میرے وَل بی وقتاً فوقتاً پھیرے پاندا ایا تے میں اِنوں اکثر کہنا بی ایاں کہ ایہہ ہِک مشکل کم اے تے اِس دے پچھے نہ لگ برے اِس نے میری ہِک نہ منی تے ایہہ وئی کہیندا ریا کہ ''لبدے لبدے تا خدا بی مل جاندا وے'' تے میں پرانڑیں شاعراں دا کلام کنج نہ لب ساں۔ پتہ نئیں ایہہ کتھے کتھے پھر دا ریا مگر ''ہمت مرداں مددِ خدا'' والی گَہل ائی کہ میں اِس انتظار وِچ ایاں کہ ایہہ آپڑے مشن وِچ ناکام ہو کے واپس آ سی مگر ایہہ دیکھ کے میری بینگ اُڈھ گئی کہ ایہہ پتہ نئیں کتھو کتھو سی مختلف لوکاں، کتاباں تے رسالیاں سی پرانڑیں شاعراں دے کلاماں نوں جمع کر کے اِتنا ''**ورثه**'' وٹول آیا تے میں سمجھناواں کہ ایہہ کھلرا ہویا ''**ورثه**'' اِس نے اکٹھا کر کے ہِک بہت وڈا کارنامہ انجام دے چھوڑیے تے وت ''سونے تے سہاگا'' ایہہ کہ اِس نے نہ صرف حرفیاں نوں اکٹھا کرنے تے اکتفا کیتا بلکہ ہر ہر حرفی دا موضوع بی نال لکھا تے مشکل ترین تحقیقی کم ایہہ کیتاؤس کہ کتاب دے اخیر اچ ساری حرفیاں دی موضوعاتی تے حروفِ تہجی دے اعتبار نال تقسیم بی کیتیؤس یعنی جس کسی نوں جیہڑے موضوع یا حرف دے حوالے نال حرفی درکار ہوسی اوہ نہایت ہی آسانی نال متعلقہ حرفی تکل پہنچ جاسی تے اُس نوں ساری کتاب پھرولنی نہ پیسی تے ایہہ کم کر کے اِس نے نہ صرف آنڑیں والے شاعراں، ادیباں تے محققین وسے آسانیاں پیدا کیتیان بلکہ ایہہ بی ثابت کر چھوڑے کہ ایہہ واقعی ہندکو زبان دے نال سچی محبت کرنے والا شخص اے۔

بہر حال اگر چہ اِس کامیابی دا گبرو ''علی اویس خیالؔ'' اے برے اِس دا سہرہ میں سمجھناواں

کہ ''گندھاراہندکو بورڈ'' تے ''گندھاراہندکو اکیڈیمی'' دے سر تے وے۔ اخیر اچ ایہہ کہہ ساں کہ منوں اُمید نئیں بلکہ پورا پورا یقین اے کہ اِس کتاب نوں پڑھنے والا ہر قاری علی اویس خیالؔ دی اِس تحقیقی کاوش نوں ضرور داد دیسی۔

نذیر بھٹی
شاعر، ادیب، محقق
فلم رائیٹر، ڈرامہ نگار، کالم نگار
۲۷ دسمبر ۲۰۱٦

''ورثہ'' دی گھل

کسی مفکر دا کہنڑ اں وے کہ فنکار ہونڑیں بغیر انسان سب کجھ ہوسکد یے۔مگر جنونی ہونڑیں بغیر کوئی فنکارنی ہوسکدا۔ اِس مرحلے تے میں اُس جنونی دی گہل کرنا چاہناں جس دا ناں علی اویس خیاؔل اے۔اویس کوئی وڈا لکھاری نہ سہی برے اُس دے جنون نے اُس سی جیہڑا کم کروایے اوہ نہ صرف وڈا کم اے بلکہ نا قابل فراموش بی اے۔اویس گندھارا ہندکو بورڈ تے گندھارا ہندکو اکیڈیمی دی روحِ رواں اے منے جس وڈے کم ول اعشارہ کیتا وے اوہ ایہہ کتاب اے جس دے وِچ بڑی عرق ریزی تے محنت دے نال اویس نے سوسینکڑے سال پرانڑیاں حرفیاں گلی گلی، کہار کہار تے بندے بندے نوں مل کے اکھٹیاں کیتیاں وُن تے اوہ لڑائی جیہڑی گندھارا ہندکو بورڈ والے ہندکو واسے لڑ دے پئین اُس لڑائی نوں جیتنڑیں واسے ایہہ ہِک بہت وڈا اقدم اے۔

اِتنیاں پرانڑیاں حرفیاں جمع کرنا کوئی آسان کم نینگا محنت کرنی پیندی اے تے ایہہ کم اووا کر سکد یے جس نوں آپڑی ماں بولی واسے جنون ہووے اِسی واسے منے علی اویس نوں جنونی کہیا اگر اوہ اِسی طراں دِل دی لگن دے نال محنت کردا رِیا تا کوئی وجہ نہیں کہ اوہ ہِک نہ ہِک دِن نامور لکھاری نہ بنڑیں۔میری دُعا وے کہ اللہ اُنوں تے ہندکو دے دیوانے آں نوں ہمت دیوے کہ اوہ ماں بولی دا مانڑ ودھانڑیں واسے جدوجہد کردے رؤن تے ہِک دِن کامیابی دا سہرہ اُناں دے سر سجے۔آمین۔

سید سعید گیلانی
شاعر،ادیب،محقق
۲۱ جولائی ۲۰۱۶

ساڈے ''ورثہ'' دا امین

ایہہ ساڈا ایمان اے کہ اللہ تبارک وتعالیٰ ہر چیز تے قادر اے تے اُزی منشاء وے کہ جس سی جیہڑا کم لوے اُزے وسے اُنوں عالم شہود تے لیاندا وے۔ ہندکو زبان بی اللہ تعالیٰ دی بے شمار نعمتاں چو ہِک نعمت اے اس زبان دی آبیاری وسے بے شمار شعراء پیدا ہوئے وُن جیہڑے ہزاراں وریاں سی اِس باغ دے راکھے دا کم پئے کر دے وُن تے کر دے چلے آسُن۔

میرا اِس گہل تے پکا یقین اے کہ جس وخت اللہ تعالیٰ دی عظیم ذات نے ہندکو شعراء دا خمیر گُند یے تا اس خمیر وِچو ہِک پیڑا چُک کے وکھرا رکھ دِتا۔ تا کہ ایہہ قدیم شعراء آپڑی زندگی دِیاں بہاراں مُکا کے زرد پتے بنڑ کے زمی وِچ مونہہ چھپانڑیں لگُن تا اُس ویلے دا ایہہ بچا ہویا خمیر دا پیڑا ہندکو دے باغ وِچ موجزن ہوسی جزاناں ''علی اویس خیالؔ'' ہوسی۔

ایہہ گہل آپڑی جگہ پتھر تے لکیر اے کہ اویس خیالؔ نے جس محنت، مشقت تے جستجو نال آپڑی ماں بولی دی خدمت پیا کر دا اے اِزی مثال بڑی کہٹ مل سی۔ کل دی گہل عینگی تُسی اج ہی دیکھو ہندکو دے قدیم تے جدید حرفی گو شعراء نوں ہِک ہار وِچ پرو کے سوہنڑے موتیاں دی لڑی بنڑائی جزاناں ''**ورثہ**'' رکھا۔ ایہہ اِناں دی آپڑی زبان نال محبت تے لازوال لگن دا عملی مظاہرہ وے جیہڑا ساڈے سامنڑیں وے۔

اِس لوک ورثے دے وِچکار اج سی تقریباً ترے صدیاں پہلے گزرے ہوئے تے اُناں سی بعد آنڑیں والے تے موجودہ دور دے شاعر ہِک کتاب اچ بند نظر آندے وُن۔ اویس نے ایہہ مشکل کم کر کے آپڑی عشق دی تختی اُتے لکھ دِتا وے کہ ''عشق سلامت ہووے تا شیریں دے محل تلو ہِک تیشے نال بی نہر کڈھنا کوئی اوکھا کم نیئں گا''۔

کیونکہ ''**ورثہ**'' دے وِچکار سانوں اُناں شعراء کرام دِیاں حرفیاں مل دِیاں وُن جنہاں دا

کلام کجا اُناں دے ناں سی بی اج دے شعراء واقف ہینگے۔ ایہہ کتاب جنوں باقاعدہ طور تے لوک ورثہ تے ہندکو ادب دے خزانے وِچ انمول درجہ حاصل ہو گئیا وے۔ اولیس خیالؔ تے جتنا بی آپڑے خیال دے کھوڑے دُوڑائے جاؤن اُزی حداں نوں پار نی کر سکدے۔

اِس کتاب اچ ہِک ہور بڑی کمال کیتی گئی اے کہ ہر حرفی نوں موضوعاتی تے حروف تہجی دے اعتبار نال وکھرا وکھرا الکھ کے ادب دے اِس شاہکار نوں بام عروج تو پہنچا دِتا گئیا وے۔ ادب دی دُنیا وِچ اس جدت نوں اہل قلم بہت قدر دی نگار نال ویکھسُن۔

بہر حال خیالؔ تے جتنا بی اظہارِ خیال کیتا جاوے اوہ کہٹ اے۔ کیونکہ اولیس خیالؔ ہندکو دے باغ دا اوہ سدا بہار پُھل اے جزی خشبو سارے چمن نوں پئی مہکاندی اے۔ دُعا وے اللہ رب العزت آپڑے پیارے حبیب صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے صدقے اچ اِزے قلم نوں ہور مضبوطی تے طاقت عطاء کرے تا کہ ایہہ آپڑی سوہنڑی تے من موہنڑی زبان دی اِسی طراں خدمت کر دا روے۔ آمین۔

صادق صبا
ایگزیکٹیو ممبر، جی ایچ بی پاکستان
شاعر، ادیب، محقق
۲۹ دسمبر ۲۰۱۶

شہرِ گُل

پشور میرا شہر، میری جنم بھومی، میریاں بچپن دِیاں یاداں تے جوانی دا امین اے۔ پشور دی ہر گہل بے مثل و بے نظیر اے۔ پہانویں اوہ اِس دی تہذیب کہ اِس دی ثقافت، اِس دی روایات اُن کہ اِس دی مہمان نوازیاں، اِس دی تاریخ کہ اِس دے نیک تے بہادر لوک اُن الغرض اِسی دی کسی چیز دی کوئی مثال نینگی، اِسی واسے تا کہیندین کہ:۔

اے پیرانِ پیر پشورا! نینگیاں رِیساں تیریاں

ہِک وخت ایا کہ پشور دا کوئی بی آدمی جس شعبہ زندگی نال بی تعلق رکھدا ایا یعنی پہانویں او تعلیم یافتہ ایا یا غیر تعلیم یافتہ، نائی ایا تا اوہ بی شاعر، نوائی ایا تا اوہ بی شاعر کہ گلکار ایا تا اوہ بی شاعر الغرض پورا پشور شاعراں سی معمور ایا تے ہر طرف شعر و ادب دی فضا گرم ائی تے جگہ جگہ اچ مشاعرے ہوندے رہیندیے تے ہندکو زبان دے ادب دی تخلیق ہوندی رہیندی۔ برے افسوس نال ایہہ کہنڑاں پیندیے کہ باوجود اِس دے کہ ساڈی زمی تے شاعر تے ادیب بہت پیدا ہوئین مگر اُناں نے آپڑے کلام تے آپڑی تخلیقات دی حفاظت تے اُس نوں کدی محفوظ کرنے دانی سوچا اِسی واسے ساڈی ہندکو زبان دے شاعر تے ادیب دی موت نال اُس دا کلام بی دفن ہوندا رِیا تے صرف و صرف سینہ بہ سینہ دی روایت تے ہی تکیہ رِیا اِس وسے اُناں شاعراں دے کلام تے ساڈے اِس عظیم ورثے دی حفاظت نہ ہو سکی۔ اِس سی بعد ھُنڑ ضرورت اِس امر دی ائی کہ ساڈا اوہ ہندکو دا ادب جیہڑا کہ تتر بتر ایا یعنی سینہ بہ سینہ دی روایت دے باوجود بی ساڈے تکل پہنچڑیں سی رہ گئیا ایا اُس نوں اکھٹا کیتا جاندا کیونکہ اِس سی دورسی بعد جیہڑا دور آنڑیں والا وے اُس اچ ایہہ کلام ضائع ہو جاندا جس دی وجہ ایہہ وے کہ کیونکہ وت اوہ لوک بی نہ رہیندیے جناں نوں ایہہ کلام ھُنڑ تکل یاد اُن۔ بہرحال اِس مشکل تے محنت طلب کم نوں سر

انجام دینڑ یں تے آپڑی زبان دے اِس عظیم ''**ورثـــہ**'' نوں محفوظ کرنے دا بیڑہ ساڈے ہندکو دے ہِک نو جوان شاعر تے لکھاری علی اویس خیالؔ نے چُکا تے اِس گہل دا میں گواہ واں کہ ایہہ گلی گلی پھرا تے مختلف پرانڑیں لوکاں تے بزرگاں نال ملاتے اُناں سی ایہہ کلام ریکارڈ نگاں دی صورت اچ جمع کیتا تے وت ایہہ ریکارڈ نگاں سُنڑ سُنڑ کہ آپ ہی اُس نوں کمپوز بی کیتا تے وت ''**ورثہ**'' داناں دے کے ہِک کتاب مرتب کر چھوڑی جیہڑی کہ میں سمجھنے واں کہ ہِک بہت وڈی کاوش اے۔ وت اِس اچ کمال دی گہل ایہہ وے کہ اِس اچ 1740 دے دور سی لے کے ہُنڑ تک دے حرفی گو شاعراں دے کلام نوں شامل کرنے دے نال نال حرفیاں دے موضوعات لکھے تے اُناں دی وت موضوعاتی تقسیم تے حروف تہجی دے اعتبار نال تقسیم بی کیتی جیہڑا کہ بہت زیادہ مشکل کم اے تے میں علی اویس خیالؔ دی اِس کاوش نوں سراہناواں تے دُعا کرناواں کہ اللہ تعالیٰ علی اویس خیالؔ نوں مزید ہمت دیوے کہ اوہ اِسی طراں آپڑی ماں بولی دی خدمت کردا روے۔

سکندر حیات سکندرؔ
جائنٹ سیکرٹری، جی ایچ بی پاکستان
شاعر، ادیب، محقق
۱۵ جنوری ۲۰۱۷

''ورثہ'' ہندکو ادب دی بنیاد

کھیندےین سُتے ہوئے لوکاں نوں جگایا جاسکدا اے، برے جاگ دے نوں کونڑ جگاوے۔ اِسی طراں سامنڑیں موجود ادبی سرمائے نوں تے کوئی بی یکجا کر کے مرتب کر سکدا اے، کمال ایہہ ہوندا اے کہ گُمے ہوئے ادبی خزانے نوں ٹھونڈ کے تے اکھٹا کر کے کتابی شکل اچ سامنڑیں لیایا جاوے۔

اِس کتاب اچ اگرچہ کجھ مواد اُناں شاعراں دے فن پارے آں تے مشتمل اے جیہڑے خیر نال بقید حیات اُن، برے اچھا خاصہ مواد اُناں شعراء دے کلام تے مشتمل اے جیہڑے نہ صرف اِس جہانِ فانی سی کوچ کر گئے ان بلکہ اُناں دا کلام بی نایاب اے۔ اِس سلسلے اچ کافی مدت سی کسی اجئے دیوانے دی ضرورت محسوس ہوندی رئی اے کہ جیہڑا دیوانگی دی حد تک اِس خوشگوار فرض نوں نبھانڑیں وسطے مخلص ہووے تے میں کہہ ساں کہ او مخلص دیوانہ ''علی اویس خیالؔ'' دی صورت اچ پیدا ہو گئیا وے۔ جیہڑا جس کم دا بیڑہ چک لیندا اے اُس نوں پایۂ تکمیل تک پہنچا کے ہی دم لیندا اے تے مزے دی گہل ایہہ وے کہ مُشکل پسند اے۔ کسی آسان حدف نوں ہتھ نی پاندا جدو بی کُجھ کرنے دا سوچ دا وے تے مشکل ہی سوچدا اوے تے وت اُس مشکل نوں بی توڑ نبھا کے دم لیندا اے تے اُناں لوکاں دی طراں بی نی کردا کہ جیہڑے کوئی ہِک کم نوں انجام تک پہنچا کے لمی تانڑ کے سو جاندین، کیونکہ ایہہ ہِک پراجیکٹ ختم کر کے دوسرے نوں ہتھ پالیندا اوے۔

''**ورثہ**'' اچ موجود کلام نہ صرف اج ہِک نایاب خزانہ وے بلکہ ایہہ آنڑیں والے وخت اچ اُس دور دی نسل وسطے بی ہِک حوالے دی حیثیت رکھسی۔ اِس دے علاوہ تحقیق دا کم کرنے والے آں وسطے ہِک نصاب دی حیثیت رکھسی تے جسراں میں پہلے لکھ چکا واں کہ اویس بڑا مشکل پسند اے کیونکہ اِس نے صرف حرفیاں اکھٹیاں کر کے اُناں نوں کتابی شکل اچ جمع کرنے تے ہی اکتفانی کیتا

بلکہ اِس نے اُناں حرفیاں دی حروف تہجی دے اعتبار نال تے موضوعاتی تقسیم کر کے ایہہ ثابت کر دِتا وے کہ ایہہ واقعی ہندکو زبان دا ہِک مخلص دیوانہ وے کیونکہ ایہہ ہِک بڑا مشکل کم اے تے اِس اندازہ اُناں لوکاں نوں ہوسکدا اوے کہ جیہڑے اِس سی واقف ہوؤن۔ اِس دے علاوہ ہندکو دی قدیم شاعری پڑھنے دا شغف رکھڑیں والے لوکاں وسطے ایہہ ہِک بہترین تحفہ ثابت ہوسی جدکہ نویں شعراء وسطے مشعل راہ بنڑسی تے نال ہی نال اہل ادب وسطے ہِک مثال دا کم کرسی کہ جدید ادب تخلیق کرنا ہی سب کجھ نیئنگا بلکہ نویاں عمارتاں چاڑھنے وسطے پرانڑیاں بُنیاداں تے بی ہِک نظر پانڑاں ضروری ہونداوے تاکہ بنیاد کیہہ ہوندی اے تے کس طراں ہوندی اے سمجھ آجاوے۔

احمد ندیم اعوان
جائنٹ سیکرٹری، جی ایچ بی پاکستان
شاعر، ادیب، محقق
۶ جنوری ۲۰۱۷

''ورثہ'' دے حوالے نال

ہندکو زبان دِیاں حرفیاں نوں جمع کر کے منظرِ عام تے لیانڑاں یقیناً علی اویس خیالؔ دا ہِک عظیم کارنامہ وے۔ ہندکو حرفی چونکہ دیگر زباناں دے ادب سی وکھری تے منفرد صنف اے۔ اِسی وسے اِس تحقیق نال جتھے ہندکو ادب دا ہِک پہلو اُجاگر ہویا وے اُتھے ہی ایہہ نوجوان بی مبارکباد دا مستحق اے کہ اِس نے آپڑی کاوشاں نال ۱۷۴۰ سی لے کے عصرِ حاضر تک دے شعراءِ دیاں کھلریاں ہوئیاں حرفیاں نوں اکھٹا کرنے سی بعد ''**ورثہ**'' داناں دے کے ہِک کتابی صورت اچ سامنڑیں آندا وے تے اِس دے نال نال کتاب دے اخیر اچ اِناں حرفیاں دی موضوعاتی تقسیم کرنے دے علاوہ اُناں دی حروفِ تہجی دے اعتبار نال بی تقسیم کیتی گئی اے جیہڑا کہ یقیناً ہِک قابلِ ستائش کارنامہ وے تے علی اویس خیالؔ دا ایہہ کارنامہ عوام الناس تے محققین وسے ہِک مشعلِ راہ ثابت ہوسی۔ منوں یقین اے کہ اگر اِس نوجوان نے مزید مشاہدات تے وسیع مطالعے دے نال نال آپڑا ایہہ تحقیقی سفر اِسی طراں جاری رکھا تے انشاءاللہ ہندکو ادب دی دُنیا دے وِچ اِس داناں ہمیشہ ہمیشہ وسے جاویداں ہو جاسی۔

ڈاکٹر ظفر اقبال
ڈائریکٹر، گندھارا ہندکو اکیڈمی، پشور
پی۔ایچ۔ڈی (سکالر)
۱۷ جنوری ۲۰۱۷

''ورثے'' دی کھوج

ہندکو زبان پاکستان دی 6ویں وڈی زبان اے تے صوبہ خیبر پختونخوا دی دوئی وڈی زبان اے۔ برے ایہہ بی حقیقت اے کہ اس زبان دی نہ کوئی اکیڈمی، نہ ڈیپارٹمنٹ، نہ کوئی سرکاری ادارہ 70 سال تک نی بنڑا تے گندھارا ہندکو بورڈ دی کوششاں نال پہلی واری پبلک پرائیویٹ پارٹنرشپ دے تحت گندھارا ہندکو اکیڈمی دا قیام 2015ء اِچ عمل اِچ آیا۔ جدو دی گندھارا ہندکو اکیڈمی قائم ہوئی اے ہندکو زبان اُچ مختلف موضوعات تے تحقیق، تخلیق تے ترویج دا کم تیزی نال جاری اے۔ اِس اکیڈمی اِچ کم کرنے والے تقریبا تمام افراد انتہائی محنت تے ایمانداری نال آپڑے فرائض پئے سرانجام دیندین تے تحقیق دے حوالے نال گندھارا ہندکو اکیڈمی دے محقق علی اویس خیال دی کوششاں قابلِ تعریف اُن۔علی اویس نے انتہائی قلیل مدت اِچ مختلف موضوعات تے تحقیق دا کم کیتا وے تے اُنہاں دی تحقیق سی بھرپور مختلف کتاباں گندھارا ہندکو اکیڈمی دے تحت چھپ کے سامنڑے آندیاں پئیاں۔ منے 2015ء اِچ اکیڈمی دے قیام سی ہونڑ تکل ہفتہ وار عمومی، انتظامی تے تحقیقی اجلاساں دی صدارت کردے ہوئے جدو بی تحقیق دے حوالے نال آپڑی معلومات تے تجربے دی روشنی اِچ تحقیق دے لوازمات دے بارے اِچ گل کتھ کیتی تا منے دیکھا کہ علی اویس میری گلاں نُوں بڑی توجہ نال سنڑ دے ائے تے اُس نُوں اچھی طراں سمجھ پا کہ اُس تے عملدرآمد دا کم تسلسل نال کردے رئین تے اسی دا نتیجہ حیران کن طریقے تے مئُوں ایہہ ملا کہ مہینے بعد میرے ہتھ اِچ آپڑا تیار کردہ مسودہ پیش کردین جس تے مئُوں حیرانگی دے نال نال بڑی خوشی ملدی ائی۔علی اویس خیال 2011ء سی گندھارا ہندکو بورڈ نال منسلک اُن تے اِس وخت گندھارا ہندکو اکیڈمی اِچ بطور ریسرچ اسسٹنٹ کم پئے کردین، اوہ نا صرف شاعری بلکہ نثر اِچ بی تحقیق دا کم کردے پئین۔علی اویس دی ہک کتاب ''ورثہ''

دی تکمیل تے مئوں خوشی ہک اس گل دی بی اے کہ علی اویس نے تحقیق دے لوازمات نُوں مدنظر رکھدے ہوئے ہک بہترین کتاب تیار کیتی اے تے اس کتاب دی اشاعت نال مولوی جیؒ ہونڑاں دی خواہش تے ہدایت بی پوری ہوگئی اے کہ اوہ کیہندے ائے کہ تذکرہ قدیم شعراء ہندکو چھاپو کہ ایہہ کم بوہت ضروری اے۔ ہندکو ادب دے دامن دے بکھرے موتی ہک لڑی اِچ ''ورثے'' دی صورت اِچ پرو لیتے گئین ۔ میری دعا وے کہ اللہ تعالیٰ علی اویس دے زورِقلم اِچ مزید اضافہ کرے تا کہ اوہ ہندکو زبان، ادب وثقافت دی ترقی تے تحقیق دا کم مزید اگے ودھاون۔

محمد ضیاءالدین
جنرل سیکرٹری، گندھارا ہندکو بورڈ پاکستان، پشور
چیف ایگزیکٹیو کمیٹی، گندھارا ہندکو اکیڈیمی، پشور
۱۶فروری ۲۰۱۷

عرض خیال

حرفی ہندکو ادب دی بڑی مقبول صنف اے۔ اگر چہ ساڈے پرانڑیں شعراء نے چار بیتے بی لکھے وُن تے چار بیتے آں دی عمر حرفی سی زیادہ بی اے برے اِس دے باوجود بی ہندکو چار بیتے حرفی دے مقام تک معراج نی حاصل کر سکے۔ جس دی وجہ ایہہ وے کہ حرفی دے میدان اچ ایسے ایسے شاعر سامنڑیں آئین کہ جنہاں نے ہندکو حرفی نوں ادب دے ستویں آسمان تکل پہنچا دِتا۔ لیکن ایہہ بی ہِک حقیقت اے کہ ''ہر کمالے راز والے'' بالکل اِسی طراں ہندکو حرفی دی بی مثال اے کہ ہِک وخت او وہ ایا کہ جدو ہندکو زبان دے شعراء بغیر حرفی دے کسی اور صنف اچ طبع ازمائی کرنا بغاوت بلکہ ادبی اصطلاح اچ کفر تے گناہ سمجھدے ائے تے وت ہِک وخت ایسا آیا کہ بیسویں صدی دے درمیان اچ کجھ لوکاں (شعراء) نے ہندکو زبان دی اِس مقبول ترین صنف ''حرفی'' نوں خیر آباد کہہ کے آپڑے تے نویں آنڑیں والے شاعراں وسے ''نویاں راہواں'' دریافت کر کے اُناں تے گامزن ہو گئے۔ اِس سی بعد آہستہ آہستہ حرفی دا سورج غروب ہونڑیں لگ پیا تے تقریباً شعراء غزل، نظم، گونڑ تے دیگر اصناف دی طرف متوجہ ہو گئے۔

ایہہ ائی مختصر جئی کہانڑی حرفی دی اِس سی بعد ہُنڑ ایہہ ساڈی یا ہندکو زبان دی بدقسمتی اے کہ ساڈے پرانڑیں شاعراں نے آپڑے کلاماں نوں نہ محفوظ کیتا تے نہ ہونڑیں دِتا وے یعنی اُناں نے باقاعدہ طور تے کجھ نی لکھا بلکہ لکھڑیں لکھانڑیں نوں او وہ عیب سمجھدے ائے اِسی وسے صرف و صرف آپڑے حافظے آں تے یاداشتاں تے ہی تکیہ کیتا ایہہ وئی وجہ وے کہ سانوں ساڈے پرانڑیں شاعراں دے کلام دی پرچول وسے لائبریریاں تے کتاباں نی چھانڑنیاں پیندیاں بلکہ اُسی او وہ لوک ٹہونڈ نے آں جنہاں دے حافظے آں تے سینے آں اچ اُناں پرانڑیں شاعراں دے کلام موجود ہوؤن۔

بہرحال شعروادب نال وابستگی منوں بچپن سی ہی ائی میری نصاب دِی کا پیاں اچ سبق کہٹ تے شعرزیادہ درُج ہوندے ائے۔جیہڑا شعر دِل تے لگے اُس نوں نوٹ کرنا تے یادکرنا میری عادت رئی اے تے ایہہ عادت آہستہ آہستہ بعداچ شوق دی صورت اختیار کرگئی تے ایہہ وئی شوق منوں شعرو ادب نال دلچسپی رکھنڑ یں دے نال نال شعر کہنڑ یں تے بی مجبور کرنے لگ پیا اگر چہ میں کوئی باقاعدہ یا اچھا شاعر نینگا واں۔

اشعارنوں جمع کرنے دی حرص دا میرا ایہہ حال ہونداایا کہ میں جدو سڑک تے چلدے ہوئے کسی رکشے،بس یا سوزوکی دے پچھے کوئی اچھا شعر پڑھ لیناایاں تے اُس سی بعداُس نوں نوٹ کرنے وسے اناں لاریاں دے پچھے سڑکاں تے دوڑ دار ہناایاں اکثر اگرکسی دے نال سڑک تے ٹُرا ہوناایاں تے اِس دوران اگرکسی رکشے یا گاڈی دے پچھے کسی شعر تے نظر پے جاندی تا اُس دے پچھے دوڑ ناشروع کرلیندا تے جیہڑا کوئی بی میرے نال ٹُرا ہونداایا اوہ بی حیران رہ جاندیے کہ اِس نوں ہِک دم کیہہ ہوگیئے۔

بہر کیف جدو تک ہندکو دے شاعراں نوں نی سُنڑاں ایا اُتھو تکل غالبؔ ،اقبالؔ ،مومنؔ، جگرؔ، تے میرؔ دِیاں کتنی آں ہی غزلاں تے نظماں یادائیاں۔برے جدوسی مئینؔ ،سیفیؔ تے بردےؔ دِیاں حرفیاں سُنڑ یاں تے اُناں نے منوں مذکورہ سارے شاعراں دے کلام ہی پُہلا دِتے جس دی وجہ ایہہ ائی کہ ایہہ کلام میری مادری زبان ہندکو اچ ائے تے سِدھے دِل اچ لے گئے ائے۔اِس سی بعد پہلے تا افسوس ہویا کہ اِناں شاعراں دے دیوان کیوں نینگے برے اِفسوس سی بعد شوق پیدا ہویا کہ کیوں نہ اِناں شاعراں دے کلاماں نوں جمع کیتا جاوے تے چونکہ کئیا جانداوے کہ شوق دا کوئی مُل نی ہونداِاسی وسے وت نہ منے دِن دیکھا تے نہ رات بس جتھے پتہ لگدا کہ فلاں آدمی نوں حرفیاں یادُاں یا موجوداُن بس اُزے پچھے لگ جاندا اِسراں ہِک مہینے دے اندر اندر مختلف لوکاں تے شاعراں نال رابطے کرکے مختلف کتاباں تے رسالیآں سی متعلقہ حرفیاں جمع کرکے اِس نوں ''**ورثـــہ**'' دی صورت دے دِتی جیہڑی کہ اِس وخت تواڈے ہتھاں اچ اے۔

اخیراچ اِس کتاب ''ورثہ'' دے حوالے نال تو انوں ایہہ بی بتانڑاں ضروری اے کہ اِس اچ صرف اُناں شاعراں دِیاں حرفیاں نوں شامل کیتا گئیا وے جنہاں شاعراں دے باقاعدہ دیوان یا مجموعے دی صورت اچ اُناں دا کلام نی چھپا اگر چہ اوہ وقتاً فوقتاً مختلف رسالیاں اچ ضرور چھپدا رِیا وے۔ اِسی طراں کتنے ہی ایسے شاعر مزید بی ہوسُن کہ میں جنہاں دے بارےچ معلومات حاصل نہ کرنے دے نال نال اُناں دے کلام بی دریافت نی کرسکاواں وگرنہ اوہ بی تو اڈے حضور پیش کردا۔ اِسی وسے اگر چہ میری ایہہ کاوش حرفِ آغاز ضرور ہوسی برے حرفِ آخر نینگی۔

اِس دے علاوہ کئی ایسے حرفی گوشعراء مثلاً اُستاد آغہ محمد جوشؔ، اُستاد غلام رسول گھائلؔ، رضا ہمدانی، فارغ بخاری، خواجہ یعقوب اخترؔ، سعید گیلانی تے دیگر اساتذہ دِیاں حرفیاں اس اچ شامل نی کیتیاں گئی آں کیونکہ اناں دے باقاعدہ دیوان تے شعری مجموعے موجود اُن، بغیر مضمر تاتاری، مرزا غلام جیلانی، جلیل احمد کمال کہ اناں دے شعری مجموعہ ہونڑیں دے باوجود اناں دِیاں کجھ حرفیاں درج کیتیاں گئی آں وُن۔ اِسی طراں موجودہ دور دے بی اُناں چند شاعراں دے کلاماں نوں اِس کتاب اچ شامل کیتا گئیا وے کہ جنہاں نے باقاعدہ طور تے حرفیاں لکھیاں وُن۔ اگر چہ موجودہ دور دے شاعراں اچ بی کتنے ہی شاعر میرے سی رہ گئے وُن کہ جنہاں دا ذکر اُناں دے کلاماں سمیت نی ہوسکا تے اِس دی وجہ صرف وصرف اُناں دے کلام تک رسائی نہ ہونڑاں ایا۔ ہِک ضروری گہل ایہہ کہ اِس کتاب اچ جتنی آں حرفیاں بی شامل کیتیاں گئی آں وُن ایہہ ساریاں حرفیاں منوں جسراں ملیاں وُن منے اُسی طراں من وعن بغیر کمی بیشی دے کتاب اچ درج کیتیان، اِسی وسے چار، پنج حرفیاں نامکمل تے وزن سی باہراُن۔ کتاب دے اخیراچ ہرحوالہ موجوداے کہ جس سی استفادہ کیتا گئیا وے۔

اخیراچ اِس ''ورثـــہ'' نوں تو اڈے حوالے کرناواں تے اُمیداے کہ تُسی اِس احقر دی کاوش نوں پسند فرمانڑیں دے نال نال ضرور آپڑی نیک آراءسی بی مستفید کرسو۔

دُعاواں دا طلبگار
علی اویس خیالؔ
0333-7677287

بسم الله الرحمن الرحیم

اُستاد صاحب حق۔(1740ء)

اُستاد صاحب حق خاص پشور دے رہنڑے والے ائے۔ ہندکو چار بیتے تے حرفی دے اُستاد ائے جدکہ پروفیسر خاطر غزنوی نے ''اُردو زبان کا ماخذ ہندکو'' اچ اُستاد صاحب حق دے بار یچ لکھاوے کہ'' اُستاد صاحب حق نوں فارسی زبان تے بی عبور حاصل ایا تے فارسی اچ بی شعر کہیندے ائے''۔ اِناں دا زیادہ تر کلام تانی مل سکا برے مختار علی نیئرؔ صیب نے اِناں دی ہِک حرفی دریافت کیتی جس اچ تصوف دا رنگ نمایاں وے اُس دی وجہ ایہہ وے کہ ایہہ تصوف دی دُنیا نال تعلق رکھدے ائے بلکہ ایہہ بی کئیا جاندا وے کہ اِناں دی آپڑی گدی ائی۔

حرفی نمبر:-1 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ر۔ رات جاگ جاگ من پہور ہویا
بے نشان نہ کوئی نشان لبا
ساری ہستی گزاری میں اس سوچ اندر
پر اِس تو نہ کدی وان لبا
کیہہ لبا جیکر اس جگ دے وِچ
چن تارے لبے آسمان لبا
صاحب حقؔ اُس حق نوں لبدا وے
جنوں لبا تا دین و ایمان لبا

اُستاد نامور۔(1750ء)

اُستاد نامور ہندکوزبان دے بڑے اچھے تے باکمال شاعرائے۔ ہندکو دے علاوہ پشتو تے فارسی دی شاعری بی کردے ائے اِسی وسے اِناں دے کلام اچ ترینوں زباناں دا رنگ نظر آنداوے۔ اُستاد نامور دے باریچ مختار علی نیّرؔ صیب نے ''تاریخ زبان وادب ہندکو'' ایہہ بی لکھاوے کہ اُستاد نامور پہلوانی بی کردے ائے''۔ اُستاد ناموؔر، اُستاد صاحب حق دے مرید بی ائے تے اُناں دے شاگرد بی۔ اِناں دے کلام روانی، معاملہ فہمی تے چاشنی موجوداے۔ اِس دے علاوہ اِناں دے اشعاز زبان دی قید و بندسی آزاد بی نظر آندے وُن۔

حرفی نمبر:- 2 **موضوع**: **محبوب**

ج۔ جوڑ جوڑ کے سُندر خیال آپڑے
موئی پیغلہ جوانی دی راہ کڈ دے
کوئی لبھدی نہ جد مثال انہاں
بے مثال ولو ٹھنڈی آہ کڈ دے
نیناں نیر اندر پرا اوہ جادو نظر
کرو تا جیکرو ساہ کڈ دے
ناموؔر عشق مواد کم کیتا
جیویں چیرا دے کہ رگ جراح کڈ دے

حرفی نمبر:- 3 **موضوع**: **چاھت**

ک۔ کدی تا ساڈے کول بیٹھ آ کے
وٹ متھے تے تو نہ پا یارا
نا تیرے تے رِیا وِساہ ساڈا
تو ہو گئیا ویں بے وفا یارا
صاف صاف دس کے سانوں جا بے شک
تہوکھا دے کے سانوں نہ جا یارا
ہتھ خون ساڈے نال نہ رنگ جانی
چاہنڑے والے آں نوں نہ دُرکا یارا

....

ختم شد

اُستاد محمد شفیق مئینؔ ۔(1790ء)

اُستاد مئینؔ ہندکو زبان دا ہِک قادرالکلام تے عوامی حرفی گو شاعر ایا۔ اِناں دے کلام اچ اِتنی روانی تے نکھار اے کہ سُنڑ نے والا بار بار اُس دی تکرار کر دا رہیندے۔ پرانڑے حرفی گو شاعراں اچ اُستاد مئینؔ واحد ایسا شاعر اے کہ جس دا کلام اج تک ساڈے ادبی ذوق رکھنڑ یں والے بزرگاں نوں از برا ے اِتھو تکل کے کتنی ہی حرفیاں جیہڑ یاں کہ منے آپڑے وڈیاں سی سُنڑی ائیاں منوں بی یاد اُن تے ایہہ وئی چیز اُستاد مئینؔ دے کلام دی فطرتی، آفاقی تے عوامی ہونڑیں دی سب سی وڈی دلیل اے۔اُستاد مئینؔ نے مختلف موضوعات نوں سامنڑیں رکھ کے شاعری کیتی اے۔

حرفی نمبر:- 4 **موضوع: طفل ترسا**

الف۔ آسیے وِچ سندر سنگھ سوہنڑاں
جوگن شاہیاں دے سر تے تاج رکھدا
جہانگیر پورے وِچ میر دین سوہنڑاں
بانکی چال تے گرم مزاج رکھدا
ٹھکی چڑھیں تے اُلڑ بُکڑ سوہنڑاں
جس دا باپ ہر مرض دا علاج رکھدا
سدا وسدی روے گل باچھا جی دی گلی
جتھے مئینؔ دا لاڈلہ راج رکھدا

حرفی نمبر:- 5 **موضوع: فریاد**

الف۔ اگ لگے ایسے جیونڑ نوں
جیہڑا جیونڑاں منوں حریان ساڑھے
کوئی دم تا خوشی دا گزر دا نئیں
پیا دِل نوں ہر وخت ارمان ساڑھے
دِل سڑے دا کس اگے حال کہواں
منوں سَتی دی طراں ہجران ساڑھے
تے انتظار کراں آپڑے یار واسے
مئیں کد توڑی آپڑی جان ساڑھے

حرفی نمبر:- 6 **موضوع: محبوب**

الف۔ آہستہ چل نئیں تا چل پیارے
ایسی چال نہ چل اگ لگاوندا جا
وانگر بدل دے کر خدا آ واندا ایں
ایہہ طوفان ظالم نہ مچاوندا جا
تیرے راہ دا فرش زمین ہیواں
آہستہ چل پیارے نہ دُکھاوندا جا
بدن آتشی والے مئیں کہیندا
سرد ہو پیارے نہ تپاواندا جا

حرفی نمبر:- 7 **موضوع**: **فریاد**

ت۔ تشنہ مر جاساں خدا واسے
منوں آب چائی اے زنبدان کولو
دونوں دیدے میرے لب خشک ہو گئے
خاب ملدی نئیں شب ہجران کولو
میرے طفل دِل خوشی دے ناز والا
کدی چُھٹیا نئیں غم دے دامان کولو
سبز رنگاں نے کیتا رنگ زرُد میرا
کہیندا مئیں کہ زیادہ زغفران کولو

حرفی نمبر:- 8 **موضوع**: **زر**

ج۔ جان جہاں اُتے بہت پیاری
اوہ بی وار دیندین اُتو وار زر دے
تے جیہڑے ناز کر دین نازنین ہو کے
اوہ بی ہو جاندین ناز بردار زر دے
حاتم زر دے کے نامور ہویا
اِسی طراں دے فیدے وِچکار زر دے
مئیں یوسف نوں زر نے خریدیا سی
اِسی طراں دے بردے ہزار زر دے

حرفی نمبر:- 9 **موضوع**: **دھوکہ**

ج۔ جس نوں میں عزت نشین کیتا
منوں خلقت دا کیتا وے چور اُس نے
جنوں خوں پلا کے شہ زور کیتا
اُلٹا میرے تے سٹا وے زور اُس نے
جس نوں رنگ محبت دا کھول دسا
منوں رنگ کجھ دَسا وے ہور اُس نے
مَیں جس نوں میں آب حیات جاتا
میری جیندیاں جی کھوتری گور اُس نے

حرفی نمبر:- 10 **موضوع**: **محبوب**

خ۔ خمیدہ زمانے وِچ ہور کوئی
میرا جیا نینگا تا کمال بی نئیں
تے تیرا جیا کوئی سرو نئیں گلشنوں میں
ہے یقین کے وِچ گلستان بی نئیں
تیرا ثانی نئیں اگر آسمان اُتے
تا یقین اے زیر آسمان بی نئیں
تو ویں پاس تا جسم جان بی اے
کہیندے مئین تو نئیں اے تا جان بی نئیں

حرفی نمبر:- 11 **موضوع**: **حسرت**

د۔ دِل لِتا وی تا ہونڑ جان بی لے لے
نہ ہٹساں ہر چند دُرکار سیں تا
مار سٹیں عذر نہ مول کر ساں
کیہہ ہتھ آسی آ موئے نوں مار سیں تا
بے فیض قطرے تو کیہہ فیض لب سیں
قصرِ ظلم نوں ہر چند سوار سیں تا
کھوے مئیںؔ کہ تد جانڑ سیں قدر میری
کدرے عاشق بنڑ کے دم گزار سیں تا

حرفی نمبر:- 12 **موضوع**: **دِل**

د۔ دِل واسطے الفت ازار ہو گئی
منوں بڑا ہو گیا ازار دِل دا
دردِ دِل واسطے کوئی ہمدرد نینگا
دِل میرا تے میں واں غمخوار دِل دا
دوستی غیر دی کیوں کراں غیر ہو کے
جیہڑا یار ہیوے میرا یار دِل دا
جس نوں دِل چاہوے اُس نوں میں چاہنا
کہیندے مئیںؔ میں تابعدار دِل دا

حرفی نمبر:- 13 **موضوع**: **دِل**

د۔ دِل میرا صدف دا ہے شانہ
لے لے پیارے زلف عنبرین وستے
عنبرین گیسو دو سنوار کے تے
کس لے دام پیارے دِل عزین وستے
وِچ چمن دے نرگس بیمار ہیوے
تیری چشم شرابی رنگین وستے
کہیندا مئیں عزاجتاں ہوئیاں پیدا
میرے طفل نوشِ نازِنین وستے

حرفی نمبر:- 14 **موضوع**: **مدح محبوب**

د۔ دو موتی بے بہا ہے نی
تیرے دو دیدے آفتاب والے
تیرا چہرہ سُنہری چمکار مارے
رکھنے ابرو تو خنجر سہراب والے
تیری گردن صراحی مروڑ کے
شیشے توڑ دیندی اے شراب والے
کہیندے مئیں کے سوہنڑے بیتاب کیتئی
مُکھ تو پڑدے اُٹھا لے حجاب والے

حرفی نمبر:- 15 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

رے رتبہ چراغ دا رات ویلے
ہویا دِن تے اس دا چراغ بجھیا
آفتاب دی روشنی غروب ہوئی
پئی شام تے اس دا دماغ بجھیا
ہر کمال نوں ہے ڈر زوال والا
بجھے ہوئے دا کس نے سراغ بجھیا
مئیں ہزاراں داغ بے داغ ہو گئے
پر نہ میرے کلیجے تو داغ بجھیا

حرفی نمبر:- 16 **موضوع**: **ناانصافی**

رے رُو برو بلبل شیدا دے بہندے
مسنداں تے گُلاں دی خار چڑھ کے
کر دے ہمسری اہل نگاہواں دی
اوہ اغیار مانند غبار چڑھ کے
رکھن طوطی نوں زاغ نل بند کر کے
اوہ صیاد مرُن ظالم دار چڑھ کے
مئیں موتی تُلیندے سنگ پتھراں دے
اِس بے عدل ترازو وِچکار چڑھ کے

حرفی نمبر:- 17 **موضوع**: **شکوہ**

ز۔ زہر وچ قطرہ خون والا
وِچ باطن دے صورت دریا دِل دی
تنوں دِل دے دِتا وے دلبر میرے
تنے قدر نہ کیتی ذرا دِل دی
صاحبِ دِل دِل دِلاں نوں دِل کہندے
تو ہی جانڑے بے دِلا دِل دی
کہندے مَیّں پائی قیمت کچ والی
میری جوہری اس بے بہا دِل دی

حرفی نمبر:- 18 **موضوع**: **زر**

س۔ سارا زمانہ تاریک اس تے
جس دے نیڑے وِچ نینگے انوار زر دے
دیدے پھٹ جاندے کور مادر ذاتیاں دے
جد کہ دیکھ لیندے اوہ لشکار زر دے
جس نوں جان سی کرنا بے جان چانیں
اس دی گور کر دے وِچکار زر دے
مَیّں مفلسی جس جس تے سٹے سایہ
اس نوں پلتے تھوخا ئیں دو چار زر دے

حرفی نمبر:- 19 **موضوع**: **شکوہ**

س۔ ساری خدایا خدائی تیری
وِچو ملیا تے اوہ بی عذاب ملیا
اگے حُسن والے بے مہر ہوندے
اِناں کولوں نہ خبر جواب ملیا
سِر سٹیا نے واسطے سلوک دے تے
ذبح کرنے نوں نئیں قصاب ملیا
مئیںؔ چمن اوہ تیرا اُجڑ گئیا
جِنوں پانڑی دے بدلے تیزاب ملیا

حرفی نمبر:- 20 **موضوع**: **فریاد**

ش۔ شکل میری اے سودائیاں والی
مدت ہوئی اے کہ پھرناں سودا ہو کے
چھوٹی عمر سی ایسا وے روگ لگیئے
کھاندیے ہر دم منوں ایہہ بلا ہو کے
بنا یار دے جینڑاں دشوار دِسے
دم گزار نی سکناں تنہا ہو کے
رات غم دی تے دِن جدائی والا
کہیندا مئیںؔ میں جاتا جُدا ہو کے

حرفی نمبر:- 21 **موضوع**: **زر**

ص۔ صاف آئینہ زنگدار وِسا
کیتے رُوبرو جد منے صاف زر دے
زر و سیم دے پنجے مڑوڑ دیندی
لاف زن نہ مار اگے لاف زر دے
اُس دی قدر کتاباں سی زیادہ ہوندی
جس دے جسم تے چڑھ دے غلاف زر دے
شُبہ کعبہ دا کر کے مئیں کہیندا
لکھاں لوک پئے کر دے طواف زر دے

حرفی نمبر:- 22 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ص۔ صبح ویلے آتش باز بولے
آفتاب دے بدلے چراغ چاہیے
شاہ پراں جیا ساڈا مزاج ننگا
شمس و فلک نوں تھوڑا دماغ چاہیے
اس طاؤس نوں داغاں دا درد ننگاں
سیخ آہنی سی اُس نوں داغ چاہیے
مئیں بوالہوس افیون کھا گئے
کسے بلبل دے قفس میں زاغ چاہیے

حرفی نمبر:- 23 **موضوع**: **فریاد**

ص۔ صبر کر کے عاشق تد بیسن

جد کہ خزاں آ جا سی چمن اُتے

وانگ پہور دے سانے وت آنڑاں نئیں

تیرے اُجڑے ہوئے اِس گلشن اُتے

ہستی نیستی سب تیری ایہہ جاندی رہسی

جیہڑی ہونڑ تو کرنے جوبن اُتے

سوہنڑے ٹُٹ جاوے شالا مانڑ تیرا

اتنا ظلم کیوں کرنے میّں اُتے

حرفی نمبر:- 24 **موضوع**: **فریاد**

ض۔ ضرب لگی تیرے نیناں والی

دارو کر نی سکدے اطباء آ کے

عشق والے بی دیکھ حریان ہو گئے

کجھ کر نی سکدے حکماء آ کے

بناں پٹیاں دے کجھ سُکھ ہو وے

دُکھ زیادہ کر دیندی دوا آ کے

دِل دے ٹکڑے میّں دے پئے ہو سُن

وکھو وکھ تو ہی ملا آ کے

حرفی نمبر:- 25 **موضوع: باغ و بہار**

ط۔ طلسم تماشہ میں عجب دیکھا
گلستان وچ جا کے جان کِھڑ گئی
جیہڑا گُل دیکھا تا شگفتہ ایا
کلی کلی ہر ہِک وِچ گلستان کِھڑ گئی
مارے نعرے بن دَیکھیا یار تیرے
منوں چمن وِچ تپش ہجران کِھڑ گئی
مئیں کیوں نہ پھر دا مایوس ہو کے
کوچہ یار وِچ آ سرمان کِھڑ گئی

حرفی نمبر:- 26 **موضوع: جدائی**

ط۔ طوفان دے چڑھاواں جہاز اُتے
منوں پار کرنے نہ کوئی پاس آوے
مرگ بہتر اے درد ہجران کولو
کرے کیہہ جد عشق دی پیاس آوے
ایسا مراں کے مر کے گمنام ہوواں
کانواں سی بی نہ میرا ماس آوے
یا مراں کہ مر کے غرقاب ہوواں
مئیں اِدھر نہ اُدھر الیاس آوے

حرفی نمبر:- 27 **موضوع**: **فریاد**

غ۔ غمی خُشی انسان واسطے پیدا ہوئن
پر میں کدی بی شاد نئیں آں
پا کے جسم ترازو وچ تولا میں
ہیواں تِل پر تِل سی زیاد نئیں آں
حسین سُنڑ دیے فریاد کد اتولیآں دی
اِس واسطے میں کر دا فریاد نئیں آں
کسطراں بچاں میں غمکدے دے غم کولو
کہیندا میّن میں اتنا اُستاد نئیں آں

حرفی نمبر:- 28 **موضوع**: **فریاد**

ف۔ فرمان برداری دے یار بدلے
کرنے قتل تا تو پر جفا کر دے
ایسے جینڑیں سی میں بی بیزار ہیواں
میری ہستی تے حشر برپا کر دے
اگر آپڑے سی رکھنے جدا منوں
تا سر تن سی پہلے جدا کر دے
کہیندے میّن صیادا خدا واسے
میرے طاہر روح نوں رِہا کر دے

حرفی نمبر:- 29 **موضوع**: **لاغری**

ف۔ فراق جانان دے نال لوکو
میرے جسم وِچو سب خون خشک اے
سِر تے بوجھ بی چُکیا تا خشک چُکیا
جیکرو سکف دے تلے ستون خشک اے
جس نے دیکھیا اِس میری لاغری ول
اوہ وئی بولیا مثل مجنون خشک اے
کہیندا مئیں سڑھ گئے استخوان میرے
مغز خشک پر دِل فیضون خشک اے

حرفی نمبر:- 30 **موضوع**: **عشق**

ف۔ فساد بنیاد عشق دی اے
کر لے عشق تے لے لے فساد سر تے
جے تو چاہویں کے میں عشق باز ہوواں
ہو جا ذبح تے رکھ لے جلاد سر تے
بوجھ عشق تلے گئے سوویں خم کھا کے
جیہڑے چُک دے سن کوہ فولاد سر تے
مئیں قدم کیوں ہونڑ چکنے پست ہو کے
پہلے چاڑ دو نا دِل ناشاد سر تے

حرفی نمبر:- 31 **موضوع**: **انتظار**

ک۔ کھلا رِیا میں کل رات ساری
تیرے دَر اُتے سہار توڑی
نعرے بہت مارے نکل بأر پیارے
نکلا تو نہ ذرا بی بأر توڑی
نہ میں آ سکیا تیرے کول ذرا
نہ میں جا سکیا آپڑے کہار توڑی
ہوئی سہار تا مئیں نوں نیند آئی
اس نیند اچ پہنچا دلدار توڑی

حرفی نمبر:- 32 **موضوع**: **محبوب**

ک۔ کیوں نہ ہو جا وے اوہ مُردہ زندہ
جس دے بند کفن دے جانان کھولے
منوں مار کے قاتل خوشحال ہویا
میرے مرنے تے کیوں گریوان کھولے
تنگ دہن وِچ صرف زبان رکھدا
اُس دے رو برو کونڑ زبان کھولے
حرف زیادہ لکھ دیندے غم وِچکار مئیں
کس دے اگے اوہ جا کے زبان کھولے

حرفی نمبر:- 33 **موضوع**: **افسوس**

گ۔ گھل کراں تا زبان سڑھ دی

کراں چُپ تے جگرا کواب ہوندا
پچھے ہٹھاں تے عاشقی نوں لج لگدی
اگے ہوواں تا عشق خراب ہوندا
خبر ہوندی تا نہ پہلے وِصال کر دا
جے معلوم عشق دا عذاب ہوندا
میرے سوہنڑیا اگر تو بولدوں تا
مئیں لوکاں وِچ کیوں بے حجاب ہوندا

حرفی نمبر:- 34 **موضوع**: **توحید**

ل۔ لا اِلہ اندر مضراب مارے

اللہ اللہ ہر دِل دی تار بولے
رگ رگ وِچ عشق حقانی ہو وے
تار تار ستار ستار بولے
جا وے کھل جے وحدت دا رنگ سارا
زباں تُو ہی تُو پئی بار بار بولے
انا الحق مئیں حق حق کر کے
سر دار منصور دے ہار بولے

حرفی نمبر:- 35 **موضوع: مدح محبوب**

ل۔ لاندا تیزاب نالے مرہم لاندا
اوہ جراح ہے تے جلاد بی اے
میرے شیشے جئے دِل نوں توڑ دیندے
مگر جوڑ دینڑیں دا اُستاد بی اے
اُڑّے جوراں تے کیہہ کوئی کرے گلہ
دِل خفا وے اُس سی تا شاد بی اے
مئیںؔ عشق بازی اے بنیاد غم دی
اُزا اُجڑا خانہ آباد بی اے

حرفی نمبر:- 36 **موضوع: فکر وفلسفہ**

ل۔ لکھیا لگینے تے نام غم دا
کہا کاتب نے خوشی دا نام نینگا
پہر کے ساقی نے زہر دا جام دِتا
کئیا پی لے پی لے ایہہ زہر دا جام نینگا
وخت شام دے نوں اب میں شام جاتا
عشق بولیا کہ وخت شام نینگا
مئیںؔ ہر ہِک دے غم دا انجام ہیوے
ولے عاشق دے غم دا انجام نینگا

حرفی نمبر:- 37 **موضوع**: **دِل**

ل۔ لے کہ میں ازل سی نال آیاں
تیرے ہجر دا داغ دِلدار دِل تے
رنگ ھنر نل اُڈ دا وے سینے آں چو
نئیں اُٹھدا جو صیوے دِلدار دِل تے
دِل شیشے دی مافق شکست ہویا
جد کہ ابروآں نے کیتا وار دِل تے
کہیندا میںؔ مجروح تا جراح کولو
آ لگا قلم تو فگار دِل تے

حرفی نمبر:- 38 **موضوع**: **لاچاری**

م۔ مارے ملامتی منوں مارے
میں ملامتی دا سزاوار ہیواں
نیک نام کیوں میرا مذکور کر دے
میں بدنام بے ننگ و عار ہیواں
منوں لوکاں دی شادی آبادی دا کیہہ
میں برباد تے بے غمخوار ہیواں
کہیندے میںؔ کہ میں بُرا رواں
تنوں غم کیہہ جو میں لاچار ہیواں

حرفی نمبر:- 39 **موضوع: ھولی**

م۔ مبارک ہوئے تنوں تیری ہولی
تو کھیڈ بازی آئی یا یار ہولی
پا پوشاک نکلیں جد صنم والی
تیرے جوبن دی ویکھے بہار ہولی
پھر پچکاری پیارے میرے خون والی
منوں مار کے کھیڈ لے یار ہولی
سندر سنگھ معشوق دیوان واسے
مئیں خاک اُڈا وے وِچکار ہولی

حرفی نمبر:- 40 **موضوع: وصال**

و۔ وصل دی شب نوں نہ نیندر آئی
سُتیا یار تے میں بیدار رِیا
مارے خوف دے ہتھ نئیں لا سکیاں
اِسی واسطے دِل بے قرار رِیا
شب ہجراں دی آئی اے یاد مینوں
بستر اُتے بی لوکو بیمار رِیا
جب کہ صبح نے ماریا دم مئیں
گیا گل تے میں خار دا خار رِیا

زنجیری

الف۔ ایسی رفتار دِلدار جاندا
جیوو کپکاں دی فوج نوں مار جاندا
ہو کے حُسن تے اوہ شاہسوار جاندا
میں پیادہ تے کھویا یار راہ تے
تا ذرا ٹھہر نہ اوہ ستمگار جاندا
چپ دا قدم اغوار و عیار جاندا
کھاندا پیچ کہ جیکرو میخوار جاندا
دونوں بانواں اُلارے جانان راہ تے
تا کیتا ناز کر کر اوہ مکار جاندا
بانکی چال نال کوئی دلدار جاندا
ورنہ ایسا نہ کوئی سرشار جاندا
جیکرو جاندا وے رکشے تابار راہ تے
شور مچاندا مچاندا سالار جاندا
کس دے نال کرنے کار و زار جاندا
وسلے نیناں دے لے کے آبدار جاندا
مئیں ہٹ جا آئی طوفان راہ تے

زنجیری

ج۔ جاندے رئے بالا نشین کتنے

ہیٹ زمیو ہو گئے نازنین کتنے
جسم خاک رَل گئے عنبرین کتنے
تنوں کہنا کہ چھوڑ دے یار غصہ
غصے نال سڑ گے آتشین کتنے
سیاہ جبین ہو گئے ماہ جبین کتنے
کیتے قبر نے کم بہترین کیتے
نی اچھا وے پیارے انکار غصہ
تا فرش و قدم ہو گئے نی خودبین کتنے
مٹ گئے ہستی وِچ نقشہ نگین کتنے
بے دماغ مر گے نی حسین کتنے
مارے زہر تے ایہہ زہر و بار غصہ
تا سڑھ گئے سینہ بہ سینہ سنگین کتنے
اوہ بی سبک ہو گئے نی سنگین کتنے
مزے تلخ ہو گئے نی شیرین کتنے
جاتا مئین نے جس نوں بی پار غصہ

....

اُستاد نظیر احمد روّآ۔(1794)

پشور دے پرانڑیں حرفی گوشاعراں اچ اُستاد نظیر احمد روّا دا ناں بی ہِک اُستاد شاعر دی حیثیت نال گردانا جاندا وے۔ اُستاد روّا، اُستاد صاحب حق دے شاگرداں وِچو ائے۔ مختار علی نیئرؔ صیب نے اِناں دے بار یچ لکھا وے کہ ''ایہہ پشور دے محلّہ جٹاں دے رہینڑ یں والے ائے تے اِناں دے والد صیب کھوڑے آں دی سوداگری دا کم کر دے ائے''۔ اُستاد روّا ہندکو ادب دے میدان اچ ہِک ستون دی حیثیت رکھدے وُن تے آپڑے وخت دے بڑے مشہور حرفی گوشاعرائے۔ اِس دے علاوہ اِناں نے بڑے ہندکو دے گونڑ بی لکھے وُن۔

حرفی نمبر:- 41 **موضوع: فکرو فلسفہ**

ل۔ لا مکان دی دُکان دا
جوہری بنڑ مہمان آ کے رگِ جان بیٹھا
سنگ ہیرے دی اصلی پرکھ کرنے
سنگ پٹھیاں دے کدرے آن بیٹھا
ہر مورکھ دُکان نشان لائی
ہتھ رکھ کے نیلم مرجان بیٹھا
روّآ نیک عملاں دی کسوٹی اتے
کھوٹے کھرے دی کر کے پہچان بیٹھا

اُستاد غلام محمد گاموںؔ ۔(1804ء)

اُستاد گاموںؔ نہ صرف ہندکو زبان دے بلکہ پشتو زبان دے بی بڑے اچھے شاعر ائے۔ اِناں نے نہ صرف ہندکو حرفی بلکہ پشتو چار بیتے تے ٹپے بی کہئے۔ اُستاد گاموں نے ادب دے میدان اچ آپڑا لوہا منوانڑیں دے نال نال پہلوانی دے میدان اچ بی آپڑا لوہا منوایا کیونکہ اُستاد گاموں نہ صرف ہِک اچھے شاعر ائے بلکہ آپڑے وخت دے بڑے مشہور پہلوان بی ائے۔ اِس دے علاوہ جوڑاں تے پٹھے آں دے درداں دا علاج بی کردے ائے اُس دی وجہ ایہہ وئی اے کہ ایہہ پہلوانی کردے ائے۔ جدکہ اِناں دی شاعری اچ بی پہلوانی دا تاثر نظر آنداوے۔

حرفی نمبر:- 42 **موضوع**: **مدح خود**

الف۔ آپڑی جگہ تے ہیواں محکم
تد روکناں دُوے دیاں راہواں نوں
وِچ میدان دے سخت میں تد بولاں
نال رکھ ناں فولاد دِیاں باہنواں نوں
وِچ جنگلاں دے میرے شیر پھر دے
نئیں چھوڑ دے مجاں تے گاواں نوں
گاموںؔ بازاں دے پُتر نِت باز ہوندے
چیر کھاندے اوہ چیلاں تے کانواں نوں

حرفی نمبر:- 43 **موضوع**: **ظلم و ستم**

ظ۔ ظلم تا ویکھ فرنگیاں دا
تلے ریل چلدی اُتے جاج وکھرا
ذرا ظلم دیکھ اُناں ہندو واں دا
ہِک تا سود کھاندے وت اناج وکھرا
آ جا سادگی دیکھ مسلماناں دی
ہِک تا تہی دیندے اُلٹا داج وکھرا
گاموںؔ ظلم تے ظلم میں ویکھ چھوڑیئے
سوہنڑے مال کھاندے وت مجاج وکھرا

حرفی نمبر:- 44 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ک۔ کھٹا مٹھا تے ہاڑی چوٹا
دو چنبیاں نے رنگ لایا وی
ترے سر تے چار چناراں کھلیاں
کیسا طوطیاں شور مچایا وی
برّی برّی دا نام پکار دے تے
بے زباناں نوں کس نے سمجھایا وی
کہندا گاموںؔ تیرے دھویں دی شکر چکھی
تد شاعری والا مقصد پایا وی

حرفی نمبر:- 45 **موضوع**: **مدح خود**

م۔ میرے دِل دے حجرے وِچ
وس جاویں تا خطرہ نہ رہسی محبوب تنوں
میرے جیندیاں جی کس دی مجال ہو وے
کرے زور دے نال مغلوب تنوں
سارا خٹک قبیلہ بی آ جا وے
کر سکے نہ کدی مرعوب تنوں
وخت آیا تا گاموں دی طاقت دا
پتہ چل جا سی خیر خوب تنوں

حرفی نمبر:- 46 **موضوع**: **محبوب**

غ۔ غیر بن کے آیا تربور میرا
دِل پور سی ہویا معمور میرا
تیرے عشق نال سینہ پُر نور میرا
تیری گلی اے اصل اچ طُور میرا
تیرے حُسن سی دِل مجبور میرا
نئیں کجھ بی جانان قصور میرا
تیریاں اکھیاں دے وِچ اے سرور میرا
کتھے سٹیا وے گاموں غرور میرا

استاد رمضان علی رمضوؔ ۔(1805ء)

رمضان علی رمضوؔ ہندکو زبان دے خالص حرفی گوشاعرائے تے محلّہ محمد داد دے رہینڑ یں والے ائے تے اِسی علاقے اچ ہونڑ بی اِناں دی اولاد موجودائے۔ اُستاد رمضو اُستاد صاحب حق دے شاگردائے۔منوں اِناں دے پڑپوترے (سردار علی اسدؔ) سی ایہہ بی پتہ چلاوے کہ اُستاد رمضو بی آپڑے وخت دے بڑے اچھے پہلوان ائے۔ اُستاد رمضوؔ پرانڑیں سارے حرفی گوشاعراں اچ جدت پسند تے نوے نوے موضوعات دا انتخاب کر کے حرفی کہیندے ائے ،جس دا ثبوت ذیل اچ پیش کیتی گئی آں حرفیاں وُ ن۔اِس دے علاوہ اُستاد رمضو ہندکو زبان دے صوفی شاعری احمد علی سائیں دے اُستاد بی ائے۔

حرفی نمبر:- 47 **موضوع: پنج تن**

الف۔ اول اسم پنجتن پاک والا
ہاتف لوح محفوظ وِچکار لکھیا
شان انہاں دی قدرت دے کاتباں نے
ہو کے دِل وِچ شکر گزار لکھیا
جاگھ انہاں دی وِچ بہشتاں دے
ایو راویاں وِچ اخبار لکھیا
رمضوؔ علم لدنی دا گھار جیہڑا
اہل بیت واسطے کردگار لکھیا

حرفی نمبر:- 48 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

الف۔ آیا واں یار نوں ویکھڑیں میں
ب۔ بیٹھے وُن اِتھے امیر دونوں
ت۔ تکدیاں دِل گرفتار ہویا
س۔ سمجھ کے مار دے تیر دونوں
ج۔ جان میری وِچ عذاب ہو گئی
ح۔ حکم نل کر دے فقیر دونوں
خ۔ خواب وِچ کیتا پسند رمضوٓ
د۔ دِل نوں کر گئے زہیر دونوں

حرفی نمبر:- 49 **موضوع**: **بد دعا**

الف۔ ایسی ہوا چلے طاعون والی
تے سوہنڑاں ہِک نہ رَوے جہان اُتے
کہار کہار ہو وُن سیاپے اِناں سوہنڑیاں دے
تے کفن ملے نہ کسی دُکان اُتے
لکھ صبح مرُن تے لکھ شام مرُن
تے میلہ لگا روے قبرستان اُتے

حرفی نمبر:- 50 **موضوع**: **پھل**

ب۔ بیری، دھریک تے ہر نولی سیویں

توت، ناک، بین سیو، انار میاں

جامنو، آڑو، آلوچہ، زردالی، ٹاہلی

پپل، ککر سریں نے چنار میاں

بینت، غز تے بدام نمبو

کھٹا مٹھا نرنج بکار میاں

رمضوؔ گنڑ سفیدہ پٹاخہ پولا

ام، انگور، انجیر سردار میاں

حرفی نمبر:- 51 **موضوع**: **پیشے**

ج۔ جلایا دودھی مشہور ہیون

ایہہ ننوائی، کوابی، چمیار میاں

لکڑیارا، رنگریز، مصلی، درزی

موچی، نائی، کشمیری گلکار میاں

ایہہ حکیم، طبیب، ڈنگر، ماچھی

فقیر، سادھو تے زمیندار میاں

اِکی ذاتاں دی لالے جمع رمضوؔ

ایہہ نسواری، پینجا تے پیک مار میاں

حرفی نمبر:- 52 **موضوع: بے حیائی**

ح۔ حیا زمانے دا اُٹھ گئیا
جدو ملک دے حاکم فرنگی ہو گئے
ماں باپ تا کہیڑاں من دے نئیں
پُتر آپی رنگ برنگی ہو گئے
ذات پات نوں کوئی پچھان نئیں
جیہڑے ٹرلے ائے اوہ کلنگی ہو گئے
امیراں دے پُتر شرابی کوابی
تے غریباں دے پُتر چرسی پہنگی ہو گئے

حرفی نمبر:- 53 **موضوع: عادت**

خ۔ خار دے وِلاں نہ گہل کوئی
عاشق خالی نئیں عشق شور وِچو
کر دا شور و فغاں دے نال بی تا
گردن چُھٹے جد لاٹو دی ڈور وِچو
اگر سو ساداں دے وِچ رَل بیٹھ جا وے
عادت چوری دی نی جاندی چور وِچو
پوس رمضو دا تا جیندیاں جی لائی
کفن مویا تا لا لویں گور وِچو

حرفی نمبر:- 54 **موضوع: پرندے**

خ۔ خوشحالڑا، طوطا، بلبل، مینا
گھگی، فاختہ، طوطی لٹور میاں
چیل، کبوتر، بٹیرا تے چڑی، چمونا
کوئل، کاں، تتر تے مور میاں
باز، باشا، شہباز تے چرخ، جُرا تے
شاہین دا سبھاں تے زور میاں
رمضوؔ ہوا اُتے سب پرند اُڈ دے
تے سیمرغ دا ثانی نئیں ہور میاں

حرفی نمبر:- 55 **موضوع: حسرت**

ر۔ راہ تے میں منتظر کھلیاں
کدو خیری نل آسی اوہ یار مُڑ کے
میرے ملے ہوئے زخماں تے پھٹ پے گئے
جد وچھوڑے نے کیتی اے وار مُڑ کے
میرے جُثے نازنیں دی مٹی اندر
عشق غم کیتے پیدا وار مُڑ کے
بادِ خزاں سی نہ ہووی رنج رمضوؔ
رکھ اُمید کہ آسی بہار مُڑ کے

حرفی نمبر:- 56 **موضوع**: **پند و نصائح**

ز۔ زرد سدا آہ سرد ہے اوہ
سنگ دِل دی پیروی کی کرے
اس نوں کوئی نصیحت نئیں کار کر دی
در بدر جس نوں آپڑا جی کرے
طالب وصل دا جو ہے جدائی والے
دُکھ درد وسارے نہ سی کرے
رہے گل دی قید وِچ جو رمضوؔ
اوہ رہائی دی خواہش کی کرے

حرفی نمبر:- 57 **موضوع**: **اصحاب**

ز۔ زور نال بدر دے کافراں نوں
کیتا زیر صاحب ذوالفقار جا کے
سر مرحب تے عنتر دا اُتار کے تے
کیتے عرب عجم تار تار جا کے
قدم رکھ کے دوشِ نبیؐ اُتے
توڑے بت کعبے وِچکار جا کے
کہیندؔا رمضوؔ اس بحر الم اندر
فتح پائی شیر کردگار جا کے

حرفی نمبر:- 58 **موضوع**: **افسوس**

س۔ سرے دی سیاہی مدہم ہو گئی
وِچ نیناں دے زردی دی تار آ گئی
میں تا جان دا اِس مدان نوں وی ساں
زردی کیونکر وِچ انار آ گئی
تیری نت نت دی سر دردی کولو
زردی گل گلاب وِچکار آ گئی
رنگ دیکھ کے یار دلدار والا
رمضو کہیندا بسنتی بہار آ گئی

حرفی نمبر:- 59 **موضوع**: **شکوہ**

غ۔ غماں تیریآں نے منوں اِنج گالا
جیکرو چاندی گل دی وِچ کٹھالیاں دے
میرے خواب نوں مار تاراج کیتا ای
آپ پھرنا ویں مست خوش حالیاں دے
جیہڑے سِراں تو سِر گما دیون
اوہ تا پُتر نی شیر حلالیاں دے
رمضو ہار سنگار معشوق والا
چمن سجدا نئیں بن مالیاں دے

حرفی نمبر:- 60 **موضوع: نصیب**

ف۔ فکراں وِچ اکناں دی رات جاندی

ہِک پی کے مست مخمور سوندے

ہِک ٹھرن سیالے دی سیال اندر

ہِک صندلیاں لے کے سمور سوندے

ہِک کسی سیجاں سون پلنگ اُتے

ہِک رُل دے اُتے تندور سوندے

ہِک کرن عبادت سحار والی

ہِک رمضوؔ جیئے غافل ضرور سوندے

حرفی نمبر:- 61 **موضوع: آگ**

ف۔ فصل پکیا جس دا سڑ جا وے

اس تے چڑھے نہ کیوں دریا اگ دا

سڑ بجھ کے کولا کواب ہو وُن

جدو موتیاں نوں لگے تاء اگ دا

گھلاں دوستاں والیاں سُنڑ کے تے

تہواں مغز وِچو نکلدا اگ دا

جنے رنج کیتا دِل رمضوؔ دا

اُس تے مینہ وسا اے خدا اگ دا

حرفی نمبر:- 62 **موضوع**: آگ

گ۔ گہلاں دوستاں دِیاں ایہہ سُنڑ کے
تُھواں مغز دے وِچو نکلا اگ دا
فصل پکیا جس دا مارے جاوے
اُس تے چڑے پھیر کیوں نہ دریا اگ دا
سڑپچ کے کولا کواب ہوون
جدو موتیاں نوں لگے تا اگ دا
رمضو نوں دَساں کوئی محرم نئیں
ہِک طوفان اے دِل اچ بپا اگ دا

حرفی نمبر:- 63 **موضوع**: شہرشہرت

ل۔ لندن، لہور، کشمیر، جموں
بنوں، کانگڑہ، جھنگ، ملتان دیکھا
حیدر آباد، رہتاس، گجرات، جہلم
مصر، قاہرہ، گوجر خان دیکھا
ایبٹ آباد، بمبئی تے کوٹ مٹھن
سمر قند، غزنی، کہستان دیکھا
دیکھا بلخ بخارا رمضو باوا
بِن عشق دے بنگلہ ویران دیکھا

حرفی نمبر:- 64 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

م۔ مست الست پیوست رخ وِچ
کر دے زیب آسیب عیاریاں دے
لعل لب، عجب شیریں رطب
اے طبیب نے عشق ازاریاں دے
ابرو قوس کمان، تیرِ مژگاں
ایہہ سامان دو نین شکاریاں دے
عرق چین، جبیں نازنین دے وِچ
رمضوؔ ڈٹھے آویزے مرواریاں دے

حرفی نمبر:- 65 **موضوع**: **مدح خود**

م۔ محکم ہیواں آپڑی جاگھ تے میں
تد روکناں واں دوسریاں دِیاں راہواں نوں
وِچ میدان دے شیر بنڑ گج بولنا
پچھے رکھناں فولاد دِیاں باہواں نوں
جنگلاں وِچ شیر مست پھر دین
وڈ کھاندے مجھیاں تے گاواں نوں
بازاں دے پُتر ہوندے باز رمضوؔ
چیر پھاڑ دیندے چڑیاں تے کانواں نوں

حرفی نمبر:- 66 **موضوع**: **چاهت**

و۔ وِچ میں اٹک دے اٹک رہساں
روے اٹک آباد میں اٹک جاواں
یار یار کوکاں یار ملے نائیں
پچھے یار دے چکر پار بہت لاواں
گلستان وِچ وڑ کے تے گُل ٹہونڈاں
گُل ملن تا گُلاں دے ہار پاواں
نت رمضو نوں پیا چل چل کہہ نیں
سوہنڑے ٹُر کے تیرے بس نال جاواں

حرفی نمبر:- 67 **موضوع**: **مصالحه**

ہ۔ ہلدی، مٹی، مرچاں، دال چینی
کتھو، کاسنی، سونف ہڑتال میاں
زیرا، افیم، سنکھیا، دھتورا، پارہ
عطر فلیل بی اِناں دے نال میاں
چار عرخ، غلاب گل قند، ہرمل
مہندی، خشخاش تے زنگال میاں
رمضو گنڑ اولے بہیڑے گول مول سوتر
شنگرف، گیری بی اے لال میاں

آغہ سید محمد شاہ۔(1827ء)

ہندکو، اُردو تے پنجابی دے مشہور شاعر تے نغمہ نگار سید سعید گیلانی صیب سی پتہ چلا کہ اُناں دے والدمحترم جناب سید امراللہ شاہؒ فارسی تے ہندکوزبان دے بڑے اچھے شاعر ائے تے وحشیؔ تخلص کردے ائے۔ برے افسوس کہ اُناں دی ہندکو شاعری دا بیاض کدرے ہتھ نہ چڑھا ورنہ ہونڑ اُناں دی ہندکو شاعری بی منظر عام تے آئی ہوندی۔ اِس دے علاوہ اُناں نے بتایا کہ اُناں دے پردادا جناب حضرت سید محمد شاہ صیبؒ بی فارسی، اُردو تے ہندکو زبان دے بہت اچھے شاعر ائے۔ اُناں دے ہتھ دی لکھی ہوئی ڈیڑھ سو سال پرانڑی ہِک ہی حرفی مل سکی اے جیہڑی کہ ذیل اچ پیش اے۔

حرفی نمبر:- 68 **موضوع: فکر و فلسفہ**

س۔ سبز جنوں سارے لوک کہیندین
وِچ پیشانی دے تیری اوہ خال سبز اے
مساں سبز ہوئیاں نکلے خط مونہہ تے
حُسن خط دا ایہہ تیرے کمال سبز اے
ساقی سبز بلور دے جام اندر
پہر دے ساوی کہ میرا خیال سبز اے
محمد شاہؔ ایہہ شاعری دا باغ سارا
سچ کہنا واں عشق دے نال سبز اے

استاد احمد علی سائیںؒ۔(1836ء)

ہندکو ادب دی دُنیا اچ اُستاد احمد علی سائیںؒ دا حوالہ کسی تعارف دا محتاج نیئں گا۔ آپؒ نوں علامہ اقبال نے ''غالب ہندکو'' دے خطاب سی نوازا ایا۔ اِناں دے بار یچ ایہہ بی کئیا جاندا وے کہ سائیں اُمی شاعرائے برے اِس دے باوجود سائیں دا دا اندازِ فکر، شعور دی پختگی تے کلام اچ فارسی تے عربی دِیاں عالمانہ ترکیباں تے جد وغور کیتا جاوے تا ایہہ گہل یقیناً منڑی پیندی اے کہ سائیں نوں اللہ تعالیٰ نے علم لُدنی سی نوازا ایا۔ سائیں بڑے قادرالکلام شاعرائے سائیں نے ہندکو زبان دی حرفی نوں جیہڑی معراج بخشی اے اوہ اِناں سی پہلے کوئی شاعر نی کر سکا تے اِناں جئی حرفی نہ کسی شاعر نے کہئی اے۔

حرفی نمبر:- 69 موضوع: فکر و فلسفہ

الف۔ ابلقِ ناز ہے تیز تیرا
شِبہ گام توں اُس دی رفتار تیز اے
تیزی نال شاہین شاہ پر چھنڈ دا
پُھرتی جان محافظ شہکار تیز اے
بیٹھے دو کھلاڑی شطرنج کھیلن
دوہاں وِچ ہِک شاطر طرّار تیز اے
اِدھر جذبِ شہادت ہے تیز سائیاں
اُدھر قاتل دے ہتھ تلوار تیز اے

حرفی نمبر:- 70 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

الف۔ ازل سی ابد تک ہے قابض
ابد بعد دِیاں ہن لکیراں کچھدا
آیا پہل سب توں جا سی بعد سب توں
بیٹھا کول خدا تحریراں کچھدا
الف لام تے میم پا بند کر کے
کاشی کاش دِیاں خوب زنجیراں کھچدا
رکھدا قلم تے کاغذ اوہ نال سائیاں
قوسِ قزح دِیاں عشق تصویراں کچھدا

حرفی نمبر:- 71 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

الف۔ انگ قرصِ انگبیں ایں توں
ظاہر تلخ ایہہ تیرا مزاج کیوں اے
دمِ عیسیٰ اِس گھل دا سبب کیہہ اے
ایہہ مریض تیرا لا علاج کیوں اے
عادل شاہی جے توں کہلاونا ایں
تیرا جاہل بے عدل پھر راج کیوں ایں
کہیندا سائیں جیکر ابوجہل نہیں ایں
وانگ جاہلاں تیرا رواج کیوں ایں

حرفی نمبر:- 72 **موضوع: باغ و بہار**

الف۔ ابر بن برسیا باغ اندر
غنچہ حُسن کیاری کھلان لگیوں
دِل بلبل دا چشمہٗ عشق کیتا
مشکِ عطر وِچ چمن چھڑکان لگیوں
گل سنبل پژمردہ نوں شوخ کر کے
کھچیا عکس نیرنگی دِکھان لگیوں
لوحِ محفوظ نے کیتا سر خم سائیاںؔ
سینے کلمہٗ طیب لکھان لگیوں

حرفی نمبر:- 73 **موضوع: عشق**

ب۔ برزخ سی نکل نئیں باہر آنا نئیں
تیرے اِناں انکاراں دی خیر ہو وے
رمز مارنا ایں شاعراں شاطراں دی
تیرے گھجے پیاراں دی خیر ہو وے
اپنے سر دی خیر نہ مول منگناں
تیرے تیراں تلواراں دی خیر ہو وے
جھولی سائیںؔ ایرانی وِچ خیر پا دے
تیرے پُھلاں دے ہاراں دی خیر ہو وے

حرفی نمبر:- 74 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ت۔ تار کالی خوش دم زلف والی
خاطر قلم دوات مقسوم بن دی
جبر جابرانہ پیچ پیچ کر دی
خدا ترساں دی نظر مظلوم بن دی
بن دی باغ توحید دے وِچ شبنم
لا توکل صحرا وِچ سموم بن دی
صفی اندر صفتِ اُنس سائیاں
ایہہ بی صفت تیری نامعلوم بن دی

حرفی نمبر:- 75 **موضوع**:**تصوف**

ت۔ ترنم میں تیرے ترصیع مل دی
مستِ ناز ترنگ ہر تار مست اے
مستِ رمق رمیدگی راز اندر
سیفِ زباں وِچ سحر خمار مست اے
شاد باش تے مست ہر دِل کر دا
شب زفاف کولوں شبِ تار مست اے
شب خون سی ہے شب چراغ سائیاں
رکھدا شب شاعِ سر شار مست اے

حرفی نمبر:- 76 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ج۔ جا کے کوئی آ وے تاں سند ہو وے

نزع تلخ یا دردِ ہجران تلخ اے
دُنیا وِچ صورِ اسرافیل وانگوں
کافر عشق دی ہر دم اذان تلخ اے
اِس دا دِن تلخ اے اُس دی رات تلخ اے
صبح شام ہر دورِ زمان تلخ اے
سندا نئیں اور میری فغاں سائیاںؔ
بھری زہر دی میری زبان تلخ اے

حرفی نمبر:- 77 **موضوع**: **عشق**

ج۔ جنبش میں ارض و سما لرزن

گھائل دِل دی میرے فغان سن کے
رکھدا عاشق اے مگر لب بند محکم
کدھرے خفا نہ ہوئے جانان سن کے
جگ کوئل پپیہا بدنام کیتا
کُو کُو تے پی پی دی تان سُن کے
روز سفر نوں سورج تیار ہوندا
حضرت عشق دی سائیاںؔ اذان سُن کے

حرفی نمبر:- 78 **موضوع**: **جدائی**

ج۔ جوش جنوں گو اتر گیا
لذت یاد ہے دشت پیمائی دی اوہ
کدی وِگڑنا کدی پیار کرنا
طرز یاد اج تک دُلربائی دی اوہ
ہن وی دِل اُداس اُداس رہیندا
حالت بدلی نہ تیرے سودائی دی اوہ
اج وی بزم وصال نہ سائیں بھلیا
چوٹ یاد اج تک کج ادائی دی اوہ

حرفی نمبر:- 79 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ح۔ حبشی ایہہ تار طراز کر دی
ہر ہِک صفت اندر خوب رو بن دی
مُہرہ ڈنگ دا تے نیش عقرباں دا
تارِ مو کالی تارِ مو بن دی
کر کے قزح طلسم تے گُند جادو
لوحِ محفوظ دے سینے خشبو بن دی
زندہ قلب کر دی دمِ قتل سائیاں
مردہ عنصراں وِچ زندہ خو بن دی

حرفی نمبر:- 80 **موضوع**: **علم و حکمت**

ح۔ حسرت نوں شوم مقراض کٹدی
سہم فرح میں ہے تو نکھار بی ہے
حرص باہجھ ہے دُنیا دا کیہہ جینا
حرص باہجھ کوئی دنیا دار بی ہے؟
جیکر اُس دا تبسم وِچ حال دیکھیں
خود اُس دا تبسم گفتار بی ہے
کچھ قوسِ قزح دا عکس سائیاںؔ
دلفریب ہے منظر پر دار بی ہے

حرفی نمبر:- 81 **موضوع**: **دُعا**

ح۔ حُسن جے تینوں خدا دِتا
جیہا حُسن ای ایسی حیا دیوے
جس دے عکس سی آفتاں کرُن پردہ
ایسی نگہ وِچ آفت سما دیوے
پری زاد تینوں ویکھ غش کھاؤن
تیرے قدماں تے بوسے ہما دیوے
قصرِ عیش و نشاط پرویں شالا
کھلا سائیںؔ ایرانی دُعا دیوے

حرفی نمبر:- 82 **موضوع**: **محبوب**

خ۔ خوش خرام میرے قدم سانبھ نہ رکھ

نئیں جاگیر ایہہ سالم زمین تیری
چلمن نال نہ توں ستر سار ہونا ایں
چادر چاک ہو گئی شرمگین تیری
نہ رکھ سال پیوست تصوراں وِچ
ہو گئی آب بے آب نگین تیری
اجے کجلا کجلوٹی وِچ سائیںؔ کہیندا
ہو گئی کس طرح چشم رنگین تیری

حرفی نمبر:- 83 **موضوع**: **علم و حکمت**

ڈ۔ ڈب گئے ملاح مستول ٹُٹ گئے

ایہہ طوفان محبت دا بحر سخت اے
سختی جُھل نہ سکُن دربان نسُن
اِتھے حاکم سلطان دا قہر سخت اے
لہہ کے چرخ توں کہڑا نئیں سخت ہوندا
ہر گز نئیں کہ آتشیں لہر سخت اے
پھڑک پھڑک جوگی دیوے دم سائیاںؔ
عشق ڈنگے ہوئے بدن وِچ زہر سخت اے

حرفی نمبر:- 84 **موضوع**: **پند و نصائح**

ڈ۔ ڈرنا میں تیری تلوار کولوں

جیویں تیغ نوں ہوندا میان دا ڈر

مینوں اپنے گناہوں دا ڈر رہیا

تینوں رہیا نہ ظلم کمان دا ڈر

میں تاں ڈر دیوں مونہہ تے کفن پایا

لگا تینوں نہ کفن بنان دا ڈر

مینوں قبر دی وحشت دا ڈر سائیاں

میری وحشت نوں میرے مرجان دا ڈر

حرفی نمبر:- 85 **موضوع**: **نعتیہ**

ر۔ ریزش میں آ گئی ذات باری

حوا کولوں دِلاسے دِلان لگیوں

بنیا رحمت اوہ کل کائنات واسطے

گریاں آنسو جو نسل بخشان لگیوں

میم آدم دا میم سنگ میم ہویا

بوجھ شفقت دا دِل تے اٹھان لگیوں

پا لئی رمز شفیع الامم سائیاں

شب اسریٰ امام بنان لگیوں

حرفی نمبر:- 86 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ز۔ زلف کالی بلدی تار کالی

دِل دِماغ اندر پل صراط بن دی

شاخسانہ اے شاعراں شاطراں دی

فردِ کنگُوت میں رحمت برسات بن دی

کر دی خوب توڑی فرض عین اپنا

فرصت وِچ فرعون دی ذات بن دی

سائیاں گُر چمیاراں کمند بن کے

گھٹی رات اندر حوالات بن دی

حرفی نمبر:- 87 **موضوع**: **علم و حکمت**

ز۔ زلف موباف ہر گرہ کالی

بن قضا قضا دا دام بن دی

قاتل قتل کر دی تے مقتول زندہ

گُھل کے آبِ حیات صمصام بن دی

فہم خضر بن عالِم علم عقلی

مغز وِچ غسّاق سر سام بن دی

کر کے دُنیا دا سورج غروب سائیاںؔ

روز محشر دی صبح تے شام بن دی

حرفی نمبر:- 88 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

س۔ ساقیا تشنہ دہن رہیاں
تیری وصل شراب دے جام سنھ گئے
جانواں جس ول بولدا تلخ ہو کے
شاید دُنیا تھیں شیریں کلام سنھ گئے
بنیا دوست ستارہ مریخ میرا
میرے عشق دے یا کہ ایام سنھ گئے
سائیاںؔ دِل دے باغ وِچ ہجر والے
شجر اُگ گئے پئے نخل آرام سنھ گئے

حرفی نمبر:- 89 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

س۔ سختیاں دے شعلے سخت ہوندے
دُلمہ سخت اے تفتہ خاموش سخت اے
تار کش ایسی تار سخت کھچی
زر بفت سخت اے نمدہ پوش سخت اے
شوخی وِچ سختی سخت ستم کر دی
میگسار آ کھن مے نوش سخت اے
ایہہ کوئی قدرتی ماجرا سائیںؔ کہیندا
چشم ہوش وِچ رعد پُر جوش سخت اے

حرفی نمبر:- 90 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

س۔ سمجھ نہ سکے ملائک نوری
ایہہ مضمون کیسا ایہہ عنوان کیسا
کہیڑا حرف ہوندا حرفِ عیب پچھے
حرفِ شین سنگ قول نبھان کیسا
کتنے وقف وِچ قاف دے نقطیاں دے
گھیرے قاف وِچ بنیا زندان کیسا
صد افسوس نہ سائیاں بلال دس گئے
عشق کیسا تے لطفِ اذان کیسا

حرفی نمبر:- 91 **موضوع**: **پند و نصائح**

س۔ سُکھ دے سجن رفیق ہوندے
ویلے دُکھ رفاقتاں چھوڑ جاندے
کدوں لبِ دریا توں دور ہٹدے
کبر نال جیہڑے بیڑی بوڑ جاندے
کدوں اُناں دی یاد مُڑ دِلوں بُھلدی
جیہڑے خار پیار دا پوڑ جاندے
سنگی سنگ دے جیہڑے انگ پال سائیاں
چھوڑن آپ جنازہ اوہ توڑ جاندے

حرفی نمبر:- 92 **موضوع**: **علم و حکمت**

س۔ سودے نی نقد بہ نقد والے
اِتھے عادتاں نئیں اُدھار دِیاں
ذرا سامنے آ جا میدان اندر
نیزہ بازیاں دیکھ سوار دِیاں
جیکر آوندا نئیں اعتبار تینوں
لکھتاں کھول کے دیکھ اعتبار دِیاں
سائیاں عرشِ عظیم توں لنگھ جا سُن
کُوکاں اُچیاں بلبلِ زار دِیاں

حرفی نمبر:- 93 **موضوع**: **مدح خود**

ش۔ شاعر کل لے گئے ترصیع اپنی
بطن غزل میں عشق ٹکان لگیوں
ہمہ ادب مؤدب ادیب ہو گئے
رمز رنگ شفاعت دی پان لگیوں
چار سو یکساں راہبری کیتی
اُٹھ کے شرق تھیں غرب نوں جان لگیوں
لفظ لفظ کر دِتا اے شاہد آپے
سائیاں آخری خطبہ سنان لگیوں

حرفی نمبر:- 94 **موضوع: علم و حکمت**

ص۔ صنعت وِچ صناع سر قلم ہو گئے
ایہہ عناصر اربعہ سجان مشکل
لگے صندل دے چھاپے آ موہنہ اُتے
صیدی ہون مُڑ ٹھیک حیران مشکل
صیقل دِل دی اندر ظلمات گم گئی
ہو گئے لبھنے فیر نشان مشکل
سائیاں گئے شداد نمرود مٹ گئے
جنت خیر دی ہوندی بنان مشکل

حرفی نمبر:- 95 **موضوع: تصوف**

ص۔ صومعہ وِچ پڑھے نماز صوفی
ایہہ جلال تے شرف ہے پان مشکل
معتمد معتکف معترف ہو گئے
صوفیانہ ایہہ جوڑ سجان مشکل
گئے منزل بہ منزل مقصود بُھل گئے
منصرف منصوبے بنان مشکل
سائیاں عاشق بلال جہے ایہہ آکھن
ایہہ نماز مشکل ایہہ اذان مشکل

حرفی نمبر:- 96 **موضوع**: **پند و نصائح**

ض۔ ضعف سی جان ضعیف ہو گئی
جے ہن لوڑی جوانی تے کس کاری
شب منور تے روز تاریک دِسے
لوڑی صبح تابانی تے کس کاری
بیٹھا کول رہیا دُکھڑے پھول رہیا
سنیا غیراں زبانی تے کس کاری
دِل دے گم کر سارے نشان سائیاںؔ
لبھی چھلہ نشانی تے کس کاری

حرفی نمبر:- 97 **موضوع**: **نعتیہ**

ع۔ عاشق براق تے زین رکھی
طرف یار بلاوا بھجوان لگیوں
کیتی خوب تاکید تعظیم دی اے
خاطر یار سواری سجان لگیوں
جبرائیل نوں عدم مڑ یاد آیا
اوجِ سدرہ تے شربت پلان لگیوں
سائیاںؔ قدرت خود کہیا شفیع آ جا
پردہ الف تے میم دا چان لگیوں

حرفی نمبر:- 98 **موضوع**: **عشق**

ع۔ عشق جس تیغ سی قتل کر دا
کر دا جگ اندر قتل عام ہن وی
عین اُٹھ کے تے جس نوں تیر مارے
اوہی تیز آویز اندام ہن وی
بوئے عشق آ رہی میرے کفن وِچوں
ہے معطر معلم امام ہن وی
سائیاں عشق نے گور پہنچا سٹیا
تیرا عکس دِسدا کانشی رام ہن وی

حرفی نمبر:- 99 **موضوع**: **لاعلمی**

ع۔ عین شین تے قاف دا راز مخفی
میں نئیں اج تک سمجھ ایہہ راز سکھیا
نہ شاہباز پریم دے پر دیکھے
نہ شاہباز دی دیکھ پرواز سکھیا
نہ ثواب گناہ دا سر پایا
پی شراب نہ پڑھ نماز سکھیا
سائیاں نیستی عشق دی نیستی نئیں
وضو عشق دا اجے نئیں ساز سکھیا

حرفی نمبر:- 100 **موضوع**: **عشق**

ع۔ عشق جھکاوندا اُس در تے
جیہڑے در توں ملائک نوں خیر ملدی
عشق پیر کامل کل عاشقاں دا
نئیں رہائی ہے جس دے بغیر ملدی
ہویا کیہہ مہمیزاں پا پوش چُمے
سیر گاہ اُتے سدا سیر ملدی
کتھوں ملے شداد دی ذات سائیاںؔ
دساں جنت وِچ عشق دے ویر ملدی

حرفی نمبر:- 101 **موضوع**: **مدح محبوب**

ع۔ عدم نوں جا کے آباد کر دی
میرے قاتلا! ظالم ایہہ یاد تیری
میں شہباز شہبازاں دا شاہ ہے ساں
پر کُتر گئی تیزی صیاد تیری
ڈُہلدا تک کے نیزے توں خون میرا
نکل سکی نہ صابر فریاد تیری
جد کہ وحشت نے کیتا اے ذبح سائیاںؔ
ہے سی لباں تے صفت جلاد تیری

حرفی نمبر:- 102 **موضوع**: **فریاد**

ف۔ فال کڈھ کے فال گو دسدے

سدا روح تیری پریشان رہ سی
کراں وِچ تصور محسوس میں بی
قبر وِچ بی نال ہجران رہ سی
پڑھ سی فاتحہ کون سوغات بدلے
دُور قبر کولوں مہربان رہ سی
میں ویراں دی قسمت ویراں سائیاںؔ
اندر گورِ ویران رہ سی

حرفی نمبر:- 103 **موضوع**: **ساقی نامہ**

ک۔ کئی سکرات مے کشی کر دے

کئیاں بیٹھ اندر باغِ ارم پی لئی
کئی ناگ دے ڈنگ تے لان مُہرہ
کئیاں خوک دی چربی بے غم پی لئی
گھٹ گھٹ کئی ڈُرن رُسوائی جگ سیں
کئیاں چھوڑ دُنیا مے جم پی لئی
سائیاںؔ پیر مغان ہدایت کیتی
ہو کے میکدے اندر میں خم پی لئی

حرفی نمبر:- 104 **موضوع**: **عشق**

ک۔ کند جہی چھُری سی ذبح کرنا ایں
آبدار تلوار دی دھار نہ رہی
رِہیا خون میرا رہ گئے خار تیرے
تیری باغباں! باغ و بہار نہ رہی
اوہی فہم اگلا اوہی قدم اگلے
تیری اگلی طراری طرار نہ رہی
ڈُبیا حُسن تے نکلیا عشق سائیاںؔ
در تے چِک تیرے پردہ دار نہ رہی

حرفی نمبر:- 105 **موضوع**: **عشق**

ک۔ کھول لب غضب سی جھڑک دے دے
بے شک جنت دِیاں حسرتاں یار لے لے
چوری سینیوں کڈھ کے دِل کھڑیا ای
باقی رہیندی جو چمڑی اُتار لے لے
میرے جسم دا خون نچوڑ سارا
میری طرفوں ایہہ تحفہ مے خوار لے لے
تیرے عشق دا پھر بی مقروض سائیاںؔ
سر نال شمشیر اُتار لے لے

حرفی نمبر:- 106 **موضوع: جدائی**

ق۔ قاتل تک ضُعف نئیں جان دیندا

آ قضا میری ہن تے جان لے جا
میرا جاندیاں حال احوال غم دا
سن دا جا تے نال فغان لے جا
ایہہ دم دم باز دی نذر کر دے
اُجلا وقت سوئے آسمان لے جا
سائیاںؔ شبِ ہجران تے گذر جا سی
وقتِ نزع آ کوئے جانان لے جا

حرفی نمبر:- 107 **موضوع: علم و حکمت**

ق۔ قائل کرنا نئیں عاقلاں دی

گفتگو وِچ تیری تاثیر تیز اے
نامناسب نئیں غرض میں غیر ہونا
فاتر غیر میں تیری تقریر تیز اے
با فتوح فتوح دی فوج اُتے
فتنۂ عالم ایہہ تیری شمشیر تیز اے
لغزش لطف میں لطفِ لطیف سائیاںؔ
لفظ کبریا تیری تعزیر تیز اے

حرفی نمبر:- 108 **موضوع**: **عشق**

ق۔ قاصدا! میری گہل یاد رکھیں
بہر وصل توں کرنی گہل بات نئیں اے
گہلاں دو بس آکھیں محبوب تائیں
ہور لوڑ سلام و سوغات نئیں اے
لا کے سنگ تے سنگ نوں بُھل جانا
کسے طور ایہہ اشراف دی ذات نئیں اے
غضب نال ایہہ دیویں پیغام سائیاںؔ
میرے نال کرنی ملاقات نئیں اے

حرفی نمبر:- 109 **موضوع**: **علم و حکمت**

ق۔ قوسِ قزح ہر رنگ اندر
کدھرے دار تے کدھرے کتاب بن دی
رمز رمز اندر سدا مست خفتہ وِچ
میکدے ظرفِ آفتاب بن دی
طینت عشق دی رندی ہے طینت ضابطہ
گُھل کے کدوں تیزاب بن دی
سائیاںؔ جاہل اُس سبق نوں یاد کر دے
جیہڑا کِکر دِیاں کاہڑ شراب بن دی

حرفی نمبر:- 110 **موضوع**: **تصوف**

ل۔ لہولہان ہو آئے واپس ہوئے
پیش در تیرے سوال جتنے
کوچۂ حُسن وِچ اڈ نہ شور تکیا
تیری گلی وِچ ہوئے پامال جتنے
سائے تحت الثریٰ وِچ گم ہو گئے
تیرے ملن دے کیتے خیال جتنے
سائیاںؔ تیری رہگذر دے وِچ آ کے
لکھے جاندے نئیں دیکھے جنجال جتنے

حرفی نمبر:- 111 **موضوع**: **علم و حکمت**

ل۔ لرزن حوراں تے غش کھاؤن
سہرا خُلدِ برین وِچ گان لگیوں
کلیاں گلشنِ ارم دِیاں رجیاں نئیں
سر تے خلعت جلوس ٹکان لگیوں
آبِ کوثر جہے آب در آب ہو گئے
شفقت آنگبین شربت پلان لگیوں
سائیاںؔ غیب تھیں ہاتف آواز دِتی
ناہیں فرق فردوس سجان لگیوں

حرفی نمبر:- 112 **موضوع: باغ و بہار**

م۔ موسم بہار گو گذر گیا
پیش نظر پر رونق بہار دی اوہ
ہن وی یاد شباب رنگین گُل دا
مستی قائم بلبل طبع زار دی اوہ
عشق ذوقِ گل بوسہ جنون عالم
خلش خار تے لذت پیار دی اوہ
جس نے کیتا پابند وفا سائیاں
یاد اجے بے رُخی اُس یار دی اوہ

حرفی نمبر:- 113 **موضوع: عشق**

م۔ منتری منتر ہن کیوں پڑھنائیں
رہیا زہر ہن تیری حدود وِچ نئیں
میری موت دا ایہو سبب بنیا
مرض ہور کوئی زہر آلود وِچ نئیں
حلق خشک تے دم بے دم ہویا
رہی تاب ہن میرے وجود وِچ نئیں
لوک پڑھن پئے سورے یسٰین سائیاں
مینوں دِسدا چشمِ رمود وِچ نئیں

حرفی نمبر:- 114 **موضوع**: **مستی**

م۔ مستِ عقلِ سریع الفہم اندر
لب تے مٹکدی بات اسرار مست اے
شبِ قدر دی مستی نوں مات کر دی
شب آفریں سطر قطار مست اے
تخم گُل جگ تعقل تعمق میں جا
صاحبِ منطق پڑھ مردہ تاتار مست اے
شاہَ چین جہے ہو گئے میخوار سائیاںؔ
ے من دی آکھدے تار مست اے

حرفی نمبر:- 115 **موضوع**: **مستی**

م۔ مست اندامِ گل رخ مستی
مغز مست گل باغ ایاغ مست اے
کھول لب میخانہ میخوار مستی
ساقی مست سرمست لاچاغ مست اے
مستی نیند اندر مستِ خواب کر دی
چشم پوش سفنے ہر داغ مست اے
غزل مست تے مطرب ہے مست سائیاںؔ
اندر خواب فہمیدہ دے راغ مست اے

حرفی نمبر:- 116 **موضوع**: **علم و حکمت**

م۔ مدح خوان مدہوش ہو گئے
اُس لطیف دی صفت سنان لگیوں
کئی مصوراں خون سیں ہتھ رنگے
پائے نازک پہ مہندی لگان لگیوں
کئی مدرس وِچ درس گاہِ درس ہو گئے
میم بے تے میم سمجھان لگیوں
سائیاںؔ افضل ملائک ہو گیا
خادم جبرائیل پاپوش اُٹھان لگیوں

حرفی نمبر:- 117 **موضوع**: **علم و حکمت**

ن۔ نگہ دے تو سن دی زین اُتے
کر دے مان آ کے شاہسوار چڑھدے
رونا گُل دا بلبل نوں یاد آندا
جدوں آن پنجے نوکِ خار چڑھدے
نقطے قاف دے سمجھن دی یاد آندی
کر کے یاد منصور نوں دار چڑھدے
بند قفس ہجران وِچ سائیںؔ کہیندا
غمِ عشق دے تیز بخار چڑھدے

حرفی نمبر:- 118 **موضوع**: **عشق**

ن۔ نویں اقرار تے نویں وعدے

تیریاں جاگیاں حسرتاں یار نویاں
نویاں رنجشاں نے نویں دُکھ دِتے
سینے ماریاں چُھریاں پیار نویاں
نویاں ناگناں نے نویں ڈنگ مارے
نویں رنگ دِسے بنیاں مار نویاں
سائیاںؔ اگے رقیب اِجے بھلدے نئیں
تیریاں سنگتاں ہویاں تیار نویاں

....

ختم شد

اُستاد شیر غلام۔(1836ء)

اُستاد شیر غلام اُستاد رمضان علی رمضو دے شاگرداں اچ ائے۔ اِناں دے بار ےچ ایہہ بی کئیا جاندا وے کہ اُستاد شیر غلام نے آپڑی شاعری دا آغاز ہندکو زبان دے چار بیتے آں سی کیتا ایا تے زیادہ تر طبع ازمائی اِسی میدان اچ کیتی نے اِسی وسے اِناں دا زیادہ تر کلام چار بیتے آں دی صورت اچ ایا۔ علاوہ ازیں اِناں دی شاعری اچ مزاح تے طنز دا عنصر بی موجود اے۔ اِس دے علاوہ اُستاد شیر غلام دے بار ےچ ایہہ بی کئیا جاندا وے کہ اِناں نے لاتعداد ہندکو دے گونڑ بی لکھے جنہاں نوں اوہ ''آزادی دے گونڑ'' دا عنوان دے کے مختلف تقریباں تے مشاعرے آں اچ ترنم دے نال پڑھدے ائے۔

حرفی نمبر:- 119 **موضوع**: **بجھارت**

ہ۔ ہِک پیسہ تیرے ہتھ دِتا
اِدے سودے لیاویں چار بیٹا
نالے کھکھڑی لیا نالے لکڑی لیا
نالے لیاویں پُھلاں دے ہار بیٹا
نالے دُدھ لیا پیسہ موڑ لیآویں
کسی نال نہ کریں اُدھار بیٹا
شیر غلاؔم نے اکھیاں کھول کے تے
سب دے سامنڑے کیتا اظہار بیٹا

منشی رجب علی جوہر۔(1842ء)

منشی رجب علی جوہؔر بی ہندکو زبان دے ہِک اچھی حرفی گو شاعر ائے تے اِناں دے حوالے نال ڈاکٹر ظہور احمد اعوان نے ''ہندکو دے سر دا سائیں'' لکھا وے کہ ''منشی رجب علی حضرت احمد علی سائیں دے ہم عصر بی ائے جد کہ اُناں دے معنوی شاگرد بی ائے۔ اِناں نے بڑی لمبی عمر پائی تے ۱۹۴۷ء اچ دُنیا سی پردہ کر گئے۔ افسوس کے اِناں دا بی کلام محفوظ نئیں گا''۔ ڈاکٹر صیب نوں تے اُناں دا کلام نی مل سکا برے منوں منشی رجب علی جوہر دی چند نعتیاں حرفیاں ملیاں وُن جیہڑی کہ اُناں دی حضور نال والہانہ محبت تے عقیدت تے بلند پروازِ تخیل دی آئینہ دار اُن۔

حرفی نمبر:- 120 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ آیا جد رحمت اللعالمین اوہ
لرزا بتاں نوں اندر رحیم آیا
کمیاں زلزلہ پایا قرار اس نے
زیر قدم جد عرش عظیم آیا
رب دے نال جا کے ملاقات کیتی
عرش اعظم دے اُتے کلیم آیا
پاک رنگ کریم دے رنگ وچو
کہیندا جوہؔر رسول کریمؐ آیا

حرفی نمبر:- 121 **موضوع**: **آرزو**

الف۔ آپ آویں نہ کوئی پیغام بھیجیں
کیسا باغی بنڑ بیٹھا ویں نگار پھر کے
پایاں دید مدید کئی روز گزرے
تیری یاد آ وے سو سو وار پھر کے
جوتش والیا جوتش نوں دیکھ آ کے
کدوں آ سی خیری نال یار پھر کے
تیرے اُجڑے ہوئے چمن وِچ جوہؔر کہیندا
دساں باغبان کد آ سی بہار پھر کے

حرفی نمبر:- 122 **موضوع**: **نعتیہ**

ب۔ بحرِ نبوت دے صوف وِچو
بے بہا ہِک در یتیم آیا
کالی ظلم تے شرک دی رات اندر
شمع وحدت تے نور کریم آیا
والیل گیسو تے والشّمس چہرہ
لے کے قدرتی طبع سلیم آیا
جوہؔر عاصیاں دا بیڑہ پار کرنے
کشتی بان ہو کے میم آیا

حرفی نمبر:- 123 **موضوع**: **پندو نصائح**

ر۔ رونقِ محفل جو لوگ ائے
انہاں جائیاں سجائیاں زمین تلے
جیہڑے خاک سی کر دے پرہیز ائے
اُناں مٹیاں سر پائیاں زمین تلے
جیہڑے نازک سن برگ گلاب کولو
ستے باہج تلائیاں زمین تلے
جوہؔر دیکھ خموشاں دے شہر جا کے
کیا کیا صورتاں ائیاں زمین تلے

حرفی نمبر:- 124 **موضوع**: **علم و حکمت**

ز۔ زندہ نہ رہے اوہ بی جیہڑے
رکھدے قدم تے خلد برین تلے
کدھر گئے نی ہر دم چھپان والے
چہرہ صاف زلف عنبرین تلے
کدھر گئے نی شوق گر عاشقاں دے
رکھدے وصل تے ائے تسکین تلے
تلے کاک دے خاک پیوند ہو گئے
جو آکھدا آ کے زمین تلے

حرفی نمبر:- 125 **موضوع**: **خاک**

ش۔ شہر خموشاں اج رہن والے
کدی دس دے گراں وِچ وسدے سُن
طرح طرح دے عیش آرام پا کے
دھوم دھام زمین نوں دسدے سُن
آپ سوندے سن تکیے لگا کے تے
خدمت گار بیٹھے ٹلیاں جھسدے سُن
اج خاک سنگ ہو گئے نی خاک جوہرؔ
جیہڑے خاک کولو کل نسدے سُن

....

ختم شد

مرزاغلام جیلانی صحیح سالم۔(1842ء)

مرزا غلام جیلانی دا پشور دے ہِک متوسط کہرانے دے نال تعلق ایا۔ درزی گیرے دا کم کر دے ائے تے تصوف دے نال دلچسپی ائی نے جدکہ سلسلہ چشتیہ اچ بیعت ائے۔ جیلانی صیب نے ترے زباناں ہندکو، اُردو تے فارسی اچ شاعری کیتی اے۔ حرفی تے اِناں نوں پوراعبور حاصل ایا۔ پروفیسر خاطرغزنوی صیب نے اِناں دے باریچ ایہہ بی لکھاوے ایہہ اُستاد احمد علی سائیں سے زنجیری دارحرفی بی کہہ چکے ائے تے اِناں دی ایہہ زنجیری دارحرفیاں اگر گہائیاں جاندیاں تے ایہہ حرفیاں قافیاں دی تکرار تے موسیقیت دی وجہ نال ہندکو ادب اچ ہِک وڈا مقام حاصل کرلیندیاں۔

حرفی نمبر:- 126 **موضوع**: **عشق**

الف۔ آ ظالم گلے لا مینوں
تیرے غماں نے مار پامال کیتا
آتش ہجر اندر عاشق سڑُن کیوں نہ
وصل سوہنیاں دا رب محال کیتا
دے دے بوسہ ظالم ہِک وار مینوں
تنوں سمجھ سخی میں سوال کیتا
گئیا دین دُنیا سی میں تدوں سالم
جد سی عشق منے اُس دے نال کیتا

حرفی نمبر:- 127 **موضوع**: **عشق**

ب۔ بال ظالم ہور بال نائیں
تیرے عشق دی اگ نے بال دِتا
کیوں نہ مہر پائی ترے دِل اندر
جس رب نے حُسن جمال دِتا
جان غماں اندر پیا کھونا واں
جد سی عاشقی دا رب نے خیال دِتا
وعدہ وصل والا سالم نال کر کے
اس شوخ نے پھر کیوں ٹال دِتا

حرفی نمبر:- 128 **موضوع**: **ظلم**

ظ۔ ظلم دی اگ نہ بال ظالم
سدا حُسن نہ رہسی آ نال تیرے
اوڑک لُٹی جا سی آ دولت حُسن والی
کسے کم نہ آ سی آ خیال تیرے
مہتاب، دِن رات، خراب رہندے
تیرے عشق اندر پائمال تیرے
سالم میں ناشاد صیاد تیرا
آن پھنسا واں وِچ جال تیرے

زنجیری

ح۔ حُسن تیرے دی کیہہ شان کہواں

لعلِ لب نوں آبِ حیوان کہواں
تیغ ابرو تے تیر مژگاں کہواں
جس نوں دیکھ حاسد غلطان ہو گئے
قدِ یار نوں سروِ روان کہواں
کالی زلف نوں آفتِ جان کہواں
سوہنڑے موںہہ نوں کیوں نہ قرآن کہواں
جنہوں دیکھ کافر مسلمان ہو گئے
اُس دے ظلم دا میں کیہہ بیان کہواں
سُنڑ کے نام جس دا ارمان کہواں
کیوں نہ فتنہ آخر زمان کہواں
ظلم جس دے سی کئی ویران ہو گئے
دِلبر اپنے نوں ماہِ تابان کہواں
خسروِ خیل تے خوبان کہواں
یا دشمنِ دین ایمان کہواں
دیکھ سالم جیئے کئی حیران ہو گئے

....

اُستاد میاں محمد دین۔(1842ء)

اُستاد میاں محمد دین پشور دے مشہور ومعروف بزار قصہ خوانی دے نال ٹھکی نعل بندی دے رہنڑ یں والے اۓ۔ اِناں دا خاندانی کسب کھوڑے آں دے ساز بنڑا نڑاں ایا۔ اُستاد میاں محمد ہندکو زبان دے بڑے مشہور حرفی گو شاعر اُستاد سردار خان برّدا دے حریف اۓ جیہڑے میدان اچ اوہ حرفی پڑھدے اۓ اُسی میدان اچ جواب دے طور تے اُستاد دین بی حرفی پڑھدے اۓ۔ اُستاد محمد دین نے صرف ہندکو حرفی دے میدان اچ ہی آپڑے خیالات دا اظہار کیتا۔ اُستاد محمد دین نے بڑیاں حرفیاں لکھیاں برے اِناں دا کلام اِناں دی زندگی دے وِچ ہی کہار اچ اگ لگنڑ یں دی وجہ نال ضائع ہو گئیا۔

حرفی نمبر:- 129 **موضوع**: **آرزو**

الف۔ اِیّا دل کہوے اِیّا دِل چاہوے
ساڈے دوواں دا ہِکا مکان ہووے
سوہنڑی سیج تے موجاں خوب مارئیں
ساڈے دوواں دی ہِکی جان ہووے
ہِک تو ہوویں ہِک میں ہوواں
ترّیّا کوئی بی نہ درمیان ہووے
تنوں ویکھ ویکھ کے تنوں چُم چُم کے
راتی دِنے دیّن ہلکان ہووے

اُستاد سردار خان بردا۔(1844ء)

اُستاد سردار خان بردا ہندکو زبان دا بڑا مشہور تے قادر الکلام حرفی گو شاعر ایا۔ اِناں دی شاعری دا چرچا حضرت احمد علی سائیں دی طراں نہ صرف پشور اچ بلکہ پشور سی بار بی ایا۔ اُستاد بردا دی شاعری نوں پڑھ کے اندازہ ہونداوے کہ اِناں نے قید و بند دِیاں صعوبتاں بی برداشت کیتیاں وُن۔ اُستاد بردا حاضر دِماغ، حاضر جواب تے فی البدیہہ اشعار کہنڑ یں والا شاعر ایا۔ اِس دے علاوہ اُستاد بردا اُناں پرانڑیں ہندکو شاعراں دی فہرست اچ بی شامل اے کہ جنہاں اُستاذاں دِیاں حرفیاں اج تک ساڈے بزرگاں نوں یاد اُن تے اِس سی اندازہ ہونداوے کہ اُستاد بردا یقیناً آپڑے وخت دا بڑا مقبول شاعر ایا۔

حرفی نمبر:- 130 **موضوع: پند و نصائح**

الف۔ آؤ سہیلیو! کم کریئں
بن کماں نہ ملنڑ مزدوریاں نی
بن دم نہ ہوندے نی کم کوئی
حُسن باج نہ ہوؤن مغروریاں نی
کھنڈاں باج نہ ہوؤن شربت مٹھے
بن کیہو نہ ہوندیاں چوریاں نی
بردا کہیندے رکھو نماز قائم
ہور سب گہلاں اِتھے کوریاں نی

حرفی نمبر:- 131 **موضوع: قید و بند**

الف۔ اُٹھ پہلے روز ٹُرا بردا
متھا لگا سو لڑائی دے جی
سکے پہائی نے قید کرا دِتا
لک بن کے نال جوائی دے جی
ترے سالاں دی قید میں کٹ آیاں
سخن یاد رکھاں سکے پہائی دے جی
بردے چھٹے قیدوں ملے ماں پیو نوں
جیویں ہیر نوں چاک ملائی دے جی

حرفی نمبر:- 132 **موضوع: مدح محبوب**

الف۔ اکھیاں تیریاں سندر سندر
کجلے دے نال کالیاں نی
گلے اچ تعویزاں نے رنگ لہایا
سوہنڑیاں سوہنڑیاں والیاں نی
لک پتلا سرو مثال تیرا
جیویں وِچ چمن دے ڈالیاں نی
بردا کہیندے سوہنڑے مہرباناں
اگاں عاشقاں اُتے بالیاں نی

حرفی نمبر:- 133 **موضوع**: **پند و نصائح**

الف۔ اصل سی کدی بیوفائی ئینگی
نہ کم اصل سی کدی وفا ہووے
اُزے درد نوں جانڑ تو آپڑا دُکھ
جیہڑا تیرے دُرد دی دوا ہووے
اُس دوست نوں نال اُمید رکھیں
جیہڑا آپڑے دا آشنا ہووے
پُچھا تیرا نہ کدی چھوڑے بردا
مارُس گولی خا سکا پہراء ہووے

حرفی نمبر:- 134 **موضوع**: **شکوہ**

الف۔ اگ لا دینیں کدی بجھا دینیں
ایسے جوہریا جوہر جانان دَس نیں
کدی دِس نے خال جبین اُتے
کدی صاف چہرہ میری جان دس نیں
کدی تلخ نوں آپی شیرین کرنے
کدی جانڑ کے مِٹھے وِچ زہر دس نیں
کہیندا بردا نی سمجھناں تیرے مدعا اُتے
اٹھوں پہر گوسے میری جان دَس نیں

حرفی نمبر:- 135 **موضوع**: **مدح محبوب**

الف۔ اکھیاں تیریاں حکم کرن

نت فوج دے سوہنڑے سالار وَنگرو

جدھر تکُن تا اُدھر قتل عام کرُن

پئی آں جاندیاں میر شکار وَنگرو

نت بازاں والی تہاری بندھ کے تے

چلیاں جاندیاں کونجاں دے ڈار وَنگرو

کہیندا برؔدا کلیجے نوں کٹ گیا ویں

بُرش کر کے ایرانی تلوار وَنگرو

حرفی نمبر:- 136 **موضوع**: **شکوہ**

الف۔ اگ لاواں تیری دوستی نوں

کدی بول نے تے کدی ویر پانے

کدی تلخ نوں آپی شیرین کرنے

کدی جانڑ کے مِٹھے وِچ زہر پانے

میں نی سمجھناں تیرے مدعا اُتے

گوسے جان میری اٹھوں پیر پانے

تیرے در دا سوالی اے برؔدا سوہنڑے

کدی چھڑکنیں تے کدی خیر پانے

حرفی نمبر:- 137 **موضوع**: **مدح خود**

الف۔ اول بردا حضرت عیسی آیا

موئے مردیاں وِچ جان پانڑ والا

دوجا بردا تا مشکل کشا ایا

اوہ نیک نام کہانڑ والا

تیجا بردا تا محمد آیاز ایا

لاہور شہر نوں آ کے بنڑانڑ والا

چوتھا بردا تا شہر پشور والا

ضلع دیکھ پنجاب سی آنڑ والا

حرفی نمبر:- 138 **موضوع**: **نصیب**

ب۔ بُری مرض لگی یارو عشق والی

دارو لگدے نئیں طبیب والے

شاہو کاراں دے سُخن منظور ہوندے

سخن نئیں منظور غریب والے

نال عاجزی دے کم کڈھ لیندے

رساں چوب لیندے مِٹھی جِیب والے

بردا کئی درختاں دی کرے راکھی

میوہ پکے تا کھاؤن نصیب والے

حرفی نمبر:- 139 **موضوع: مجبوری**

ب۔ بردےؔ دا کجھ عذر نیئں گا

پہاویں رکھیں تے پہاویں ماریں جی
بیڑی ہے بے وس وِچکار دریا
پہاویں ڈوبے تے پہاویں تاریں جی
بازی لگی اے عشقِ مجاز والی
پہاویں جیتے تے پہاویں ہاریں جی
بردےؔ ساریاں کولو عاشق جیت جاندے
اگے آ کے معشوق دے ہاریں جی

حرفی نمبر:- 140 **موضوع: عشق**

ب۔ بڑی ملامتاں عشق دِیاں

جنوں لگدیاں نی اوہ وی نام لیندا
جو کوئی عشق مجازی وِچ ہتھ مارے
اٹھو پہر یارو بے آرام رہیندا
ہتھ پکڑ مثال معشوق والی
بادشاہواں دا ہو کے غلام رہیندا
بردآؔ راضی نیئں گا اُناں گہلاں اُتے
کیوں عشق مجازی دا نام لیندا

حرفی نمبر:- 141 **موضوع**: **بری امام**

ب۔ بری ہویاں تیرے نام اُتے
آ کے ٹُھٹھا واں تیرے دربار بری
جیہڑا اُس دروازے اُتے آ ٹُھوے
خطرہ مول نی رکھدا سرکار بری
بارہ ورے رِیا یونس پیٹ مچھی
ماس اُزا نہ ہویا داغدار بری
نال بردے کوئلاں بولدیاں رہسُن
لے کے تیراں ناں میرے غمخوار بری

حرفی نمبر:- 142 **موضوع**: **محوب**

ب۔ بچا لے منوں طعنے آں سی
کدی منوں بی پیاریا بول سوہنڑے
رب دِتا وے حُسن کمال تنوں
نال رتیاں دے بیٹھا تول سوہنڑے
ہِک جگہ تے رکھ یقین ثابت
ہر جگہ نہ چھوڑ نہ ڈول سوہنڑے
بردا بڑیاں مصیبتاں گذار بیٹھا
ذرا دِل دِیاں گُنڈیاں کھول سوہنڑے

حرفی نمبر:- 143 **موضوع**: دِل

ت۔ تابع عاشق معشوق وی تے
مڑ قدیم سی لوکو اے ریت دِل دی
مندا کہیڑاں معشوقاں نوں لائق نینگا
لوک مندا کہیندین ایہہ خاصیت دِل دی
دِل اتھے جا کے رجوعات ہوندا
جتھے جم جاندی اے جمعیت دِل دی
کہیندا بردؔا خمدار آبرو دو تیغ تیرے
عاشق کرُن سجدہ جے میت دِل دی

حرفی نمبر:- 144 **موضوع**: مناجات

ت۔ تنوں واسطہ انبیاء اولیاء دا
تنوں واسطہ سرورِ کائنات دا بی
تنوں واسطہ آپڑی وڈیائی دا
تنوں واسطہ حدیث و آیات دا بی
تنوں واسطہ آپڑی خدائی دا
تنوں واسطہ معراج دی رات دا بی
عاجز بردؔے تے فضل تے کرم کریں
تنوں واسطہ آپڑی ذات دا بی

حرفی نمبر:- 145 **موضوع**: **معاشرہ**

ت۔ تیرھویں صدی دا طور بدلا

غم رہ گئے نی ہونڑ کھانڑے نوں
بادشاواں عدالتاں چھوڑ دِتیاں
لک بن دِتے ظلم کمانڑے نوں
تہمت چوری دی اُنوں پکڑ لیندے
پلے خرچ نئیں جسدے کھانڑے نوں
برؔدا کہیندے زمی ہو گئیے تانبا
کدرے جگہ نئیں سر چھپانڑے نوں

حرفی نمبر:- 146 **موضوع**: **فریاد**

ج۔ جان نوں اگر میں جان سمجھدا

کیوں وت لاندا جان نوں روگ یارا
ماتم والیآں دے کہار خشیاں دِسن
منوں ساری عمر دا سوگ یارا
جیہڑا اُتلی درگاہ ولو لکھا آیا
لتا اِس جہان تے پہوگ یارا
سب شاعراں وِچو نمانڑا برؔدا
جیوں راگاں وِچو راگ جوگ یارا

حرفی نمبر:- 147 **موضوع**: **مدح خود**

ج۔ جان تے مال میں دیدیواں
جیکر سوہنڑیاں ہیوی درکار لے لے
سُچے موتی ایہہ لٹکدیاں اکھیاں نی
اچھے اچھے موتی آبدار لے لے
تیری پلٹی نگاہ سانوں قتل کردی
خنجر نیناں والے ستمگار لے لے
اگر شوق رکھنے بیت بولنڑے دا
واسطے سخ دے میرے اشعار لے لے

حرفی نمبر:- 148 **موضوع**: **عاشق**

چ۔ چمن وِچ سرو شمشاد دیکھا
جیہڑا وِچ پیشانی دے داغ ہیوے
جد کہ جاتا اُس قامت معشوق دی نوں
اُس دن دا سرو نوں داغ ہیوے
لالہ پُھلاں دے وِچ جو لافاں مارے
میرے سینے دے وِچ جو داغ ہیوے
بردےؔ عاشقاں دا سینہ چیر دیکھو
کھڑا نال داغاں فصل باغ ہیوے

حرفی نمبر:- 149 **موضوع**: **مدح خود**

ح۔ حکم حکومت دا سخت ہیوی
پانڑی دیندا اوہ شیراں تے گاواں نوں
جیہڑے جان آپڑی نوں درگور دے
نئیں روک دے دُوے دِیاں راہواں نوں
میں بی تا ایسا سوان رکھناں
کپ دے سئی فولاد دِیاں باہواں نوں
بردا کہیندے جے باز دی اجل آندی
حکم ہو جاندیے چڑیاں تے کانواں نوں

حرفی نمبر:- 150 **موضوع**: **علم و حکمت**

د۔ دوستی کر قدر داناں دے نال
تے بے قدرے دے نال نہ پریت ہووے
اُس دی دوستی سی کُجھ نفع نیزگا
جس دا اصل سی تخم پلیت ہووے
مار کے جان اپڑی نوں ذبح کر دے
توڑے عاشقاں دی بری نیت ہووے
بردے عاشق معشوق دا تذکرا
دوواں دِلاں دی ہِک جمعیت ہووے

حرفی نمبر:- 151 **موضوع**: **علم و حکمت**

د۔ دردِ سر منوں بہت چڑ دا وے
جتھے صندل پھر دا اُتھے ناگ کالے
اوہ پئے ڈنگ دے نی حاصل منگدے نی
اوہ بی سنگدے نی جیہڑے کول پالے
جیکر چھڑ گیوں پھر نکھڑ گیوں
کیوں کھیڑ گیوں جیہڑے کن والے
بردے نکیاں مینڈیاں موہنہ تے ٹریڈیاں
تیرے جیڈیاں کنڑاں دے کنڑ گالے

حرفی نمبر:- 152 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ر۔ روزِ ازل سی جو کجھ لکھا ہویا اے
اوہ وی ملسی سمجھ نال دِلدے
جیکر بندیاں دی ہووے زندگانی
ورے وریاں دے وچھڑے یار مِلدے
بن دِلاّ دے نہ اِتھے معشوق ملدے
ہر گز بن ملاحواں نہ جہاز ٹھلدے
بردا وزیر نہ بادشاہی سجے
بن سن مول نہ چور سِلدے

حرفی نمبر:-153 **موضوع**: **نصیب**

ر۔ رنگ پور دے کھیڑے حریان ہوئے
جدوں رانجھے دی طرف گئی ھیر پلٹی
سُتی پئی نوں پنوں وِچھوڑ گیا
جدو اُٹھی سسی رو رو نیر پلٹی
وِچ کتاب دے ایہہ بیان آیا
بے نظیر پلٹی بدر منیر پلٹی
تا پہراواں دے ہتھو برباد ہویا
جد کہ بردےؔ دی آ کے تقدیر پلٹی

حرفی نمبر:- 154 **موضوع**: **محبوب**

ر۔ رانجھے نے خواب وِچ ھیر چُنڑی
تو بی آپڑی طبع دا یار چُنڑ لے
سسی چُک لیاسی پلو وِچ پنوں نوں بی
لیلیٰ مجنوں دے کہار چُنڑ لے
باغ کھڑا تے عشق پھَلا ہویا
بنڑ کے مالی تو سارا گلزار چُنڑ لے
رب دِلاں دا غنچہ کھول دِتا
میاں بردیاؔ یار درکار چُنڑ لے

حرفی نمبر:- 155 **موضوع**: **صلہ**

ر۔ راہ تے چلا جاوندا ساں
کن آواز پیا تیرے رونڑے دا
اچھا کیتا تے بُرا پیش آیا
مزہ لِتا وے کول کھلونڑے دا
پانڑی منگیا واسطے پینڑے دے
ظالماں دِتا وے زخماں دے تہونڑے دا
اندر شہر دی تہرتی بلند بردےؔ
بیڑا غرق ہووے اِناں سوہنڑیاں دا

حرفی نمبر:- 156 **موضوع**: **علم و حکمت**

ر۔ رتبہ چراغ دا رات ویلے
پئی رات تا سحر دا چراغ بجھیا
تے آفتاب بی چڑھ کے زوال ہویا
پئی شام تا اُس دا دماغ بُجھیا
ہر کمال نوں اوڑک زوال ہے وے
تے گذرے ہویاں دا کس نے سراغ بجھیا
چندی داغاں والے بے داغ ہو گئے
پر نہ میرے کلیجے دا داغ بُجھیا

حرفی نمبر:- 157 **موضوع**: وصال

س۔ سارے سخی کہیندین تنوں
سوہنڑے حُسن دی دیدے زکوۃ منوں
جیکر رب کولو کُجھ عیش منگاں
کہواں ہووے تیری ملاقات منوں
جیہڑے سخن تو زبان تو بولنا ویں
ایہوی سخن اُن آب حیات منوں
بردا کہیندا جس دِن سوہنڑا ملسی
لیلۃ القدر دی مل سی رات منوں

حرفی نمبر:- 158 **موضوع**: پندو نصائح

س۔ سُکھ ویلے سبھی یار ہوندے
پیندا دُکھ تے مُکھ نوں موڑ دیندین
اول آ کے اوہ کول بہیندے سُن
ہونڑ دیکھ متھے وٹ جوڑ دیندین
پتر اُک دے کدی نئیں مل وِکدے
پتر پان دے پیسے نوں لوڑ دیندین
ہر دم لکھ لعنت ذات کمینے دی تے
جیہڑے دوستی رستے وِچ توڑ دیندین

حرفی نمبر:- 159 **موضوع: قید و بند**

ش۔ شہر پشور سی مُڑا بَردا
کنڈے اٹک دے آ کے کھلارا وے
پنج ست سپائی نے اِرد گردے
بیڑی والے نوں نعرہ مارا وے
بیڑی آر آ وے بیڑی پار جا وے
وِچ بردے نوں چا دربارا وے
بَردا کہیندا وے یارو انگریز ڈاہڈا
پنڈی جیلخانے اندر واڑا وے

حرفی نمبر:- 160 **موضوع: قید و بند**

ش۔ شہر پشور سی مُڑا بَردا
نِکے وڈے نوں کر کے سلام یارو
جیہڑی ورتنی آئی اوہ وُرت گئیا
رب ڈاڈی لکھی اے کلام یارو
ذمی دہل جاوے تے میں غرق ہوواں
اُچا دسدا وے اُزا نام یارو
بَردا کہیندے قیدوں میں چُھٹ کے بی
نِکے وڈے دا ہیواں غلام یارو

حرفی نمبر:- 161 **موضوع**: **عشق**

ص۔ صبر تے شکر کر غافلا اوے
اِناں دوواں وِچو مدعا ملدا
عشق مجازی وِچ لکھاں سر بازیاں نی
عشق حقیقی وِچو خدا ملدا
رب دی قدرت تے عشق دا انت نینگا
نہ کسی نوں بی انتہا ملدا
بردےؔ لکھاں مصیبتاں عشق دے وِچ
جسراں لووے نوں سو سو تا مِلدا

حرفی نمبر:- 162 **موضوع**: **عشق**

ص۔ صبر نی آندا وے یار منوں
جس دِن سی ہوئی آشنائی تیری
جے مر جاندا تے ہوندا راضی میں
ولے سخت اے یار جدائی تیری
تیرے پچھے میں کیتی لڑائی سوہنڑے
نہ میں مویا نہ قضا آئی تیری
بردؔا راضی اے تیری رضا اُتے
واہ واہ خدایا خدائی تیری

حرفی نمبر:- 163 **موضوع**: **علم و حکمت**

ض۔ ضرب تلے کھوٹا لعل آ کے
اوہ بی آپڑی سلامتی ٹٹ پیندا
اگر جہل نوں علم دی بات کئی ایں
اوہ تے گلے لڑائی نوں اُٹھ پیندا
کم ظرف نل دوستی اوہ لوکو
جیکر پکیا انار تے پھٹ پیندا
بردےؔ نیت پلید دی ریت ایا
جیہڑی وسے وستی انوں لٹ پیندا

حرفی نمبر:- 164 **موضوع**: **دِل**

ظ۔ ظالماں رب دا واسطہ ای
دِتا ای خیال تا خون کاڑ دِل دا
کیسی وا وِچھوڑے دی چُھل پے گئی
وسدا چمن کر گئی اے اُجاڑ دِل دا
برچھی نیناں دی ماری آ تیز ظالم
گئی دِل کلیجڑہ پھاڑ دِل دا
بن بولنڑاں شرم دی بات کولو
بردؔا بن بولے نکلے ساڑھ دِل دا

حرفی نمبر:- 165 **موضوع: قدر**

ع۔ عشق دی قدر اے عاشقاں نوں
قدر علم دی صاحبان جانڑے
ہٹی والے نوں قدر ہے ترکڑی دی
قدر لکڑی دی ترکھان جانڑے
قدر واہیگورو دی سِکھ جانڑ دے
قدر کلمے دی نوں مسلمان جانڑے
ساہوکاراں نوں قدر بُپار دی وے
قدر عشق دی بردا پٹھان جانڑے

حرفی نمبر:- 166 **موضوع: عشق**

ع۔ عشق پیارے تیرا رَچ پیا
میریاں ھڈیاں دے وِچ مقام کر کے
جس دِن سی لگا فراق تیرا
ہِک گھڑی نہ سُتا آرام کر کے
رَج کے کیتیاں نہ تیرے نال گِھلاں
کدی پیتا نہ وصل دا جام بھر کے
بردا بولا کہ زر تا نی رکھناواں
خُشی ہے وی تا رکھ لے غلام کر کے

حرفی نمبر:- 167 **موضوع**: **علم و حکمت**

ع۔ عمر مثل حباب دے کے
سورج چڑھدا پرچھاواں ڈھلدا وی
جس دم اُتے دم مار بیٹھوں
اوہ سماں کوئی سیت پلدا وی
جو راکے نہ کسی نے کنڑُک کپی
بوٹا ہِک تے ام نہ پھلدا وی
بردےؔ ہر ہِک نے مدت بعد جانڑاں
جتنا تیل ڈیوے اتنا بلدا وی

حرفی نمبر:- 168 **موضوع**: **عشق**

ع۔ عشق بازی دے بزار اندر
ہو کے بے عقل گئے ہاں بھول میاں
پا لتی سوداگری غماں والی
نالے ہور خریدیا سول میاں
کھاٹا پا کے کس وسے شور کرئیں
اول آپ کر لِتے قبول میاں
برداؔ در گذر اے سوہنڑیاں دے نفع کولو
چھٹی جان شکر ہویا مول میاں

حرفی نمبر:- 169 **موضوع**: **محبوب**

غ۔ غصے کیوں ہونی ایں جان میری
تے دِل توڑ دینی ایں نال گالیاں دے
اِس مکھڑے گلابی دے صدقے جاواں
نالے صدقے جاواں چشماں کالیاں دے
جے کر حُسن و جوانی سی خیر لب نئیں
مکھ موڑ نہ اَساں سوالیاں دے
نت بردے نوں پیا دُر دُر کرنیں
بنڑ کے دُر لٹ کنیں وِچ والیاں دے

حرفی نمبر:- 170 **موضوع**: **موت**

ق۔ قیدیاں دی ماں بَت روندی
جس دا پُتر مویا ہووے دِن چالی
پیو دے جیندے جی پُتر یتیم ہویا
تربیت کہیندی رئی مویا وے اج والی
پہینڑ روندی اے پراء پراء کر کے
میرے سِر تے دُشمنڑ اگ بالی
بردا قیدو چُھٹا ملا ماں پیو نوں
گہل یاد رکھیں سکے پہائی والی

حرفی نمبر:- 171 **موضوع**: **ازمائش**

ک۔ کسی دی رب نہ پیش لیا وے

جیلخانہ وے دُنیا دی قرض داری

ہِک نظم وچھوڑا وے یار والا

دُوّا پیر پیادہ تے منزل پہاری

بُرے دِن نہ بُری اولاد ہووے

بُرے پُتر دی نہ کرے انتظاری

برؔدا کھوے اصیل دا قول ایہہ وے

مر جاویں نہ نیچ دی کرے یاری

حرفی نمبر:- 172 **موضوع**: **پند و نصائح**

ک۔ کدھر گیا حضرت عیسی یارو

موئے مردیاں وِچ ساہ پانڑ والا

کدر گیا سکندرِ اعظم یارو

جیہڑا سمندر سی مالیا منگوانڑ والا

کدر گیا حضرت سلمان یارو

جیہڑا ہوا تے تخت اُڈانڑ والا

کدر گیا اوہ شاہ منصور بردؔے

انا الحق سولی تے فرمانڑ والا

حرفی نمبر:- 173 **موضوع**: **طفل ترسا**

گ۔ گیا واں میں کھوٹی دار دے کول
قیمت پا کنڈے دے وِچ تول جوڑی
ڈر دے ماریآں پتھر تے نہ لہایا میں
تازے گلاں سی لگدی اوہ سول جوڑی
کئی حیلے وسیلے میں کر بیٹھاں
کسے قول متّے پوے بول جوڑی
بردا کہیندا، پہاگ اُناں ماں پیاں دے
اَٹھوں پہر رہیندی جنہاں کول جوڑی

حرفی نمبر:- 174 **موضوع**: **شکوہ**

ل۔ لگے جنوں اُوڈی جانڑ دا وے
کونڑ روندا وے نال پروانیآں دے
کِنوں کھول کے دِل دا پہید دَساں
کونڑ سُنڑ دا وے درد دیوانیآں دے
اُس یار کولو کجھ نفع نینگا
جیہڑا چکے نہ پہار آپڑے شانیآں تے
پیارے بردے رکھ دِل نوں سمال کے تے
کُجھ زور نئیں پُتر بیگانیآں تے

حرفی نمبر:- 175 **موضوع**: **پند و نصائح**

ل۔ لکھ عیش ہووے تا میں چھوڑ دیساں
جتھے روز دی کل تے کل ہووے
کم کریں نا سمجھ پہلیاں والا
کریں اج توڑے کرنا کل ہووے
اُس درخت دی سیوا ہمیش کرئیں
جس دے نال سایہ پُھل تے پھل ہووے
ہووی دوست ونڈا لیوی پہار بردےؔ
تیرے گُجے درداں دا کونڑ مل ہووے

حرفی نمبر:- 176 **موضوع**: **محبوب**

ل۔ لال تیرے سدا لال رہیسن
کدی کہٹ سُن نہ آپڑی لالی کولو
دِل چاہندیے چمن دی سیل کراں
اول پُچھ لواں لِسدے مالی کولو
سسّی تھلاں دے وِچ غرقاب ہوئی
ایہہ پُچھ لے کسی ایالی کولو
تیرا نام لے کے گرفتار ہویاں
مُکھ موڑا وے بردےؔ سوالی کولو

حرفی نمبر:- 177 **موضوع**: **دوستی**

ل۔ لٹنڑ نوں ہر ہک تیار ہویا
بے صیب لوکو کہڑی کھیت ہو گئی
اِس جدائی دی منوں کوئی خبر نہ سی
ایہہ جدائی لوکو اچن چیت ہو گئی
اُس دوستی دا کیہہ مزہ رِیا
جیہڑی دوستی دوئے دے بھیت ہو گئی
اندر شہر دی کھانڑ یاقوت والی
واسطے بردےؔ دے کنکر تے ریت ہو گئی

حرفی نمبر:- 178 **موضوع**: **پند و نصائح**

م۔ ملاحواں دِیاں رہ گئیاں بیڑیاں نی
جہازاں والیآں دے رہ گئے جہاز اِتھے
باشاہواں دِیاں رہیاں باشاہیاں بی
راجاں والے آں دے رہ گئے راج اِتھے
کِبر والیآں دے کِبر اُن ٹُٹ جاندے
مزاجاں والیآں دے رئے مزاج اِتھے
بردےؔ مویا لقمان تے گئی حکمت
جیہڑا کردا آیا پیارے علاج اِتھے

حرفی نمبر:- 179 **موضوع**: **بری امام**ؒ

ن۔ نظراں مہر دِیاں آپڑے طالباں تے
اگے تیرے وے حال بیان میرا
وگُن نہراں سراواں چناں دِیاں
نوری روضہ وے خوب مکان تیرا
تیرے روضے اُتوں میں قربان جاواں
تیرھویں صدی دے وِچ اے نشان تیرا
بردؔا کہیندے کونکیاں بول پیاں
لے لے نام بری سلطان تیرا

حرفی نمبر:- 180 **موضوع**: **عشق**

ن۔ نفع نہ ہوندا جیکر عشق اندر
عزت بیگ مرزا کیوں کمیار بنڑ دا
رانجھا تخت ہزارے دا چوہدری آیا
تے وت کیوں ملنگا دا یار بنڑ دا
پنوں پُتر علی خان چوہدری دا
اوہ کیوں تھوبیاں دا خدمتگار بنڑ دا
بردؔے شیریں تھی بادشاہ دی آئی
وت کیوں وِچ عشق فرہاد لوہار بنڑ دا

حرفی نمبر:- 181 **موضوع: فکرو فلسفه**

و۔ وسدے کہار اُجاڑ دیندے
جتھے لگ دے کتا تے بیل دوواں
غفلت مالی دی نال چمن اندر
سُک سَک گئے چمبا رویل دوواں
عاشق نام معشوق دے ہار منے
جیوں اُڑن کاں تے چیل دوواں
برّدا بولدیے موئے نوں مار سٹیئ
لہا کے زلفاں نوں عطر فلیل دوواں

....

ختم شد

اُستاد الٰہی بخش مفلسؔ (1844ء)

اُستاد الٰہی بخش مفلسؔ دا شمار ماضی قریب دے ہندکو زبان دے حرفی گو شاعراں اچ ہوندا وے۔ اُستاد الٰہی بخش مفلس ملک الشعراء حضرت احمد علی سائیںؒ دے شاگرد ائے۔اُستاد مفلس دے کلام اچ سادگی پائی جاندی اے۔اُستاد مفلس نوں ہندکو زبان دے پرانڑیں شعراء دا بہت سارا کلام یاد ایا۔ برے ہندکو زبان وادب دی ایہہ بدقسمتی ائی کہ اُس وخت کجھ ایسے ذرائع میسر نی ائے کہ ایہہ کلام محفوظ ہو سکدے اِسی وسے اُستاد مفلس بڑے اُستاداں دے کلام سمیت آپڑا کلام بی آپڑے سینے دے وِچ لے کے دُنیا سی رخصت ہو گئے۔

حرفی نمبر:- 182 **موضوع**: **عشق**

ت۔ تیرے عشاق نے جان تیری
روزِ ازل سی اپڑی کتاب وکھری
بازی جیتی اس قیس فرہاد کولو
تے اُس دی طرف ہوئی انتخاب وکھری
ہجر ہویا وے د شمنڑ جان وکھرا
نالے جان پئے وچ عذاب وکھری
تیری تیغ سی مفلسؔ نوں ذبح ہو کے
ملی عاشقاں اچ آب و تاب وکھری

حرفی نمبر:- 183 **موضوع: فریاد**

ک۔ کیوں نی تو منوں ہلاک کرنے
کھلا ہو کے میں تیرے مجبور اگے
تیغ ہجر نال کیتا ای نیم بسمل
کیہڑا کیتا وے میں تیرا قصور اَگے
جیہڑے ستم میرے تے ستمگار کرنے
ایسا کدے نی ہویا دستور اگے
کہیندا مفلسؔ اوہ ستم ایجاد تیرا
کرساں ہر ہِک دے بہہ کے مذکور اگے

....

ختم شد

اُستاد موجی (1844ء)

اِناں دا اصل ناں طلا محمد ایا تے موجی تخلص کر دے ائے اکثر لوک موچی بی کہیندے وُن ہِک بڑے اچھے شستہ تے برجستہ حرفی کہینڑ یں والے شاعر ائے۔ اِناں دے بارئیج پروفیسر خاطر غزنوی نے لکھا وے کہ اُستاد موجی دا ناں بعض لوکاں نے موچی لکھا وے ایہہ حقیقت اے کہ اوہ جُتیاں دا کم کر دے ائے برے تخلص اُناں نے موجی دا استعمال کیتا۔ اُستاد موجی بڑی اچھی حرفی کہیندے ائے تے آپڑے وخت اچ حرفی دے بڑے اچھے اُستاد تسلیم ہونڑ یں دے نال نال حرفی دے میدان اچ آپڑا ہِک مقام رکھدے ائے۔ اِناں دِیاں چند ہِک حرفیاں دستیاب ہوسکیاں وُن جیہڑ یاں کہ پیش خدمت اُن۔

حرفی نمبر:- 184 **موضوع**: **دِل**

الف۔ اُجڑ گئی میری جھوک یارو
لے کے ٹر گیا اوہ قرار دِل دا
چارو پاسے اوہ گھپ ہنیرا ہویا
رستہ لبھا نہ آر تے پار دِل دا
اکھیاں ترس گئی آں ہِک گاہک واسے
کوئی رِیا نہ اِتھے خریدار دِل دا
منڈی بند ہو گئی اے عشق والی
سرد ہو گئیا موجیؔ ہزار دِل دا

حرفی نمبر:- 185 **موضوع**: **دل**

د۔ دِل رِیا نہ اوہ دِل والے
تے نہ دِسدا کدھرے بی پیار دِل دا
کوڈی کوڈی نوں عاشق محتاج ہو گئے
کھوٹا ہو گئیا جیکرو بپار دِل دا
حل مشکلاں شائد کہ ہو جاؤن
نام لے کے ذرا پکار دِل دا
موجاں مارے سارا سنسار موجیؔ
روگی ہو سی نہ کوئی میرے ہار دِل دا

حرفی نمبر:- 186 **موضوع**: **شکوہ**

ی۔ یدھ وِچ برہیوں دے جد وڑیا
دشمنڑ ہو گئیا کل سنسار میرا
رشی منی بی مینوں سراپ دیوُن
نالے رُس گئیا میں تو نرنکار میرا
گنگا جل دے وِچ اشنان کیتا
وت بی کم نہ آیا ایہہ کار میرا
جنم جنم دا پاپی پاپی ہی رِیا
کوئی عمل نہ ہویا سویکار میرا

اُستاد محمد سرور سروؔر۔(1845ء)

اُستاد محمد سرور بی ہندکو زبان دا حرفی گو شاعر ایا۔ اِناں دے بارےچ مختار علی نیّرؔ صیب نے لکھا وے کہ ''اُستاد محمد سرور سروؔر پشور شہر دے سرکی دروازے دا رہینڑے والا ایا تے حرفی دا بڑا زبردست شاعر ایا۔ بڑا مذہبی قسم دا آدمی ہونڑے دی وجہ کر کے اُس دیاں اکثر حرفیاں وِچ مذہبی رنگ اس حد تک ایا کہ اسلام سی باہر تا خیر اسلام دے آپڑے دوسرے فرقیاں دے وسے بی اُستاد سرور دی شاعری قدرے تکلیف دہ ائی۔ اُستاد سرور نے مذہبی شاعری سی ہٹ کے ادبی شاعری بی کیتی برے بہت کہٹ''۔ اِس دے علاوہ اُستاد سرور دے اُستاد دے بارےچ نیّر صیب نے لکھا وے کہ پتہ نی چل سکا۔

حرفی نمبر:- 187 **موضوع**: **فکر وفلسفہ**

س۔ سٹ قرعہ تے دیکھ میرے تابع
میرا اختر منحوس پائمال کیوں ایں
سِر تے ٹُٹا ہویا وے پہاڑ غم دا
وِچ پیشانی دے گردش کمال کیوں وے
شجر ثمر میں اگر اوہ لال نئیں تو
بدل شام و سحار لال کیوں ایں
سروؔر تختہ محفوظ دا پلٹ جاوے
میری قسمت وِچ عشق بد فعال کیوں وے

اُستاداحمدعلی وحشی۔(1854ء)

اُستادوحشی دا شمار ہندکوشعراءدے اُستادمشاہیراچ ہونداوے۔خواجہ یعقوب اختر سی پتہ چلاوے کہ اُستادوحشی گنج دے علاقے دے ائے تے اِناں داتعلق صدیقی خاندان نال ایا۔پشوراچ اُستادوحشی دے علاوہ چند ہِک دوسرے شعراءہور بی گزرے وُن جنہاں جیہڑے کے وحشی تخلص کردے ائے جنہاں اچ ہِک سیدسعیدگیلانی صیب دا،والد بی شامل اے۔اُستادوحشی ہِک فطرتی شاعرایاتے اِناں دے کلام اچ موزوں الفاظ دابرمحل تے صحیح مقام تے استعمال اِناں دے کلام نوں ہور بی جلابخش داوے تے اِسی وسے اج تکل ساڈے سینئر ہندکوشعراءتے دوسرے چندلوکاں نوں اِناں دِیاں حرفیاں یاداُن۔

حرفی نمبر:- 188 **موضوع**: **توحید**

الف۔ ایہہ ہوا نازنین تیرے
انہاں وچ مسکین اک میں بی سہی
عرش کرسی تے لوحِ محفوظ تیرا
پیراں تلے زمین ہِک میں بی سہی
تیرے حاجی غازی تے عالماں وچ
کمتر حق مبین ہِک میں بی سہی
خوش طبیعت تیرے صاحب عاقلاں وِچ
تیرا وحشی غمگین ہِک میں بی سہی

حرفی نمبر:- 189 **موضوع**: **توحید**

ب۔ باغ توحید دے مالی والی!
تیرے گُلاں وچ خار ہِک میں بی سہی
تیرے عشق دی تار دے مست جیہڑے
اُناں وچ بے تار ہِک میں بی سہی
تیرے صوفی تے پارسا عاقلاں وچ
تیرا وحشی سرکار ہِک میں بی سہی

حرفی نمبر:- 190 **موضوع**: **نصیب**

ت۔ توفیق نئیں ہِک نوں بوریئے دی
تے ہِک پُھلاں دی سیج وِچھا سیندے
ہِک رُل دے پٹھیاں تندوراں اُتے
ہِک محلاں وِچ ناز و ادا سیندے
ہِک دی رات گزرے نال تہوکھیاں دے
تے ہِک موج نل دِل نوں پرچا سیندے
ہِک وچھوڑے وِچ تڑفن لاچار وحشی
تے ہِک معشوق نوں چھاتی نل لا سیندے

حرفی نمبر:- 191 **موضوع**: **جدائی**

ت۔ تیرے وچھوڑے دا تیر دلبر
گیا چیر دل میرا جگر دونوں
آیاں پھٹاں تے پٹیاں فساد لاٹریں
عقلوں گمیا فساد تے نشتر دونوں
کیتا آتش عشق اوہ حال جس دی
تپشو جل گئے بالین و بستر دونوں
جسم خاک در خاک روح عدم دے وَل
وحشیؔ کر گے بن تیرے سفر دونوں

حرفی نمبر:- 192 **موضوع**: **ساقی نامہ**

خ۔ ختم ہو در میکدہ اُتے
دے جا روب نال زِلف دراز جُھک کے
دل سی نیت میکدہ دی نت ظاہر
ملدے درِمیکدہ تو رازِ جُھک کے
حق حق قلقل مینا کو کے!
سنڑ لے بانگ مینا دا راز جُھک کے
اگر وحشیاؔ سرِ الا چاہنیں
درِ ساقی تے پڑھ لے نماز جھک کے

حرفی نمبر:- 193 **موضوع**: **محبوب**

د۔ دم پدم دم میرا نکال لے گئی
تیری چشم جانان سر مگین کالی
کالے ابرو خم والے ونگ سیف دونوں
بودی پیچ والی پر جبین کالی
طاق ابرو میں زیب دا خال نکلا
گانی گل تیرے نازنین کالی
کیتا وحشی پلکاں تیریاں کالیاں نے
شانہ کالا زلف عنبرین کالی

حرفی نمبر:- 194 **موضوع**: **زلف**

ر۔ رُخ اُتے اہل نگاہ تک کے
پریشان گیسو پریشان رہ گئے
قبضہ کعبے تے ویکھ کے کافراں دا
دم بخود ہو پیر و جوان رہ گئے
قصہ اُناں دا تکے ہنیر والا
اپڑی منزلو حافظ قرآن رہ گئے
ونگ سکندر دے وحشی ظلمات اندر
لبھ دے چشمہ اوہ آبِ حیوان رہ گئے

حرفی نمبر:- 195 **موضوع**: **نعتیہ**

ص۔ صورت ہے شمس الضحیٰ تیری
کالی زلف والیل نوں رام چھک کے
سُنبل خلد برین تے فردوس والے
نال ادب دے کر کر سلام چھک کے
اسم پاک ہے شاہِ انبیاء تیرا
چودہ طبق سُنڑ کے تیرا نام چھک کے
وانگ وحشیؔ جبریل امین جیسے
تیرے قدماں تے خیر الانام چھک کے

حرفی نمبر:- 196 **موضوع**: **توحید**

ص۔ صاحب توقیر پیدائش تیری
اُناں اچ برحالہ ہِک میں بی سہی
زہرہ، مشتری، شمس و قمر تیرے
جگنو والا اجالا ہِک میں بی سہی
صاحب کشور تو جام جمشید تیرا
خالی مے دا پیالہ ہِک میں بی سہی
جیہڑی جگہ تے غیرت حور تیرے
اتھے وحشیؔ منہ کالا ہِک میں بی سہی

حرفی نمبر:- 197 **موضوع**: **علم و حکمت**

ص۔ صندل دے رُخ نوں رُخ دیکھو
مارے طعن کہ جزے نل پھل نینگا
بولے لاف زن توڑے افلاک جنوں
جزے سینے اندر رتی بل نینگا
اوہ دُووے نوں ناقص العقل سمجھے
جزا عقل ناقص آپڑے ول نینگا
اوہ کہوے اپنوں نُکتہ چین وحشیؔ
جس نوں شعر دے کہیڑیں دا چل نینگا

حرفی نمبر:- 198 **موضوع**: **علم و حکمت**

ک۔ کم اصل سی کدی نہ فیض پا سی
گنج فیض گر اُس توں لٹا دیویں
پُتر کانواں دے کدی نہ باز بنڑ دے
توڑے تن دا ماس کُھوا دیویں
کھارے کُھو کدی نی شہت ہوندے
توڑے منڑاں تے مصریاں پا دیویں
سپ ڈنگن سی نہ رہیندا مول وحشیؔ
پہانویں چُلی آں دُدھ پلا دیویں

حرفی نمبر:- 199 **موضوع**: **علم و حکمت**

ک۔ کدی نہ لائیں دل نال اُس دے
بے وفا جیہڑا دلربا ہووے
اُزے در تے جا کیہہ سوال کریں ایں
جس دے من وِچ نہ خوفِ خدا ہووے
اس وید دے ویدی نوں کیہہ کری ایں
جس دے پاس نہ دُکھ دی دوا ہووے
اس گُل دا گل لائڑ وحشی جبس
جس گُل وِچ نہ بُوئے وفا ہووے

حرفی نمبر:- 200 **موضوع**: **علم و حکمت**

ل۔ لباں سی ہوندے نی لعل پیدا
ذر زبان تیری دُرفشان وچو
دہن میم سنگ نور قدیم پایا
ونگ یوسفؑ چاہ زنخدان وچو
خالِ ذقن تے خالِ جبیں تک کے
زہرہ مشتری ویکھن گروان وچو
وحشی چشماں سی آب حیوان پایا
راہ ظلمات دا زلف پیچان وچو

حرفی نمبر:- 201 **موضوع**: **محبوب**

م۔ مٹھی آں نی منوں شہد کولو
تیریاں کوڑیاں گہلاں جے کھٹیاں نی
تیرا کہورنا متھے تے وٹ پانڑاں
میرے زخمی دِل وسے تا پٹیاں نی
ایہہ بی لکھاں تے تیرا احسان پیارے
جیہڑیاں غصے نال گہلاں پلٹیاں نی
میں واں وحشی تے تیرا سنگسار کرنا
میرے وسے پُھلاں دِیاں چھٹیاں نی

حرفی نمبر:- 202 **موضوع**: **خواھش**

ن۔ نسیم سحر دی نئیں موج لگنیں
تا چھونکا خزاں دا دلبر چھول تا سئی
اگر دِل اچ رکھنے کھوٹ وَیر والے
وت پیشانی چو غصے دے کہول تا سئی
عمر بھر گر نئیں ہم نشیں ہوییں
وقت نزغ وے آ ذرا کول تا سئی
موج وصل دی وحشی نو نی دے سکنیں
ہس کے دلبرا وت تو بول تا سئی

حرفی نمبر:- 203 **موضوع**: **آہ و فغاں**

و۔ وچھوڑے دے درداں رنگ زرد کیتا
سُرخی غماں نال رُخ تو بعید ہو گئی
کیتا بندی غم بیت الحزن اندر
غیب عیش دی دستوں کلید ہو گئی
آس درد فراق دی ماس پیسے
چشم دید بِن رو رو شہید ہو گئی
پری ذاد دے غماں نال کہے وحشیؔ
سوا نیزہ سِر اُتے خورشید ہو گئی

حرفی نمبر:- 204 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ی۔ یار دا جے تو دیدار چاہنا ایں
بنا دار دیدار نی ہو سکدا
نال یار دے خار ہزار اُن جی
بنا خار دے یار نی ہو سکدا
بن پانی، بن مالی بے پَھل بوٹا
سر سبز پُھلدار نی ہو سکدا
بن پیر اُستاد دے کہے وحشیؔ
بنا خدمت کوئی پار نی ہو سکدا

اُستاد میر احمد مٹھو۔(1857ء)

اُستاد میر احمد مٹھو دے حوالے نال ایہہ کئیا جاندا وے کہ اِناں دے آباؤ اجداد کشمیر سی آ کہ پشور اچ آباد ہوئے ائے۔ اُستاد مٹھو پشور اچ پیدا ہوئے تے اِناں دی جائے پیدائش گنج دے کشمیری محلے اچ ہوئی۔ اُستاد میر احمد مٹھو ہِک غریب کہرانے دے نال تعلق رکھدے ائے۔ اِناں دی کوئی تعلیم نی ائی برے اللہ تعالیٰ نے اِناں نوں ذہانت سی نوازا ایا۔ اُستاد مٹھو دا دور ہندکو زبان تے خاص کر ہندکو حرفی دے عروج دا دور ایا جس اچ اُستاد احمد علی سائیںؒ جیسے قادر الکلام شاعر موجود ائے۔ اُستاد مٹھو نے صرف حرفی دے وِچ ہی طبع ازمائی کیتی نے اِناں دِی بڑی حرفیاں موجود اُن۔

حرفی نمبر:- 205 **موضوع: شہر شہرت**

الف۔ امرتسر، لاہور، گجرات دِیاں
وزیر آباد دِیاں رکھن نور کڑیاں
پنجابی سخناں نال پنجابی لباس پاؤن
بول چال تے رہن مغرور کُڑیاں
پنڈی، گھیپ نالے راولپنڈی دِیاں
اچھناں گچھناں کرن مذکور کُڑیاں
مٹھو خان پشور دے شہر دِیاں
رکھُن سب سی بالا شعور کُڑیاں

حرفی نمبر:- 206 **موضوع**: **حُسن**

الف۔ اِدھر دِل جوش و خروش کر دا
ویکھاں یار دا جا کے جمال کیسا
انتظار وِچ چشماں مدام ہیواں
اُس مطلوب نال ہو سی وصال کیسا
میری حرکتوں بند زبان ہو گئی
ہو سی اُس نل جواب و سوال کیسا
مٹھو زندہ کر دِتا ای دیدار دس کے
اوہ مسیحا تنوں کمال کیسا

حرفی نمبر:- 207 **موضوع**: **حُسن**

الف۔ اِس قدر شان گمان اُس دا
دسدا فند فریب جمال جوبن
تخت بخت حکومتاں آپ کر دا
کر دا بادشاہواں نوں پامال جوبن
کدھرے عاشق کدھرے معشوق بنڑ دا
کدھرے آپ پالیندا سوال جوبن
کہیندا مٹھو بس خاک نال خاک ہو سیں
میری جان نہ رکھ تو سنبھال جوبن

حرفی نمبر:- 208 **موضوع**: **ستم**

الف۔ اگے قصاب دے تڑپنا واں
کھا دا جس کولوں تیر مژگاں والا
ستمگار ستم عیان کر دا
سن دا شور نہیں میرے نیم جان والا
رہوے دُنیا تے قاتل حیات میرا
میری لاش نوں در تے رُلان والا
کہیندا مٹھو کیا کسی تے گلہ میرا
ایہہ غم میرا نئیں غم دے نبھان والا

حرفی نمبر:- 209 **موضوع**: **حسرت**

الف۔ اج تا کشتہ ناز اُتے
قدم مہر دا توں مہربان کر لے
میری کشتی اُمید دی بحر وچو
تو پار اوہ شاہِ خوبان کر لے
تیرا عاشق زار لاچار ہویا
جلدی پہنچ تو مشکل آسان کر لے
کہیندا مٹھو جدائی دے داغ دِل تے
سینہ چیریا اے امتحان کر لے

حرفی نمبر:- 210 **موضوع**: **باغ و بہار**

الف۔ آیا واں نویں شہر اندر
فصلِ گل پر موسم بہار ہووے
سٹی زلف ہو وے ماہی مکھڑے تے
گل اُس دے موتیا ہار ہووے
ملے عطر فلیل اوہ بی زلفاں تے
اگے ٹُچن بی اُس دا خوب سنگار ہو وے
مٹھو ہور کیہہ منگ نے رب کولوں
سوہنڑی سیج پر گلے نال یار ہو وے

حرفی نمبر:- 211 **موضوع**: **محبوب**

الف۔ اُس محبوب نوں خبر نائیں
خاطر جس دی میں چوکیدار بنڑیا
صدمے روز دے سہنا دِل اُتے
خاطر یار دی نقش دیوار بنڑیا
اِس جدائی نے لباں تے جاندی
میرا جیوناں بس دُشوار بنڑیا
کہیندا مٹھو کہ اِس کوئے یار اندر
پہلے مرنے سی میرا مزار بنڑیا

حرفی نمبر:- 212 **موضوع**: **محبوب**

الف۔ ایسے ہی خند جانان تیرے
ترے خنداں دا کوئی شمار نیئں گا
کدی ہاں کرناں کدی نہ کرناں
تیری گفتگو دا کجھ اعتبار نیئں گا
وعدے چھوٹھ دے روز مکار کرنا ایں
تیرے جیا کوئی مکار نیئں گا
خاک بسترے تے مٹھو نیند آ وے
جد کے پہلو وِچ اوہ یار نیئں گا

حرفی نمبر:- 213 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

الف۔ اکھیاں کہئے دِل دیکھیا ہے
کجھ قصور نئیں بُتِ طناز میرا
لگا جھڑکنے لکھ دشنام دینڑے
شکوہ سنڑیا یا کدی آواز میرا
مجرم کونڑ ہیوے سزا ملے کس نوں
منصف کونڑ ہو سی اوہ دمباز میرا
لے مطلوب خنجر سر جدا کر دے
کہیندا مٹھو نہ کھلے ایہہ راز میرا

حرفی نمبر:- 214 **موضوع**: **تصوف**

الف۔ ایسی ہی تار سنڑائی مطرب
جس دی تار سُنڑ کے مینوں تار آئی
ایسی مستی وِچ آ کے مست ہویاں
الف میم دی اندروں پکار آئی
اِس تار نے مینوں تاریا وے
رگ رگ چوں وصف ستار آئی
میرا کِھل گیا گلشنِ قلب مٹھو
نور احمدی اُس تے بہار آئی

حرفی نمبر:- 215 **موضوع**: **زر**

ب۔ بندہ نہ مفلس کوئی ہو وے
دُنیا اُتے کام حکام زر دے
حال مفلسی دا پُچھو مُفلساں سی
زر والے ورتاندے پئے جام زر دے
جدھر دیکھاں زیبائی بس زر دی اے
دُنیا اُتے بام تمام زر دے
مٹھو زر دی میں کتنی تعریف کراں
ہوئے سائل غلام زر دے

حرفی نمبر:- 216 **موضوع**: **نعتیہ**

ب۔ بلند اے نبی دی شان یارو
جس دی خاطر ایہہ کل گلستان بنڑیا
اوہ سالار ہیوے کل انبیا دا
خاطر اُس دی کل سامان بنڑیا
محمدؐ عرب دے وچ تولد ہویا
پیدا عربی دے وِچ قرآن بنڑیا
تائیں عرش سی بڑھ گئی اے ارض مٹھو
جد زمین تے اُس دا مکان بنڑیا

حرفی نمبر:- 217 **موضوع**: **تصوف**

ب۔ برگ نوں مارے رفتار تیری
عندلیب نوں خوش آواز تیرا
چمک حُسن دی مارے عشاقاں نوں
ملک فلک نوں مارے ایہہ ناز تیرا
مارے سائل سردار سنگ دِل تائیں
اُتے مطرباں نوں رنگساز تیرا
کہیندا مٹھو اوہ جاہ و جلال والے
عاشق لبھ نہ سکے کجھ راز تیرا

حرفی نمبر:- 218 **موضوع**: **علم و حکمت**

ب۔ بلند پروازیاں کد توڑی رہسی

حُسن دی شان ایہہ کد توڑی
ایہہ نزاکتاں رہسُن کد توڑی
پریشان کر سیں جان ایہہ کد توڑی
تیریاں شوخیاں رہسُن کد توڑی
میری جان گمان ایہہ کد توڑی
ایہہ بہار رہسی مٹھو کد توڑی
رہسی حُسن دی دُکان ایہہ کد توڑی

حرفی نمبر:- 219 **موضوع**: **حسرت**

ج۔ جیسا تو شاہوکار ہیویں

ایسا دلبرا میں بی شاہوکار ہوندا
جتنا تیرا اعتبار اے جہان اندر
اِسی طرح میرا بی اعتبار ہوندا
ہوندا عشق محبت دا تد مزہ
تیرا میرا ہکا روزگار ہوندا
بابو جی! مقابلہ تد بنڑ دا
مٹھو تیرے جیا مالدار ہوندا

حرفی نمبر:- 220 **موضوع**: **دوستی**

د۔ دوست اوہ دشمنِ جان بنا
جس دے نال تلخ گفتار ہویا
زر ائی تا اوہ بی یار ایا
وقت مفلسی دے اوہ نہ یار ہویا
جفا کار، طرار موہنہ پھیر بیٹھا
اِدھر غماں وِچ میں گرفتار ہویا
میری جان دیکھ کے میاں مٹھو
دوست دشمن میں تو فرار ہویا

حرفی نمبر:- 221 **موضوع**: **مدح خود**

ز۔ زور دے زور بتلاواں کیہہ
شاہِ دوراں نوں معلوم ہے زور میرا
اوہ کتاباں دس کے پیئے امتحان لیندے
نہ ایہہ دِل میرا نہ فہم ہے چور میرا
پچھو کنڈی لوکاں اگے لاف زن مارُن
موہنہ تے آوُن نہ کرُن کجھ ہور میرا
کہیندا مٹھو کہ کیا ملک پنجاب اندر
بلکہ لندن توڑی ہے وے دور میرا

حرفی نمبر:- 222 **موضوع: شاعر**

ش۔ شاعر اِس طرح ہوندے نی
جیسے مالی بیٹھے گلستان اگے
میرا دِل باغیچہ پُھلاں دا وے
غنچے جُڑی آوُن بس دِہان اگے
ہر سخن زبانوں دَسے
ذائقہ ٹُری آندا سخن زبان اگے
مٹھو شاعری ایسی اسان نینگی
کہ ہر کوئی بول سکے سخندان اگے

....

ختم شد

اُستاد محمد عبداللہ۔(1861ء)

اُستادعبداللہ ہندکوادب دی دُنیا دے وِچ ہِک ایسا شاعر گزرا وے کہ جس نے حرفی دے زورنال آپڑالوہازور تے منوایا وے۔اُستادعبداللہ دی مثال ہندکوادب اچ ہِک ستون دی طراں وے۔ اِناں دے کلام اچ شاعرانہ تعلیٰ تے جوش و جذبہ جگہ جگہ موجود اے۔اُستادعبداللہ دے بارےچ ایہہ بی کئیا جانداوے اُستادعبداللہ آپڑے وخت دا بڑا نامتو تے بڑا تیز شاعر ایا تے اِس نے سائیں جیسے شاعراں نوں للکارا تے اُناں تے کسراں پڑھیاں وُن۔اُستادعبداللہ دا کلام ہندکو زبان وادب وسے ہِک قیمتی اثاثہ تے سرمایے دی حیثیت رکھداوے۔

حرفی نمبر:- 223 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ اُسی نوں دم دم پکارنا واں
لکھاں جلوے جس دی شفاعت اندر
لکھ وار اوہ رحمت دی نظر کر دا
اُتے موموناں دے دِن رات اندر
کافر اووئی جو کفر دا فتویٰ دیوے
مسلمان نئیں حجت دی بات اندر
عبداللہ گوہرا تا اصل دا پاک آیا
ڈِھٹہ خلل شہباز بد ذات اندر

حرفی نمبر:- 224 **موضوع**: **باغ و بہار**

الف۔ اطلسی فرش پشمینے آں دے
وِچھے ہوون ہر نقش اُتے رنگ ہووے
حاضر ساقی، صراحی، میخوار سارے
وجدا بربط رباب تے چنگ ہووے
ہوؤن موجود سنگی طور والے
مجلس عیش و نشاط دا ڈھنگ ہووے
ابر ہووے عبداللہ بہار ہووے
سبزہ ہووے پر یار بی سنگ ہووے

حرفی نمبر:- 225 **موضوع**: **باغ و بہار**

ب۔ باغ اندر پئے زاغ بولنڑ
عاجز بُلبُلاں ہوئیاں فرار اُڈ کے
ہنس موتی چپاندے تے مور کنکر
دُکا رام پئے کھاندے دو چار اُڈ کے
ھڈیاں کھا کے ھُما پئے صبر کر دے
جنگل چہاڑ دے پئے موسیقار اُڈ کے
دُشمنڑ ماپے تے دوست مارے عبداللہ
تو بی سمجھ اپنوں دم نہ مار اُڈ کے

حرفی نمبر:- 226 **موضوع**: **علم و حکمت**

پ۔ پردہ قاف سے زاغ اُڈ کے
جا کے سرو دی بیٹھا جبین اُتے
یا کوئی فاختہ نخل شمشاد اندر
یا طاوس اے خطہ زمین اُتے
یا کوئی ہندو مل بیٹھا محراب جا کے
خطبہ خوان یا منبر دین اُتے
یا پھرن تلاش اچ عبداللہ حبشی
یا بلال ایہہ در یقین اُتے

حرفی نمبر:- 227 **موضوع**: **مدح خود**

ح۔ حرفی دے تختہ نرز اُتے
مورے عقدِ ثُریّا دے جوڑ سکناں
بلکہ سِدّ سکندر دے فاصلیآں تک
آپڑی عقل دے کھوڑے نال دوڑ سکناں
جے دیکھاں سنسار دا سامنڑاں وے
چھٹ اُکھاڑ کے پنجہ مروڑ سکناں
عبداللہ تیں دے تیں اُس خسیس دے دند
بڈے شاعر خبیث دے توڑ سکناں

حرفی نمبر:- 228 **موضوع**: **نعتیہ**

ج۔ جس کر چڑھے براق اُتے
جبریل فرشتے پکارُن بسم اللہ
چرخ خم کھا گئے سب تعظیم واسے
جکھن قدماں تے آکھن بسم اللہ
مہرا اُگلن ثریا دے ہار پا کے
جان بی صدقے تے وارُن بسم اللہ
حوراں دے ون مبارخ عبداللہ بندے
قدسیاں شکر گزارُن بسم اللہ

حرفی نمبر:- 229 **موضوع**: **علم و حکمت**

س۔ سُست ہو گئے کُل اعضاء میرے
نہ رئی طاقت تے دِل دی کمان ٹُٹ گئی
گُم گئے نادر نمونے نشان عمدے
خوب لال و جواہر دُکان ٹٹ گئی
نہ کوئی عمل کمایا کہ کم آندا
نہ کوئی وِرد کمایا زبان ٹُٹ گئی
جاوے رک عبداللہ زوران کولو
عقل فرض اے اُسدی حقدان ٹُٹ گئی

حرفی نمبر:- 230 **موضوع**: **حسرت**

س۔ سجے اناج نہ باج تیرے
چھڈ مزاج نوں کر کے علاج رکھ لے
یوسف ثانی مہربانی دے نال جانی
دُنیا فانی اے کوئی دِن کاج رکھ لے
وانگ برق دے تڑق نہ فرق کوئی
کیتی غرق بس ہویاں تاراج رکھ لے
وانگوں شیر نہ ویر بے مہر قاضی
چشم پھیر عبداللہ دی لاج رکھ لے

حرفی نمبر:- 231 **موضوع**: **خاک**

د۔ دعویٰ خدائی نمرود کافر
گیا دشمنِ دین زمین تلے
اعلیٰ قصر بڑائے شداد گوشہ
اوہ بی گوشہ گزین زمین تلے
ساری عمر قارون دی عمر ساری
پیا جا سی لعین زمین تلے
بنا ہِک عبداللہ نہ ہِک رہ سی
سب چین و ما چین زمین تلے

حرفی نمبر:- 232 **موضوع: مدح خود**

ک۔ کراں بُرادہ الماس جئے نوں
جیکر وٹ میں پاواں جبین اُتے
کراں طنطنہ دِل سی تا قاف لرزے
مسلماناں دیواں زمین اُتے
ہو کے مچھر تے ٹکرے پہاڑ دے نال
لعنت پہیجو فیر ایسے لعین اُتے
الغیاث عبدالله کد لک بندھے
بے محاورہ شاعر بے دین اُتے

حرفی نمبر:- 233 **موضوع: توحید**

م۔ میں زمی اسمان نوں چھانڑ ایاں
کدرے اُزا نہ کوئی نشان ملا
نہ ستاریآں تے اُزی درُک کوئی
نہ ہواواں دے اوہ درمیان ملا
پہنچے ہوئے بزرگاں نوں ٹٹولا وے
خانہ اُناں دا بی ویران ملا
جنے پایا تا وِچ حدیث پایا
جنوں ملا تا وِچ قرآن ملا

حرفی نمبر:- 234 **موضوع**: **توحید**

ہ۔ ہیشگی پروردگار واسے
زندگانی ہمیشہ دی یار تے نئیں
جے تو مرگ پُھلا کے بے غور پھر نئیں
فانی مرگ دا کوئی ذمہ وار تا نئیں
جے تو حُسن تے اڑیا گمان کر نئیں
تنوں روپ چڑھاونڑا پار تا نئیں
دو دِن عبداللہ نال ہس کھیڈیں
تیرے جوبن دی سدا بہار تا نئیں

....

ختم شد

اُستادعطامحمددرزی۔(1874ء)

اُستادعطامحمد درزی خاص اندرون پشور(کوہاٹی دروازے) کوچہ عبدالصمد خان جس نوں مقامی زبان اچ صمدودی گلی کہیندے وُن دے رہینڑ ے والے ائے۔اُستادعطا حرفی دے زبردست شاعرائے تے چونکہ اِناں دا زمانہ اُستاداحمدعلی سائیںؒ دے دوردا وے تے اِس دوراچ حرفی داانتہائی رواج ایااِسی وسے اِناں نے بی صرف وصرف آپڑے تمام تر توجہ حرفی نوں ہی دِتی برے حرفی دے علاوہ اُستادعطامحمد درزی نے گونڑ بی لکھے وُن۔اُستادعطامحمد درزی ہِک منجھے ہوئے تے سنجیدہ شاعرائے جدکہ اُستادالٰہی بخش مفلسؔ دے شاگردائے۔

حرفی نمبر:- 235 **موضوع: جوانی**

ج۔ جوبن، جوانی تے عیش مستی
اِناں جانڑاں نئیں دلبرا نال تیرے
حاکم، حکومت تے زور زینت سارے
رہ جا سن اس جگہ مال تیرے
چھوڑ کِبّر تے مانڑ، مغرور ہونڑاں
کیونکہ خواب ہو جا سن خیال تیرے
کِسے یار نی آنڑاں اُتھے کم درزیؔ
اُتھے کم آ سُن نی اعمال تیرے

میاں نور الٰہی طالبؔ ۔(1874ء)

میاں نور الٰہی طالبؔ اندرون لہوری گیٹ محلّہ سار بانان دے رہنیڑ یں والے۔ حرفی گوشاعرائے۔ اِناں دی وفات ایکسیڈ ینٹ نال ہوئی تے اُس وخت اِناں دے کول اِناں دا بیاض تے ہور بی چیزاں موجود ائیاں چونکہ ایہہ آپڑے شہرسی دورائے تے اُس زمانے اچ کوئی رابطہ دا انتظام نی ایاں اِسی وسے جتھے اِناں دا ایکسیڈنٹ ہویا اُتھودے لوکاں نے اِناں نوں بغیر اِناں دے کہار والے آں نوں اطلاع دے دفنا چھوڑ اایا تے اِناں دا بیاض تے دیگر چیزاں سب اگے پچھے ہو گئیاں۔ برے اِناں دِیاں چند ہِک حرفیاں جیہڑ یاں کہ اِناں دے پُترسی ملیاں وُن تواڈے ملاحظے وسے پیش اُن۔

حرفی نمبر:- 236　　　**موضوع**: **پیسہ**

د۔ دُنیا اُتے منے ویکھے
پیر، فقیر سب دی اے جان پیسہ
کئی شیر دلیر اِس زیر کیتے
تے کئی آں نوں کر دے بئ مان پیسہ
کئی لعین، خبیث اِس رئیس کیتے
تے حکمت دا ہیوے لقمان پیسہ
کہیندا طالبؔ اوہ یار مختار کہیڑا
جو کہ گریاں سی کر دے تاوان پیسہ

حرفی نمبر:- 237　　　**موضوع: وقت**

ز۔ زمانے دی چلی ہوا ایسی
کہ ٹھگی کرنے لگے یار یار دے نال
جس نال محبت دا جام پیندے
کوندے اُس نوں اپُٹھی تلوار دے نال
اِس وخت نوں بی دیکھو آوَنڑاں سی
ڈوبُن بھائی نوں بھائی اعتبار دے نال
کہیندے طالبؔ اوہ تُخمے پلیت ہوندے
جیہڑے دغہ کر دے راز دار دے نال

....

ختم شد

آغہ لعل شاہ جگر کاظمی۔(1877ء)

لعل شاہ جگر کاظمی دا تعلق پشور نال ایا تے پیشے دے لحاظ نال اِناں دا پیشہ پیغمبری ایا یعنی ہِک اُستاد آئے۔آغہ جگر کاظمی دا صحیح ناں سید لعل شاہ ایا جدکہ اِناں دا تخلص جگر ایا۔اِناں دا شمار آپڑے دور دے ہندکو، اُردو تے فارسی دے اُستاد شاعراں اچ ہوندا وے اُردو زبان دے وِچ اِیہہ داغ دہلوی دے شاگرد ائے تے ہندکو زبان دے حوالے نال ایہہ ہندکو زبان دے غالب تے صوفی شاعر جناب حضرت احمد علی سائیںؒ سی متاثر بی ائے تے ہندکو زبان نال رغبت تے ہندکو وِچ شاعری کرنے دی مناسبت نال ہندکو اچ ایہہ حضرت احمد علی سائیںؒ دے شاگرد ائے۔

حرفی نمبر:- 238 **موضوع**: **نعتیہ**

ر۔ راز معلوم اے ہور کس نوں
سرِ حق دا رکھدیاں ایہہ راز اکھیاں
اگے گئیاں مقامِ محمود کولوں
ہوئیاں واقف راز و نیاز اکھیاں
اکھیاں جاؤن قربان اُناں اکھیاں تو
جیہڑیاں اکھیاں ہوئیاں ممتاز اکھیاں
اپڑے جگر ول اوہ کہیڑا دِن ہوسی
جد کے پھیر سی اوہ بندہ نواز اکھیاں

حرفی نمبر:- 239 **موضوع: نعتیہ**

س۔ سجدہ گزاریا قدسیاں نے
ظاہر آدم نوں پر کس دے نور اگے
رحمت عالم دا پایا خطاب کس نے
کونڑ عزیز اے رب غفور اگے
کس دے نور دے ذرے نے پھوک دِتی
چشم ذدن میں ہستی طور اگے
جگؔر پڑھ درود اُس شاہ اُتے
آیا بعد پر ہویا ظہور اگے

....

ختم شد

حافظ غلام محمد (1880ء)

حافظ غلام محمد بی ہندکو زبان دے بڑے اچھے حرفی گوشاعر گزرے وُن۔ اِناں دے بارےچ پروفیسر خاطر غزنوی صیب نے لکھا وے کہ حافظ غلام محمد یکہ توت اچ ملک کندہ دے کہار پیدا ہوئے، ایہہ اصل دے زمیندار ملک ائے تے خوشحالی دی وجہ نال اِناں نوں پڑھنے لکھنڑ یں دا موقع ملا۔ اُستاد غلام محمد قرآن پاک دے حافظ ائے اِسی وسے اِناں نوں حافظ غلام محمد کئیا جاندا وے۔ اِناں دی ہِک ہی حرفی مل سکی اے جیہڑی کہ اُناں دی علمی دلالت دا ثبوت اے کیونکہ اُناں نے اِس حرفی اچ جس انداز نال قافیہ دا استعمال کیتا وے اوہ واقعی ہِک استاد شاعر دا وطیرہ وے۔

حرفی نمبر:- 240 موضوع: فکر و فلسفہ

م۔ میرے فہم و اِدراک دے پڑدیاں وِچ
روشنی ہِک شمع کر رہی اے
ماضی بعید تے حال دے کجھ قصے
داستانِ حیات جمع کر رہی اے
وانگی مالی دے ہتھ وِچ مقراض لے کے
گندیاں شاخاں دا قلع قمع کر رہی اے
ہو وے ہندکو دے وِچ پیدا سر سید
حافظؔ میری روح ایہہ طمع کر رہی اے

عمر بخش صاؔبر (1880ء)

اُستاد عمر بخش صاؔبر جنہاں نوں عرف عام اچ ''باوا سُرخے'' دے ناں نال جانڑاں جانداوے۔ اِناں دے بارےچ ایہہ کئیا جانداوے کہ اِناں دا حافظہ بڑا قوی ایا تے اِناں نوں ہندکو زبان دے کتنے ہی شاعراں دا کلام از برایا۔ برے افسوس کہ ساڈا ایہہ سارا ادبی سرمایہ تے اِناں دا آپڑا بہت سارا کلام اِناں دے نال ہی دُنیاں سی چلا گئیا۔ اُستاد صیب صرف و صرف حرفی کہیندے اےئے اِناں دی شاعری اچ مختلف رنگ تے موضوعات موجود اُن۔ اُستاد عمر بخش صیب ہندکو زبان دے صوفی شاعر حضرت احمد علی سائیںؒ دے شاگرد ائے۔

حرفی نمبر:- 241 **موضوع**: **فریاد**

ب۔ بادِ صبا نہ ستا منوں!
میں بے زار آں منوں آزار نہ دے
بوئے گل دس کہ نہ پُہلا منوں
پُر خمار آں نشہ بے کار نہ دے
جا کے گُلاں نال راز و نیاز کر تو
دشت خار آں ہور منوں خار نہ دے
صاؔبر دلبر دے گیسو دی تار وچو
تنوں تار تارے تار نہ دے

حرفی نمبر:- 242 **موضوع**: **علم و حکمت**

ر۔ رحم دل ہوندا مدام عاقل
نہ بے رحمی دے اندر شتاب آ وے
اُس تے ظلم جو کر دا سہارا لیندا
چاہیئے علم اُس نوں بے حساب آوے

صابرؔ جاہلاں والوں جانڑ ایسا
جیسیا پانڑی تے فانی حباب آوے

حرفی نمبر:- 243 **موضوع**: **علم و حکمت**

ش۔ شکر وچ ذرا تریاق پا کے
مزا اسی شیرینی دا یار دیکھو
زائقہ عشق کیا کجھ بہار دس دا
ذرا غفلتوں ہو کے بیدار دیکھو
بدلے آب دے آتش نوں نوش کرنا
اگر چاہو تا عشق وچکار دیکھو
دونوں منکر ملامتی عشق دی سی
صابرؔ کہیندا اے عشق دا پہار دیکھو

حرفی نمبر:- 244 **موضوع: ضعیفی**

ض۔ ضعف نے لتیا دے کہیر منوں
طاقت رئی نہ مُڈوں رفتار جوگی
چہرہ زرد ہویا تے لب بند ہو گئے
عبرت زبان میں نہ رئی گفتار جوگی
حکماء پھول کے مخزن لب تھک گئے
دوا نکلی نہ میرے بیمار جوگی
کہیندا صابرؔ مسیح لا علاج ہویا
جس دے پاس شفاء کئی ہزار جوگی

حرفی نمبر:- 245 **موضوع: وقت**

ف۔ فلک دا رنگ یک رنگ نینگا
کدی رنگ تے کدی بے رنگی بی اے
کدی حُسن جوانی تے عیش عشرت
کدی تنگ تے کدی بے تنگی بی اے
رُلدے کُھلدے آں نوں تخت چاڑ دیوے
کدی بادشاہاں نوں ملنگی بی اے
گردش فلک بولے جس نوں کھیر صابرؔ
دیوے ساڈ گر نسل کلنگی بی اے

حرفی نمبر:- 246 **موضوع**: **عشق**

ک۔ کدی نا طالب دید ہو ذرا
تیر نگاہ جے نہ پریزار چُبھ دا
کیوں میں پھر دا فریاد فریاد کردا
برچھا عشق دا جے نہ بیدار چُبھ دا
ہوندا کیوں میں ناز بردار تیرا
جے نہ ناز دا نشتر فساد چُبھ دا
صابؔر رکھدا نہ خاہش وصل دل میں
تو خار ہجر نہ ستم ایجاد چُبھ دا

حرفی نمبر:- 247 **موضوع**: **عشق**

ل۔ لیندیاں تیری تصویر پیارے
حیرت نال مانی دی نظیر پھر گئی
گئے وِسر میرے سی جہان دونوں
جد اکھیاں وچ تیری تصویر پھر گئی
اُدھر کھِچے دو ابرو جلاد تیرے
اِدھر گلے تے میرے شمشیر پھر گئی
کہیندا صابؔر جد موںہہ تنے پھیریا تا
منے جاتیا میری تقدیر پھر گئی

حرفی نمبر:- 248 **موضوع**: **محبوب**

ل۔ لہانے اگ کدی بجھا دینے
ایسے جوہر آپڑے میری جان دَسنے
کدی دیکھ کہ منہ پھیر لینے
کدی خوشی تے کدی خفگان دسنے
کدی وٹ پانا وے جبین اُتے
کدی صاف پیشانی جاناں دسنے
کہیندا صابؔر قاتل میری جان دا تو
قِسم قِسم دے پیا طوفان دسنے

حرفی نمبر:- 249 **موضوع**: **محبوب**

ن۔ نال میرے جو نا ساز رہندا
اُس نال ایہہ دل میرا ساز ہے وے
بلکہ ہو گئیا دشمن جان میرا
ہائے افسوس جس تے میرا ناز ہے وے
خاطر ذبح جس دی ہوناں آریاں سی
اوہ بی نال جلاداں ہمراز ہے وے
کہندے سینے سی چٹ پٹ نکال صابؔر
سخت آتشین اس دی تراز ہے وے

غلام حیدر بسملؔ ۔(1880ء)

ہندکو ادب دی دُنیا اچ بسملؔ دا تخلص استعمال کرنے والے دو شاعر ہور بی ائے جنہاں اچ ہِک دا تعلق ہندو مذہب دے نال ایا۔ غلام حیدر بسملؔ لعل شاہ جگر کاظمی دے ہم عصراں اچ شامل ائے۔ اُستاد بسمل ہندکو زبان دے صوفی شاعر جناب حضرت احمد علی سائیںؒ دی شاعری سی بڑے متاثر ائے۔ اِسی وسے اِناں نے بی صرف حرفی دے وِچ ہی طبع ازمائی کیتی تے اِناں دا میدان بی حرفی ہی رِیا چونکہ اِناں تے سائیں دا اثر غالب ایا اِسی وسے اِناں دے کلام اچ کدرے کدرے سائیں دا رنگ نظر آندا وے۔ اِناں دی چند ہِک حرفیاں تواڈے ملاحظے وسے پیش کیتیاں جاندیاں وُن۔

حرفی نمبر:- 250 **موضوع**: **عشق**

الف۔ آتش عشق نے جال سٹیا
پھڑکے دِل اندرو تے جبین تپ دی
تہواں مغزاں چو نکلے فراق اندر
سوز جگر سنگ جان حزین تپ دی
اس دی دید بن شب و روز میرے
بیٹھی غماں دی دل دے قرین تپ دی
ایسا تپیاں واں سر تا پا بسملؔ
قدم رکھناں جس جگہ زمین تپ دی

حرفی نمبر:- 251 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

الف۔ اج میں سمجھی وتراں دا
کل چور لٹ کے میرا کل گئیا
سوچ سوچ کے اِسی فکرات اندر
بل میری جوانی دا بل گئیا
اوہی غم نہ ترس قصاب کوئی
کھل لاونے نوں میری کھل گئیا
حیرت ونگ مثل تصویر بسمل
شوق چل کہہ کے موہنا چل گئیا

حرفی نمبر:- 252 **موضوع**: **وصال**

الف۔ الفت دا اوڑک ایہہ حال نکلا
صدمے سہہ سہہ کے برا حال ہویا
میں نے راستی نال کجھ ہور سمجھا
تے حلقہ زلف دا اوڑک جنجال ہویا
سر فرازی دا جیہڑا مقام لبھا
جور و ظلم نال اوڑک پائمال ہویا
دس دے شمسی وصال اے یار میرے
کوکب بسمل دا وقف زوال ہویا

حرفی نمبر:- 253 **موضوع**: **جدائی**

ب۔ بولاں تے سڑ دی زبان میری
تپش ایسی کجھ آہ سوزان دی اے
غنچہ ایسا کھلایا فراق دا دِل نے
پست ہوا جس اگے بوستان دی اے
حاصل وصل نہ جد تیرا یار ہویا
صورت بچنے دی نئیں مرجان دی اے
ایسا وحشت نے کیتا وے تنگ بسملؔ
شامت نت میرے گریبان دی اے

حرفی نمبر:- 254 **موضوع**: **حسرت**

ت۔ ترازوے حرف وِچکار پا کے
فرد نال گردان دے تول تا سئی
اگر لازم ملزوم دی پھوم چاہنیں
کسے منطقی دے بہہ جا کول تا سئی
سکھ لے صیغے رویتاں تے اور ضلع
شعر کوئی عروض وِچ بول تا سئی
کہیندا بسملؔ اوہ وحشی انصاف کر کے
کلیات آپڑی ذرا پھول تا سئی

حرفی نمبر:- 255 **موضوع: جدائی**

ت۔ تشنہ اُس آب حیات دا واں
پہنچی صدا جس اُتے قضا ہِک زاغ دی اے
میری اس بن کد پیاس مٹ دی
ساڑھ ایسی اس ہجر دے داغ دی اے
تیر ناز نے جگر غربال کیتا
آس قطعہ مرہم دے سراغ دی اے
جس نے مار کے مینوں بسملؔ کیتا
ملے اوہ تد گل الفراغ دی اے

حرفی نمبر:- 256 **موضوع: عشق**

ج۔ جلوہ حُسن دلدار تک کے
بیت الجسم وچ حُب دا چراغ بلیا
میرا بیت الحزن پور نور ہویا
ایسا سینے وِچ عشق دا داغ بلیا
کیتے کرم جد لطف نال یار بنڑ کے
سبز ہویا اُمید دا باغ بلیا
ویکھو بسملؔ ہزار داستان تائیں
نال رشک دے مدعی بن زاغ بلیا

حرفی نمبر:- 257 **موضوع**: **وصال**

خ۔ خوشی نال شب وصال گذری
ملا سخت ازار سحار ویلے
میرے ناگاہ مخزن عیش اُتے
پے گئی دھاڑ یکبار سحار ویلے
آمد مرغ زریں دی سن کے تے
گئیا ماہ کرتار سحار ویلے
میرا بخت منحوس بسملؔ کہیندا
گئیا بنجی کہ یار سحار ویلے

حرفی نمبر:- 258 **موضوع**: **عشق**

ل۔ لوکو دیکھو معشوق باہجوں
میری قیس ہار تصویر ہو گئی
جھوپڑے پائی زلیخا وانگ راہ اُتے
میں تا یوسف دے واسطے فقیر ہو گئی
میری تتی دی سسی دے ہار لوکو
قائم تھلاں دے وِچ جاگیر ہو گئی
لے تو سارا مہینوال دے حال پیارے
میں تے غرق بسملؔ ڈوھنگے نیر ہو گئی

حرفی نمبر:- 259 **موضوع**: **عشق**

م۔ مشعل چشم بس یار تکھ کے
میرے دِل وِچ عشق دا چراغ جلیا
روشنی کوہواں تک ہو گئی چار پاسے
ایسا جگر وِچ ہجر دا داغ جلیا
بدلے خوش نسیم دے آہ مری
چلی چمن وِچ اس دا باغ جلیا
اثر آہ سوزان دے نال بسمؔل
سن بلبل تے خرمن زاغ جلیا

حرفی نمبر:- 260 **موضوع**: **علم و حکمت**

ن۔ نادان نہیں سمجھدا گہل سِدھی
کیتی گہل نے گلے دا وَل ہویا
ہوندے ول تا سوزی آزار والے
دُکھی گہل دا ناں کدے ول ہویا
اس نوں کئیا وَل میرے تو آپیارے
برا سمجھ کے غیر دے ول ہویا
بسمؔل کہے کہملا کے خشک، دلبر،
اوڑک دِل میرے دا کنول ہویا

حرفی نمبر:- 261 **موضوع**: **علم و حکمت**

م۔ منتر صحت کوئی یار پا جا
تیری زلف دا چبھ گیا ڈنگ تک کے
زور ہمسری دا ضحاک کر دا
سجے انگ نل ماراں دا رنگ تک کے
پیچ دار گنجینہ زیب اُتے
گیسو دھنگ ہوئیاں ماراں ونگ تک کے
تیری شمع رُخ ول بسملؔ کہیندا
جلا انگ مانند پتنگ تک کے

حرفی نمبر:- 262 **موضوع**: **غم**

ی۔ یار دا غم مہمان بنڑ کے
میرے غمزدہ جگر نوں کھا گئیا وے
جنے مار مٹایا وے ناں میرا
اوہو آ کے گور نوں ڈھا گئیا وے
ٹھوکر مار لحد وِچ کار میری
اوہ بے رحم کلیجہ ہلا گئیا وے
بسملؔ نہ رِیا میرا نشان بخی
اوہ پامال کر کے ایسا مٹا گئیا وے

بسمؔل (1880ء)

اِس سی پہلے صفحات تے اُستاد غلام حیدر بسمؔل دا ذکر ہو چکا وے تے چونکہ پہلے عرض کیتا گئیا وے کہ بسمؔل دا تخلص استعمال کرنے والے ہندکو ادب دی دُنیا اچ ترے شاعر لنگے دُن۔ جنہاں اچ دوسرا شاعر ایہہ بسمؔل اے تے تیسرا بسمل جس دا تعلق ہندو دھرم نال ایا۔ استاد بسمل دا کلام منوں جلیل احمد کمال (ہندکو شاعر) سی ملا وے جیہڑا کہ اُناں دی یاداشت اچ محفوظ ایا تے بقول اُستاد جلیل احمد کمال دے کہ ترینوں بسمؔل بڑے پائے دے تے اچھے حرفی گو شاعرائے جنہاں اچ دو بسمؔل تا اُستاد سائیں دے شاگردائے تے اِناں دا پتہ نی چل سکا کہ ایہہ کس اُستاد دے شاگردائے۔

حرفی نمبر:- 263 **موضوع**: **نصیب**

ب۔ بوریئے بستر تے چھوڑ سیجاں
ہِکی جاہ پیئے سارے جا سوندے
ہِک پیدائش رب دی ہِک زمین تلے
ہِکا جاء پیئے شاہ و گدا سوندے
سُتے جیندیاں نوں غم ہے جاگنڑیں دا
نئیں بے غم کوئی مویاں سوا سوندے
مُڑ کے پچھن نہ وٹی دی واٹ بسمؔل
ایسی جاہ جا کے روہِ تنہا سوندے

حرفی نمبر:- 264 **موضوع**: **مدح محبوب**

ک۔ کاکل مرصع ول دار اگے
زینت زہرہ وے کیہہ کہکشاں کجھ نئیں
اس دی چشم سر مگیں اگے
نرگس کیہہ؟ غزال بیاباں کجھ نئیں
اگے لب جاں بخش دے راز کہواں
چشمہ آب حیواں کجھ نئیں
بسملؔ مرے اس مہر و نگار اگے
بدر فلک مہر درخشاں کجھ نئیں

....

ختم شد

محمد حسین عاجزؔ (1880ء)

محمد حسین عاجز ہِک باشعور تے باکمال شاعر ائے۔ اِناں نے بی صرف حرفی دے میدان اچ ہی طبع ازمائی کیتی نہ ہی اِناں دے بارے زیادہ معلومات فراہم ہوسکی اے تے نہ ہی کوئی کلام مل سکا اِناں دی صرف ہِک ہی حرفی دستیاب ہوسکی اے جیہڑی کہ اِناں نے حضرت علیؓ دی شان اچ لکھی گئی اے۔

حرفی نمبر:- 265 **موضوع**: **منقبت**

الف۔ آل نبیؐ تے اولادِ علیؓ
رب پاک کیتی پیداوار جوڑی
جبریل نے چھولا چُھلایا وے
مصطفیؐ دی ہے اوہ دِلدار جوڑی
چمن مرتضیٰؓ دا نونہال روے
جس وچ کھیڈ دی پُھلاں دے ہار جوڑی
عاجزؔ اُمتیاں نوں دَس غم کیہہ وے
روز محشر ہے جد مختار جوڑی

....

ختم شد

اُستاد آغہ شیر شاہ سیفؔی ۔(1884ء)

ہندکو زبان دے پرانڑے حرفی گوشاعراں اچ اُستاد سیفؔی شاہ دا حوالہ کسی تعارف دا محتاج نینہ گا۔ اُستاد سیفی شاہ دی حرفی اچ فطرتی تاثر موجود ہونڑیں دے نال نال داخلی تے خارجی کیفیات بی نظر آندیاں وُن۔ اُستاد سیفی شاہ ہندکو، اُردو تے فارسی ترینوں زباناں اچ شاعری کردے ائے۔ اِناں دے اُردو تے ہندکو دے نوحے ہونڑ تکل ہر سال محرم اچ ہر جلوس اچ سُنڑنے نوں ملدے وُن۔ اِناں دِیاں حرفیاں اچ مجازی تے حقیقی دونوں دا رنگ موجود اے۔ اُستاد سیفی شاہ محلّہ محمد داد دے رہینڑ یں والے ائے تے ہونڑ تکل اِناں دی اولاد اِسی علاقے موجود اے۔

حرفی نمبر:- 266 **موضوع**: **عشق**

الف۔ ایسی منوں سنگدلا اوئے
صرف ہس کے بُلانڑاں نی ہوسکدا
اگ فراق دی لانڑی تے ہو سکدی
فیر لا کے بجھانڑاں نی ہو سکدا
دُنیا سراسر آندی نقصان منوں
فیدہ ذری پہنچانڑاں نی ہوسکدا
کہیندا سیفؔی کہ تیرے سنگ پریت لا کے
صد افسوس نبھانڑاں نی ہو سکدا

حرفی نمبر:- 267 **موضوع**: **نعتیہ**

ب۔ باطن میں آپ، پر ظاہر الف
تے میم دی صورت بنائی ہوئی اے
رکھ کے نام محمد وچکار اس دے
کبریائی دی شان چھپائی ہوئی اے
برقع میم دا سر تے پا کے وِچوں
ذات نال ذات ملائی ہوئی اے
سیفی دیکھ اُسی دے درِ اسباب اُتے
کائنات نے گردن جھکائی ہوئی اے

حرفی نمبر:- 268 **موضوع**: **وصال**

ت۔ تاج سکندری مول خوشی نئیں
نہ دادا جیا عالی جناب چاہیے
نہ کوئی لوڑ اے گنج جمشید والا
نہ حیات دے چشمے دا آب چاہیے
نہ صریر جاگیر نہ زور حکمت
نہ جواہر نہ زر بے حساب چاہیے
نہ کوئی حورو غلمان درکار سیفی
تے ہِک یار دا وصل شتاب چاہیے

حرفی نمبر:- 269 **موضوع**: **جدائی**

ت۔ تپش جدائی دی ہر ویلے
میرے غم ذدہ دِل نوں ساڑھ دی اے
تے مار مار کے عشق دی نار بھڑکے
میرا روز و شب خون پئی کہاڑ دی اے
کوئی دم نی آندا آرام منوں
نشتر غماں دی جگر نوں پھاڑ دی اے
سیفی عشق نے ایسا اُجاڑیا وے
جیکرو چمن نوں خزاں اُجاڑ دی اے

حرفی نمبر:- 270 **موضوع**: **طفل ترسا**

ت۔ تو ویں گلاں وِچ گلشن میرا
تے میرے دِل دا ویں دلبر درزی
میرے دِل دی درز نوں لا ٹانکے
نہ کوئی تیرے جیا کاریگر درزی
سوئی چُک ذرا تہاگہ پا کے تے
میرے پھٹے ہوئے زخماں نوں پہر درزی
کہیندا سیفی صدقے حسنین دے تو
نگاہ مہر دی میرے تے کر درزی

حرفی نمبر:- 271 **موضوع**: **حُسن**

ج۔ جلوۂ شوق محبوب دیکھو
لیلیٰ پردۂ عظمت سی بار آ گئی
شیرین جان نوں تلخ شیرین کر کے
چھال مار کے اوہ سمجھدار آ گئی
سوہنڑی بازی محبت دی جیت گئی اے
صد افسوس مگر سر دی ہار آ گئی
سیفؔی عشق دی کئیاں تے حُسن والی
فیر زلیخا تے مُڑ کے بہار آ گئی

حرفی نمبر:- 272 **موضوع**: **علم و حکمت**

ح۔ حقیقت دی منزل دا صاف رستہ
کسی طرح نہ بن رہنما ملدا
تو ویں کونڑ تے سمجھنے کیہہ اپنوں
اِس جاگ اصلی مدعا ملدا
پھر رِیاں کزی تلاش وسے
کزی خاطر کس نوں کہیڑا آ ملدا
ہو کے تارک خاک وجود سیفؔی
آپڑی ہستی مٹا کے خدا ملدا

حرفی نمبر:- 273 **موضوع**: **مدح محبوب**

ح۔ حُسن دا بادشاہ اشکاں تے
ہر دم کیوں نہ جفا نکلے
نکلے ایویں تیز رفتار جیویں
چمن وِچو بادِ صبا نکلے
بندھن پریاں کل صفا تسلیم وسے
اگر کے پرستان وِچ بی جا نکلے
سیفی ٹہلدئی ٹہلے دی ٹہل وسے
متا ٹہلا ٹہلدا ٹہلدا آ نکلے

حرفی نمبر:- 274 **موضوع**: **عشق**

خ۔ خوبرو کوئی ایسا ساز نینگا
جس سی دِل دا چرانڑاں نی ہو سکدا
طراں اِناں دی عمرو عیار ونگرو
یارو دغا کمانڑاں نی ہو سکدا
ہتھو اِناں دے اُلٹے ملائک لٹکے
ہور کس دا پُھلانڑاں نی ہو سکدا
آندا کدی نہ اِناں دے گیر سیفی
مگر دل دا سمجھانڑاں نی ہو سکدا

حرفی نمبر:- 275 **موضوع: باغ و بہار**

د۔ دیکھ لو بادِ مراد یارو
لے کہ زینت اوہ بزم گلزار آ گئی
تیور بدلنے دے ہر ہِک نخل وسطے
لے کہ غنچہ نسیم سہار آ گئی
جان نال نسیم دے جھونکیاں دے
مُڑ کے پِھر شام اشجار آ گئی
سبز برگاں دی سیفیؔ زبان وِچو
ہر ہر شاخ تے بادِ بہار آ گئی

حرفی نمبر:- 276 **موضوع: نعتیہ**

ر۔ روضہ میم دی آستاں بی
بڑھ کے منصب عرش عظیم سی اے
درِ میم دا سائل یقین اے کے
اعلی خسرو ہفتِ اقلیم سی اے
سِر الف مخفی سِر میم وچ اے
بن دا الف بنا سِر میم سی اے
مہک جنت دے گُلاں وِچکار سیفیؔ
راہِ میم دا بوئے نسیم سی اے

حرفی نمبر:- 277 **موضوع**: **حُسن**

ش۔ شجر دا کر کے گمان پیارے
قمری قامت تے ہونڑے نثار آ گئی
تے حسد نال لگے سُنبل پیچ کھانڑے
جد سنوار کے گیسو سرکار آ گئی
لالی غصے نال تیرے گلاب دے تے
سرخی لباں تے تک دیآں سار آ گئی
کہیندے سیفؔی اِس گلشن مست اُتے
تیرے حُسن دی طرفو بہار آ گئی

حرفی نمبر:- 278 **موضوع**: **مہندی**

ع۔ عاشقاں دے خشک خمیر وِچو
پھٹ کے بوٹی بنڑ گئی اے وِچ عام مہندی
لگے تدے زیب دست و پا کرنے
سمجھ کے تحفے سارے گلفام مہندی
ایہہ تاثیر عاشق دے خون دی اے
جیہڑی سُرخی دس رہی اے مدام مہندی
سیفؔی زینتِ دستِ دلدار ہو کے
کر دی ستم والے انتظام مہندی

حرفی نمبر:- 279 **موضوع: وصال**

ک۔ کرم ہویے مولا ایسا
اج حلیمی وِچ طبع دلدار آ گئی
خبر آپڑی رعیت دی لینڑ واسے
قدم رنجہ فرمانڑے سرکار آ گئی
میرا نخل اُمید پھلدار ہویا
ہونڑ رقیباں دے جنڑنے دی وار آ گئی
ہو گئے خوب دو موقع یکسان سیفیؔ
ملیا یار ہِک، دوجی بہار آ گئی

حرفی نمبر:- 280 **موضوع: جدائی**

ک۔ کوئی دم نہ آندا قرار منوں
نشتر غماں دی جگہ نوں پھاڑ دی اے
مار مار عشق دی نار پھڑ کے
روز و شب جو خون نوں کہاڑ دی اے
ایہہ تپش جدائی دی ہر ویلے
میرے غمزدہ دِل نوں ساڑ دی اے
سیفیؔ عشق نے ایسا اُجاڑ دِتا
جیکرو چمن نوں خزاں اُجاڑ دی اے

حرفی نمبر:- 281 **موضوع**: **عشق**

ک۔ کیہہ تیرے جیئے چنگے دِل ہار دیندے
تیری ہستی نوں میں اُجاڑیا وی
تنوں کس کیا مار وِچ دم عاشقی دے
کہیڑے مطلب پچھے خون نوں کاڑیا وی
ہونڑ تا جان سی ہونڑے بے جان لگیں
خالی نگہ نے چرخ تے چاڑھیا وی
تو ویں شمع تے میں پتنگ سیفیؔ
آپ جلاں ویں تا منوں ساڑیا وی

حرفی نمبر:- 282 **موضوع**: **توحید**

م۔ میں نہ کرے انسان بلکہ
ہر دم زبان وِچوں تو ہی تو نکلے
رعب حق دِسے وِچ وجود ایسا
سراسر پئی عجز دی بُو نکلے
رگاں خشک ہو جاوُن ستار وانگر
تار تار وِچوں رمز ہو نکلے
کلمہ نزع دے وخت بی زبان وِچوں
سیفیؔ کہوے ایہہ آرزو نکلے

حرفی نمبر:- 283 **موضوع: مدح محبوب**

ن۔ ناگہاں جس دم صنم میرا
نکلا سر تے بن کے دستار نیلی
ہو کے سر مگیں اُس دم فلک نے بی
مونہہ تے چادر کر لتی ہموار نیلی
ادھر کھا کے طمانچۂ رشک ہو گئی
نیلو فر دی عارض یکبار نیلی
ایسی غیرت دے نال نیلیائی سیفیؔ
جم گئی نیلم دے جگرو وِچکار نیلی

....

زنجیری

الف۔ ایسا رب کرے ہِک روز ہووے
رونق بزم دی خوب افروز ہووے
حُسن شمع دی طراں دِلسوز ہووے
ہوؤن پریاں وکھ مونہہ سجا کھلے
کس نے پہنا یاقوتی لباس ہووے
کوئی چمک دا طرے الماس ہووے
بووے عطراں خوب چپراس ہووے
نظر باز ہوؤن مبتلا کھلے
شعلہ گُلکلے بادۂ ناب ہوؤن
گرم نغمہ ہر چنگ رباب ہوؤن
چاک مستیاں تیرے حجاب ہوؤن
ہوؤن رند ہر جا بجا کھلے
تد پورا ایہہ شوق کمال ہووے
میر ی بغل اچ پری تمثال ہووے
تا ترقی وِچ سیفی اقبال ہووے
تا رقیب ہوؤن اُس سی وا کھلے

زنجیری

م۔ مقتل عشق میں جا دیکھے
عشق باز بیٹھے سر جھکا دیکھے
ایہہ حسینے مہر و وفا دیکھے
لے کے خنجر پر ناز و ادا کھلے
مائل جان نوں کر دے فدا دیکھے
گرفت جا ن نوں کر دے رنج و بلا دیکھے
ایہہ حسین ناترسے خدا دیکھے
خفن اچ ہوندے نی بی پروا کھلے
صدق عاشقاں دے یوں صفا دیکھے
خون پیندے دِل صبح و مسا دیکھے
ایہہ حسین دِل لیندے چرا دیکھے
چور سعد بنڑ کے بے حیا کھلے
مہر عاشقاں دی کوئی ذرا دیکھے
ظالم ظلم کر دے بے خطا دیکھے
جیہڑی طرف سیفی موہنہ پھرا دیکھے
ایہہ سوہنڑیں نی ہوندے بے پروا کھلے

....

اُستاد محمد بخش بخشؔ ۔(1886ء)

اُستاد محمد بخش بی ہِک حرفی گو شاعر ائے تے اِناں نے صرف حرفیاں بلکہ زنجیریاں تے ہندکو گونڑ بی لکھے وُ ن ۔ مختار علی نیر نے نے ''تاریخ زبان و ادب ہندکو'' اچ اُستاد محمد بخش دے حالات اچ لکھاوے کہ اِناں دے ہِک پتر یے سی پتہ چلاوے کہ اُستاد محمد بخش بڑے پُر گو تے زود نویس ائے تے اِناں نے بہت کہٹ عرصے اچ ہزاراں حرفیاں ، سینکڑاں گیت تے بے شمار زنجیریاں تخلیق کیتیاں تے اگر اُناں دی زندگی اُناں نال تھوڑا جیا مزید وفا کر دی تے اوہ یقیناً ہندکو زبان دے ادبی میدان اچ ہِک پائے دے اُستاد تسلیم کیتے جاندے۔

حرفی نمبر:- 284 **موضوع: مُرکی**

ب۔ بدل دی طراں بل کار مارے
تیرے گوشِ نازنین وِچکار مُرکی
دِل کہڈ دی فلک تو فرشتیاں دا
کیسی ہے گی ایہہ چمکدار مُرکی
سونا پاسے دا قیمت خوب ہیوے
ہیوے خوب ایہہ طرح دار مُرکی
کہیندا بخشؔ کہ اُس دے قربان جاویں
جس نے کیتی اے یار تیار مُرکی

حرفی نمبر:- 285 **موضوع**: **حُسن**

خ۔ خجل ہو گئیا ماہ فلک والا
خالی ویکھ کے رُخ تو نقاب تیرا
ہر مونہہ ویکھنا میں نظر غور کر کے
کوئی ہمسر نینگا جناب تیرا
تیرے قد تے بخشش الٰہی ہیوے
سائبان ہو گئیا خود صحاب تیرا
کہیندا بخش کے شمس مایوس رِیا
تکیہ نہ پیری وِچ شباب تیرا

حرفی نمبر:- 286 **موضوع**: **جدائی**

ر۔ رہائی تا ہونڑ بنا مرگ بی نئیں
قیدِ ہجر وِچ ہویاں اسیر ایسا
دور ہو گیا واں ماہِ لقا کولوں
فلک ماریہ گردش دا تیر ایسا
تیرا تیر جدائی دا کھا بسمل
پیا تڑفدا دِل نکسیر ایسا
بے کل نوں جس لئیں بخشؔ کہیندا
اوہ مغرور ہے بُت بے پیر ایسا

حرفی نمبر:- 287 **موضوع**: **حُسن**

ر۔ روبرو دو لباں تیریاں تے
کھا گئے لعل یاقوت شکست دونوں
رخسار گلنار اُن یار تیرے
کرن ماہ و خورشید نوں پست دونوں
خجل مست غزال ختن کر دے
نین شوخ طرار بد مست دونوں
خم ہویا ہلال بی بخشؔ کہیندا
تیرے دیکھ کے ابرو پیوست دونوں

حرفی نمبر:- 288 **موضوع**: **وصال**

ط۔ طلب وصال دی انج رکھناں
جیکر طلب بُلبُل نوں بہار دی اے
طلب خمری نوں سرد چمن دی تے
منوں طلب اُس قامت یار دی اے
طلب چانڑنی دی جسراں چکور رکھدا
منوں طلب اُس جلوۂ یار دی اے
بوئے دوست دی طلب یوں بخشؔ کہیندا
جیکر بھور نوں طلب گلزار دی اے

حرفی نمبر:- 289 **موضوع**: پند و نصائح

غ۔ غیراں دی محفل وِچ جاونڑے نال
تیرا کسراں آب شباب رہ سی
جے تو غیراں دا پہلو نشین ہو سیں
تے پہلے جئی اوہ تیری نہ آب رہ سی
آکھے لگ نہ میرے تو بدنام ہو سیں
تیری روشنی نہ شاہ شہاب رہ سی
کہیندا بخشؔ کہ حسیناں دے پرے اتے
تیری روشنی شاہِ مہتاب رہ سی

حرفی نمبر:- 290 **موضوع**: عشق

ق۔ قمری دی طراں پرواز کرناں
تیرے سرو قد دی جستجو اندر
پیراں وِچ زنجیر تے ہتھ کڑیاں
طوق عشق دا پآ کے گلو اندر
آہ ایسی نی کرناں جہان جلے
آتش ہجر دی رکھناں پہلو اندر
مثل شمع دے میں خاموش جلناں
کہیندا بخشؔ کہ میں شمع رو اندر

اُستاد فارغ قادری سیو۔(1891ء)

اُستاد فارغ قادری سیو دا اصل ناں مرزا محمد سعید ایا۔ ایہہ مغل ائے اِسی وسے آپڑے ناں نال مرزا لکھدے ائے۔ اِناں دی شاعری دا حضرت احمد علی سائیںؒ دا زمانہ ایا تے حرفی دے میدان اچ صرف اُناں دا ہی طوطی بولدا ایا۔ اِسی وسے اُستاد فارغ حضرت احمد علی سائیں دے شاگرداں اچ شامل ہو گئے تے صرف حرفی تے ہی طبع ازمائی کردے رئے۔ ہندکو زبان دی شاعری دے علاوہ ایہہ اُردو اچ بی شاعری کر دے ائے۔ مشاعریاں اچ اکثر آپڑے شعر ترنم نال پڑھدے ائے تے بڑے پر گوائے۔ افسوس کے اِناں دا کلام بی منظرِ عام تے نہ آ سکا دیگر ہندکو دے اُستاد شعراں دی طراں۔

حرفی نمبر:- 291 **موضوع**: **عشق**

د۔ داستانِ عشق مری طویل سُنڑ کے
خلق شرم دا برخہ اتار ہسدی
لا علاج دیکھ کے مرض عشق والی
ہوس ناک ٹولی بے شمار ہسدی
غیر حرکتاں دیکھ عشاق دِیاں
مست جنڑی قہقہے مار ہسدی
کئی بے درد اے فارغؔ خود غرض دُنیا
ویکھ ویکھ حالت بیمار ہسدی

حرفی نمبر:- 292 **موضوع: وصال**

د۔ در بدر پھرنا تلاش کر دا
پے گئی شام اُتو پر نہ شام آیا
رات گزر گئی اختر شماریاں وِچ
کسے پہلو نہ دِل نوں آرام آیا
کرنا شکر فراق نگار اندر
عشق وصل دا لے کے پیغام آیا
فارغ نزع دی سختی آسان ہو گئی
جد کہ لباں تے محمدؐ دا نام آیا

حرفی نمبر:- 293 **موضوع: کوہِ طور**

ز۔ زور نوح نبی اللہ پایا
حکم خدا سے قرار کوہ تے
بخت خفتہ جناب صفی اللہ نال
توبہ دے ہوئے بیدار کوہ تے
کیتا روح الامین لے جا کے تے
پتا شہ ابرار کوہ تے
دیکھو موسیٰ کلیم نے کیسے فارغ
حسین مطلق دا کیتا دیدار کوہ تے

حرفی نمبر:- 294 **موضوع**: **نصیب**

س۔ سِدھے مونہہ نال نہ کھاؤن قتلے

ہکڑاں تے ہِک سہکن خشک نوالیاں نوں
ہِک تولُن ترکڑیاں وِچکار دُنیا تے
ہِک پٹ دے نی بختاں کالیاں نوں
ہِک عمر دی کرن گزران ڈر کے
تے ہِک فخر سمجھن اُلٹے چالیاں نوں
رہے غم تنہائی وِچ لاچار فارغؔ
ہِک سنوار دے پھر دے آپڑے رسالیاں نوں

حرفی نمبر:- 295 **موضوع**: **علم و حکمت**

ک۔ کشور ہست سجایا کس نے

ایہہ اُستادی کیہڑے اُستکار وِچ اے
پتلا خاک دا ٹور دِسلایا کس نے
خوبی کس دی تے کونڑ رفتار وِچ اے
زیب و زینت کس دی تے جمال کس دا
کونڑ جلوہ گر نقش و نگار وِچ اے
فارغؔ بولدا کونڑ، رسائی کس دی
بول کس دا؟ کونڑ تار تار وِچ اے

حرفی نمبر:- 296 **موضوع**: **حُسن**

ہ۔ ہور بی واللہ حسین ہے وُن
کیا میں تنوں دِل کھٹور لبھیا
دِل زار نوں لگا ایں آزار دینے
میرے سوا نہ تنوں کوئی ہور لبھیا
کیہڑی ضبط کر بیٹھاں جا گیر تیری
اے دِلآرام میں ہی تنوں چور لبھیا
کہیندا فارغؔ کہ گلشن دے اندر
اے شاہ زور! فقط میں ہی تنوں کمزور لبھیا

حرفی نمبر:- 297 **موضوع**: **استقامت**

ہ۔ ہِک تا وعدہ وفا کر تو
سدا ٹالنا ویں صبح، شام اُتے
پیا تڑفنا واں تپ ہجر اندر
کھانڑاں پینڑاں ہو گئیا اے حرام اُتے
شیوہ کفر دا کیوں اختیار کری ایں
قائم ہو کے دین اسلام اُتے
کر دے فارغؔ اس بلا سیوں
کھا کے ترس بے نیل مرام اُتے

ایف۔آر برق۔(1898ء)

فضل الرحمٰن پورا ناں ایا تے تخلص برق کردے ائے پشور شہر دے گنج دے علاقے اچ محلّہ کوٹلہ سلطان خان اچ رہیندے ائے تے قصہ خوانی بزار اچ شہیداں دی یادگار دے سامنڑیں اٹیچی کیس وغیرہ دی دُکان ائی۔ چونکہ مالی طور تے مستحکم پوزیشن رکھدے ائے، اِسی وسے اچھا لباس پاندے تے سر تے قراقل دی ٹوپی رکھدے ائے۔ برق صیب دا دور چونکہ حرفی دا دور ایا اِسی وسے ایہہ بی حرفی گو شاعر ائے۔ برق صیب دا اچھا خاصہ کلام اُناں دے آپڑے ہتھ دا لکھا ہویا موجود ایا برے اُناں دی اولاد تے وت اگے پوترے پوتری آں نے اُس دی قدر نہ کیتی تے کدرے ضائع کر دِتا۔

حرفی نمبر:- 298 **موضوع**: **توحید**

ب۔ بادِ صبا دی اُس جا پہنچ ئینگی
جس جا تے ہووے مکان تیرا
تار قلب سی کھڑکی ہے قلب اندر
آیا قلب دے وِچ ارمان تیرا
راہ وِچ براق بی رُک گئے نے
پہنچا رف رف دے اوپر جانان تیرا
خاطر ہِک گہل دی برق میں سمجھنا واں
پھیلا ہویا اے سارا گلستان تیرا

حرفی نمبر:- 299 **موضوع**: **عشق**

ع۔ عشق نہ اگر عالمگیر ہوندا
بالدی شمع نہ پر پروانیاں دے
صبح سورج نے جد کے نیش ماری
مونہہ جُھلس دِتے دیوانیاں دے
مطلع ابر آلود ہے دیکھ ساقی
در کھول دے بند میخانیاں دے
دریا دِلی اے پیرمغاں دی اے
برؔق دیکھ تو رقص پیمانیاں دے

حرفی نمبر:- 300 **موضوع**: **علم و حکمت**

ق۔ قوس قزح ون تیرے خمدار ابرو
پُھل اناں اچ نگاہِ تیر دے رکھ
تنوں غیر بی گلے دے نال لاؤن
ایسے مونہہ وِچ جوہر تاثیر دے رکھ
دِل پُچھیاں چو رنگ ہونڑ کے لینے
نہ سنبھال کے ٹکڑے نخچیر دے رکھ
کونین دے وِچ سُرخرو ہو سیں
برؔق اُلفت تو نال شبیر دے رکھ

اُستاد عبدالحکیم آثرؔ۔(1900ء)

اُستاد عبدالحکیم اثر دا زمانہ ہندکو حرفی دے عروج دا زمانہ ایا تے اِناں دے دور اچ صوفیانہ شاعری نوں دوام ملا تے تقریباً ہر شاعر نے اِس موضوع تے طبع از مائی کیتی۔ اُستاد اثر دے کلام اچ بی صوفیانہ رنگ موجود اے۔ اِناں دی تقریباً حرفیاں نعتیہ وُ ن۔ اِس دے علاوہ بی اِناں نے مختلف موضوعات تے طبع از مائی کیتی ۔ اِناں سی بعد آنڑے والے دوسرے نویں شعراء نے فیر نوی نوی صنفاں سی ہندکو شاعری نوں روشناس کیتا۔ جنہاں اچ اُستاد رضا ہمدانی (۱۹۱۰) تے مضمر تا تاری (۱۹۰۷) دا ناں سرفہرست اے اگرچہ اِناں نے ہندکو ادب وَل کافی عرصے بعد توجہ دِتی۔

حرفی نمبر:- 301 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ اُس پر صل علیٰ کہوو
جس دے نور سی کون و مکین کھل گئے
جلو براق دی دست وِچ لے کے تے
در احمد تے روح الامین کھل گئے
استقبال واسطے ملک، فلک اُتے
صفاں بندھے سار عین کھل گئے
بے قرار نے آثر قرار پایا
جد کہ سید بر عرش برین کھل گئے

حرفی نمبر:- 302 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ آیا براق جبرائیل لے کے
چوکھٹ تے ختم المرسلین اُتے
قدم بوس ہونڑے سب ملائیک آ گئے
جد کہ پہنچیا عرش برین اُتے
خادم گیا سدرۃ المنتہٰی توڑی
جا نہ سکا جبرائیل امین اُتے
آثرؔ ہٹ گئی چلمن م رُخ تو
پردہ رِیا نہ پردہ نشین اُتے

حرفی نمبر:- 303 **موضوع**: **نعتیہ**

ب۔ برسدی بارشِ نور رہیندی
شب و روز مزارِ حضور اُتے
ملک فلک تے کیوں نہ درود پیھجن
ہر دم روئے جناب پر نور اُتے
چن رگڑ دا آ کے جبین آپڑی
آستانِ حبیب غفور اُتے
اسی کوچۂ محمدؐ دی خاک آثرؔ
شرف یاب ہے سُرمہ طور اُتے

حرفی نمبر:- 304 **موضوع**: **نعتیہ**

ت۔ تری ولادت دے روز شاہا
نور و نور بزم شش جہات ہو گئی
آمد آمد ہے زہرہ تے مُشتری دی
ہکی بُرج اندر ملاقات ہو گئی
قدم تہرا جد زمی دی ناف اُتے
عزت لات منات دی مات ہو گئی
باعث ظہور اسلام آثر
مظہر رسولؐ دی سوہنڑی ذات ہو گئی

حرفی نمبر:- 305 **موضوع**: **عشق**

ت۔ تڑپ نہ دِل بیتاب اتنا
پھس کے دامِ زلف پیچ دار اندر
خوف خوئے خونخوار سی اشک میرے
منضبط چشم اشک بار اندر
میری کشتی عیش و نشاط ڈُب گئی
آ کے فوجِ بحرِ افکار اندر
نخل سرو بن سرو رواں آثرا
دسدا صورت زار گلزار اندر

حرفی نمبر:- 306 **موضوع: عشق**

د۔ داخل جو ہر نادان ہو وے
عشق بازی بازیچہ طفلان نئیں گی
اوہ آغاز ہے جسدا انجام نئیں گا
الف لیلیٰ دی ایہہ داستان نئیں گی
سِر ویچ کے تے عاشق خرید دے نے
کوئی جنس محبت ارزان نئیں گی
کوئے یار سی نہ کوئی جانبر نکلا
آثرؔ کے ایہہ قضا دی دوکان نئیں گی

حرفی نمبر:- 307 **موضوع: ساقی نامہ**

س۔ ساقی جس ساغر قلب اندر
اُتری مے تیری نہ خمار لتھا
چڑھ کے لتھے لکھاں دریا لیکن
بحرِ عشق چڑھ کے نہ ہِک وار لتھا
پُل عشق اُتے جس نے پیر رکھا
اوہ نہ پار لتھا نہ اُرار لتھا
آثرؔ کہیندا بس اووی تیراک جیہڑا
بحر تیغ سفاک سی ھار لتھا

حرفی نمبر:- 308 **موضوع**: **عشق**

ہ۔ ہے محروم جو لذتِ دید کولو
بس اوہ کور ہے چشم بینا نینگی
ایسے دِل سی سنگ ہے بہت اچھا
جسدے وِچ چاہِ اشنا نینگی
اوہ زبان گویائی سی گنگ بہتر
جیہڑی وقف ذکر دلربا نینگی
بنا عشق جو مرے مردار آثر
اُس تے پڑھنی بسم اللہ نینگی

....

ختم شد

مضمر تاتاری۔(1907ء)

مضمر تاتاری دا صحیح ناں غلام صمدانی ایا تے اِناں دا تخلص مضمرؔ ایا۔ فارغ بخاری صیب نے ''ادبیات سرحد'' (جلد سوم) اچ مضمر تاتاری دے باریچ لکھاوے کہ احمد ندیم قاسمی نے مضمر تاتاری دے باریچ کئیا ایا کہ ''اگر مضمر پڑھا لکھا ہوتا تو بڑے بڑے اونچے فنکاروں کی کرسیاں خالی کرالیتا''۔ فارغ صیب نے مزید لکھاوے کہ احمد ندیم قاسمی صیب دی ایہہ گہل بالکل حقیقت اے اِناں دی سوچ، ڈونگی فکر، بلند تخیل دی پرواز تے اِناں دا مشاہدہ اتنا ہمہ گیر ایا کہ سُنڑنے والے نوں مشکل نال ایہہ یقین آندا ایا کہ ایہہ ہِک اُمی شاعر اے۔

حرفی نمبر:- 309 **موضوع: فریب**

الف۔ اتھے ہوندی اے کاشت عیاریاں دی

بڑے تھوکھیاں دے لالہ زار وکدے

پردہ داریاں وکدیا فاش ہو کے

بڑی خلوتاں دے راز دار وکدے

اتھے دوستاں دے دوست کرن سودے

بڑے ملے ہوئے دلاں دے پہار وکدے

سُچا ہِک موتی کوئی خرید دا نئیں

چھوٹھے کچکڑے ہاراں دے ہار وکدے

حرفی نمبر:- 310 **موضوع**: **فریب**

خ۔ خزاں لوٹ آئی کہ بہار بدلی
اوہ کے جان دے وسّن جو عہدیاں وِچ
شاخ شاخ بنڑ کے ناگ ناگ ڈنگے
بھنے اگ پئی گلاں دے پودیاں وِچ
رکھن توڑ کے پھلاں نوں بجلیاں تے
برف دب دے اگ دے تودیاں وِچ
ایسے وڑپچا بیوپار سی باز آؤ
کسے کھٹیا نئیں اِناں سودیاں وِچ

حرفی نمبر:- 311 **موضوع**: **زیادتی**

خ۔ خزاں دُدھ پیندی بہار دا تے
کنڈے گیلدے گلاں دے سینیاں تے
گلن آدمی برف دے تودیاں وِچ
تے رچھ بیٹھ گئے گرم پشمینیاں تے
کوئی روٹیاں نال فٹ بال کھیڈن
مرُن فاقیاں نال کوئی مہینیاں تے
کوئی سہمدے پھرن پئے زندگی سی
کوئی بیٹھ گئے موت دے زینیاں تے

حرفی نمبر:- 312 **موضوع**: **انقلاب**

د۔ دم چھکھڑاں دا رکا وچ سینے
دامن آندھیاں دے تار تار ہو گئے
گئے ٹُٹ نمرود مہانڑیاں دے
اسی بیڑیاں ساڑھ کے پار ہو گئے
رئے لوٹدے سُرخ انگاریاں تے
آخر کار اوہ گُلاں دے ہار ہو گئے
تُسی کرو سوداگری موت دی تے
اَسی زندگی دے پہریدار ہو گئے

حرفی نمبر:- 313 **موضوع**: **انقلاب**

ز۔ زلف دے کوچیوں کوچ کر کے
ڈیرے زیست دے موڑ تے لانڑ لگیاں
جس نوں بجلیاں آ کے سلام کر سُن
میں ہِک ایسا نشیمن بڑانڑ لگیاں
جتھے ظلم نابانی ظلم رہسُن
ایسا سندر سنسار وسانڑ لگیاں
کرو موت دے ساز خاموش سارے
کہ میں نغمے حیات دے گانڑ لگیاں

حرفی نمبر:- 314 **موضوع**: **دھوکه**

م۔ مفت آب حیات کوئی پیواندا نئیں
اتھے چھلکدے زہر دے جام وِکدے
اتھے جنس نوں کوئی پچھانڑ دا نئیں
صرف لیبلاں دے اُتے نام وِکدے
کوئی تولنا، جانچنڑاں، جانڑ دا نئیں
صرف ڈِگریاں والے غلام وِکدے
بندہ کم دا کوئی خرید دا نئیں
تے بیکار ٹھانجے صبح و شام وِکدے

حرفی نمبر:- 315 **موضوع**: **نعتیه**

ن۔ نور نبی دے جلوہ گر ہوندیاں ای
کائنات ساری لالہ زار ہو گئی
پگھلے ہوئے یاقوت پئے بحر دسدے
پانڑی پانڑی گلابی بہار ہو گئی
پیا عکس جدا چُھلدے تاریاں تے
چھولی موج دی لال انگار ہو گئی
بدل سرخ کافور دا برس پیا
تے گلزار نمرود دی نار ہو گئی

خادم حسین کربلائی۔(1914ء)

خادم حسین کربلائی داناں بی ہندکو زبان دے اُناں شاعراں دی فہرست اچ شامل اے جنہاں نے ہندکو زبان دے ادب اچ مایہ ناز اضافہ کرنے دے نال نال اِس میدان اچ آپڑی شاعری دالوہا بی منوایا۔ خادم حسین کربلائی اُستاد سیفی شاہ داشاگرد ایا تے اِناں دا تعلق پشور دے تاریخی علاقے محلّہ محمد داد نال ایا۔ خادم حسین دے پوترے احسن رضا سی پتہ چلا کہ خادم حسین کربلائی دا بے شمار ہندکو دا کلام ایا یعنی پورا ہِک صندوخ پرا ایا برے اوہ ضائع ہو گئیا۔ خادم حسین ہندکو زبان دے ہِک بہت اچھے تے منجھے ہوئے تے عوامی شاعر ائے۔

حرفی نمبر:- 316 **موضوع: حُسن**

الف۔ اُس شوخ دا جاہ و جلال تک کے
میری ہیبت نل زُباں نئیں کُھلدی اے
حُسن دے ویکھو میزان دے وِچ
زینت عشق دی یارو پئی تُلدی اے
بن تیغ دے اُس نے ہلاک کیتا
نازک طبع تا وانگرو پُھلدی اے
مقتلِ عشق وِچ ہس کے جلا کہیندا
لاش خادم دی ویکھو پئی رُلدی اے

حرفی نمبر:- 317 **موضوع**: **زر**

ز۔ زرداں دے ظلم نوں ویکھ کے تے
نُوری دِیدے ہو گئے وُن یار وَٹے
زَر دی اگ وِچ اِنج سڑھ گئے وُن
جِگرو سڑھدے وُن پَھٹیاں وِچکار وَٹے
بدلہ اِناں سی سانے ضرور لینڑاں وے
ذرا وخت تا آپڑی رفتار وَٹے
شعر خادمؔ دے آتش فشاں سُنڑ کے
ویکھو متھا پیا دولت دار وَٹے

حرفی نمبر:- 318 **موضوع**: **تصوف**

س۔ سلف امامت دی کان وِچوں
کیتی پیدا حق در شہوار جوڑی
جناں واسطے ہوئی حدیث شاہد
اوہ تاں جنتیاں دی ہے وے سردار جوڑی
اوہ گلشن کتنا خوشگوار ہو سی
جیسی ایہہ ہیوے خوشبودار جوڑی
جس دے در دا ہے روح الامین خادمؔ
ایہہ وے ختم الرسل دی دلدار جوڑی

حرفی نمبر:- 319 **موضوع**: **عشق**

ع۔ عشق دی یارو سیر گاہ اندر
اسیرِ زلف ویکھو بنڑ کے شکار چلے
اُسی پیارے محبوب دی دید واسے
سَر فروش عاشق سُوئے دار چلے
دِل وِچ شمع تے روشن ضمیر والے
کرنے جان پروانے نثار چلے
خادمؔ عشق دے وڑ کے قمار خانے
آئے جیتنے نوں بازی پر ہار چلے

حرفی نمبر:- 320 **موضوع**: **ساقی نامہ**

م۔ مئے عشق والی کر عطا منوں
ملے خُلد دا جس سی مقام ساقی
سدا آباد روے تیرا مئے خانہ
دستِ شفقت نل دے ایہہ جام ساقی
تیری کرم نوازی نوں ویکھ کے تے
تنوں کعبے نے کیتا سلام ساقی
رہواں خادمؔ میں پیرِ مغاں تیرا
کیوں جے ثقلین دا توں ویں امام ساقی

حرفی نمبر:- 321 **موضوع**: **عشق**

ن۔ نادانی وِچ میرے سی خطا ہو گئی
بوسے لَے بیٹھا واں یار دے دو
مار ندامت دی دَر دَر رُلاوٗندی اے
کر قصور بیٹھاں میں دِلدار دے دو
داغِ دامن میں اَشکاں دے نال تھوساں
کیوں نئیں صاف ہوندے گناہگار دے دو
سدا قائم نئیں رہیندے ایہہ کہے خادمؔ
ہوندے دِن پیارے ایہہ بہار دے دو

حرفی نمبر:- 322 **موضوع**: **خوف**

ہ۔ ہیبت دی اُس صیاد دے نال
بے قرار ایہہ بلبلِ زار دِسدی
آکھے کدھر جاواں ایہہ گلزار سَٹ کے
اَگے خزاں دی منوں پئی مار دِسدی
تدھے وِسُر گئے دِن بہار والے
شبِ قدر اندر شبِ تار دِسدی
مار، قفس دی خادمؔ ڈراوٗندی اے
تائیں تا غم کھا کے سوگوار دِسدی

اُستادوزیرمحمد۔(1916ء)

اُستادوزیرمحمد عرف مائی باپ ہندکو زبان دے ہِک بہت اچھے تے منجھے ہوئے شاعر جناب اشرف سوزؔ دے والد گرامی ائے تے آپڑے والدے صیب دے بارےچ اشرف سوزؔصیب نے آپڑی ہِک تحریر بعنوان''وزیر محمد مائی باپ، ہنداداہِک گمنام شاعر''اچ لکھاوے کہ ٹھکی نعلبندی تے ہِک سانچہ ہونداایا جس دے بارکرسی تے ہِک پہارے جثّے دا آدمی ہتھ وِچ بینت تے مونہہ وِچ تماخو داپانت رکھا بیٹھا رہیندا اتے ہر کسے نال ہاسے مزاخ کردا۔ مائی باپ چٹاان پڑھ ایا برے ہندکو دے ایسے شعر کہیندا ایا کہ اُستاد جوش تے اِناں دوواں دے درمیان اکثر ٹاکرار ہینداایا برے دوواں بڑے پکے دوست بی ائے۔

حرفی نمبر:- 323 **موضوع: فکر وفلسفہ**

ع۔ عشق نہ ہوندا اگر ذات حق نوں
ولله نہ کن دی صدا ہوندی
نہ نوری نہ ناری نہ خاکی ہوندے
نہ کوئی سدرۃ المنتہیٰ ہوندی
الف م وِچ قاصد ج ہے وے تا
نہ ہوندا عشق نہ ج دی چاہ ہوندی
در م تے ہووے گدا وزیرؔ
جتھے الف دی ہر دم ندا ہوندی

اُستادعبدالطیف ساجنؔ ۔(1916ء)

اُستادعبدالطیف ساجنؔ ہندکو زبان دے ہِک اچھے، قادرالکلام تے فطری شاعر ایا۔ اُستاد ساجن بنیادی طور تے حرفی دا شاعر ایا تے اُستاد غلام رسول گھائل سی اپڑی اصلاح لیندے ائے تے اُستادگھائل دے باقاعدہ شاگردائے۔ایہہ وئی وجہ وے کہ اُستاد ساجنؔ اُستاد گھائل دے خاص شاگرداں اچ شامل ائے۔ منے اُستادعبدالطیف ساجن دے حوالے نال اُناں دے فرزندارجمند جناب جلیل احمد کمال نال رابطہ کیتا جیہڑے کہ اُستادعبدالطیف ساجن دے پُتر اُن تے آپ بی بہت اچھے شاعر اُن اِس وخت کافی ضعیف ہو گئےوُن تے آپڑی پہینڑ دے کول پئے رہیندےوُن۔

حرفی نمبر:- 324 **موضوع**: **محبوب**

الف۔ اُجڑ گئے دونوں جہان میرے
جد کے ویری ہو گئیا جانان میرا
ہر دم وٹ متھے اُتے پا گھوری
غضب ناک اوہ رہیندا مہربان میرا
تڑفاں پل پل میں جڑے فراق اندر
اُس نے کیتا نہ کدی تہان میرا
ساجنؔ پایا نہ کدی سکون دِل نے
فکر ہر دم رہیندا پریشان میرا

حرفی نمبر:- 325 **موضوع**: **جدائی**

ت۔ تیری زلف ڈنگ مار نے ڈنگیا وے
نہ کوئی منتر نہ دم کاری گر ہوندا
یاد آندی جد شب وِصال منوں
تڑفے دِل تے درد جگر ہوندا
وخت آخر بی تیرا خیال رہ سی
منوں فکر ایہہ بی دِلبر ہوندا
تیرے جاندیاں غم فراق ساجنؔ
صبح و شام منوں عمر بھر ہوندا

حرفی نمبر:- 326 **موضوع**: **توحید**

ت۔ تیرے ہی رحم و کرم تے واں
صبح و شام میرا پالن ہار تو ویں
تیرا فضل اے کھانا پینا میں واں
میرے درد و الم دا غم خوار تو ویں
عرش فرش تیرا کُل جہان تیرا
ہر دو عالم دا پروردِگار تو ویں
جانڑی جان توں مالک اے کہیندے ساجنؔ
ظاہر باطن تیرا فل الختار تو ویں

حرفی نمبر:- 327 **موضوع**: **بری امامؒ**

خ۔ خلد بریں وانگ صبر ویکھو
روضہ بری امام اکرام دا وے
بری بری کہیندے غم سی بری رہیندے
بری نام ساڈے دِل آرام دا وے
بری صبح تے بری دِل اندر
چرچا ہر سو بری دے نام دا وے
نوری باغ سنگ نوری چراغ بری
ساجنؔ دو تاج اوہ خیر الانام دا وے

حرفی نمبر:- 328 **موضوع**: **حُسن**

د۔ دیکھ کے لب و رخسار تیرے
میرا دِل مانند گلاب کھِڑیا
اِدھر خاراں وِچ کھڑیاں وُن بند کلیاں
اِدھر پیری وِچ مڑ کے شباب کھِڑیا
میری خزاں وِچ موج بہار دی اے
چمن بختاں دا حد بے حساب کھِڑیا
ہو کے گل مقصود سر سبز ساجنؔ
تیری دید سنگ میرا شتاب کھِڑیا

حرفی نمبر:- 329 **موضوع**: **نعتیہ**

م۔ مفلس کسطراں روضے رسول جاوے

ہوندے پر تا جاندا میں یار اُڈ کے

پھر دا روضے دے چار چوفیر میں تا

بوسے لیندا اُزے وار و وار اُڈ کے

شاہِ نجف جاندا کربلا جاندا

کر دا روضے علیٰ دا دیدار اُڈ کے

ساجنؔ پر دیوے بے نیاز سوہنڑاں

منزل طے کرساں وارو وار اُڈ کے

....

ختم شد

اُستادعبدالرشیدتاؔج۔(1918ء)

اُستادعبدالرشید تاج اُستادساجن دے پراءائے تے ایہہ بی ہندکوزبان دے حرفی گوشاعرائے۔ہونڑتکل اُستادتاج داجتنا کلام اُناں دے پراءدے پُترجلیل احمد کمال سی مل سکاوے اُس دااگرمطالعہ کیتا جاوے تے اُس اچ زیادہ ترعشق رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دی ہی چھلکیاں تے مثالاں قدم قدم تے مل دِیاں وُن۔اُستادجلیل احمد کمال دے مطابق اُستادتاؔج اپڑے پراءساجؔن سی ترے سال نکےائے تے اِناں نے وِیانی کیتا ایا تے ساری عمرآپڑے وڈے پراءساجؔن دے نال ہی رئے۔اُستادتاج بی اُستادغلام رسول گھائل دے شاگرداں اچ شامل ائے۔

حرفی نمبر:- 330 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ ایسا میں سر تے شفیع رکھنا
جس دی بیعت سی حاصل برات ہوئے
اُس دے کلمے دی برکت دے نال میری
نار سقر سی بلکہ نجات ہوئے
اس دے ناں تے پہیجاں درود ہر دم
جس تے خاص عاشق رب دی ذات ہوئے
ظاہر باطن اندر تاؔج راج اُس دا
جس دی خاطر روشن کائنات ہوئے

حرفی نمبر:- 331 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

د۔ دساں تنوں کیہ حال دل دا
میرے حال دا محرم راز ہور اے
میرے ساز دا وے استکار جیہڑا
اندر ساز دے اُس دی آواز ہور اے
تو ہی تو ویں جس ساز دی تار بولے
اُس دی تان وکھری تے اوہ ساز ہور اے
جس دے سازتے تاؔج نوں ناز ہیوے
اُس دے ساز دا پیارے انداز ہور اے

حرفی نمبر:- 332 **موضوع**: **نعتیہ**

ر۔ روشن کرنے کُل جہاناں وِچ
شاہِ دین نورِ کبریاؐ آیا
جزے نور سی ہویا ظہور سارا
بنڑ کے رحمت اوہ خیر الوریٰؐ آیا
واحدانیت دا رستہ دِکھانڑے واسے
بنڑ کے ہادی محبوبِ خداؐ آیا
ٹُٹّے دِلاں دے تاؔج نصیب جاگے
کیونکہ شافعِ روزِ جزاءؐ آیا

حرفی نمبر:- 333 **موضوع: صبر**

ص۔ صبر نل پا سیں مُراد دِل دی
با مُراد ہو جا سیں اختیار کر لے
صابر صبر دے بیڑے تے قدم رکھ کے
کشتی بحرِ عصیاں سی پار کر لے
اِتھے نفس بے پیر نوں مار کے تے
اُتھے سوہنڑیں دا جا کے دیدار کر لے
بچڑاں چاہناں ایں اگر نارِ جہنم کولو
کہیندا تاجؔ راضی کردِ گار کر لے

حرفی نمبر:- 334 **موضوع: توحید**

ع۔ عزت ذلت اختیار رکھ دے
اوہ توقیر بخشے کہ ذلیل کرے
اس حاکم دا حکم نی رُک سکدا
کوئی وکیل پکڑے یا اپیل کرے
اُتھے چجے اُذے نام دی لوڑ نینگی
جو کجھ چاوے تا رب جلیل کرے
جدھے تخت اُلٹ دے تاجؔ کہیندیے
اُذے بختاں دی روشن قندیل کرے

حرفی نمبر:- 335 **موضوع: رمضان**

م۔ مالک دی طرفوں کونین اندر
بڑا مرتبہ لے کے رمضان آیا
ہر مسیت وِچ دعوت قرآن دی اے
کیونکہ بخشش دا لے کے فرمان آیا
دھوم مچ گئی تختِ زمین اُتے
بڑی شان دے نل قدردان آیا
جبرائیل رمضان وِچ تاآج کہیندا
کملی والےؐ تے لے کے قرآن آیا

....

ختم شد

آتش فہمید۔(1924ء)

محمد بخشیش جنہاں دا قلمی ناں آتش فہمید ایا۔ آتش فہمید ہِک بہت اچھے شاعر، ادیب تے افسانہ نگار ائے۔ اللہ تعالیٰ نے اِناں نوں لکھنڑ یں لکھانڑیں دے فن سی نوازا ایا تے ہندکو زبان دے حوالے نال اِناں دی کافی خدمات اُن۔ آتش فہمید ہندکو رائٹر سوسائٹی دے سیکرٹری تے بڑے سرگرم رُکن ائے۔ آتش فہمید نوں آپڑی مادری زبان ہندکو نال بڑی محبت ائی اِسی وسے اوہ ہندکو زبان دی ترقی چاہندے ائے تے اِناں دی کافی تحریراں تے شاعری تے افسانے آں دی صورت اچ سامنڑے آندی رئی۔ آتش فہمید ہندکو اچ افسانہ، نظم، غزل، سب کجھ لکھدے رئے تے خوب لکھدے رئے۔

حرفی نمبر:- 336 **موضوع: محبوب**

ع۔ عشق دا کفن قبول کر کے
ڈیرہ جیندیاں لایا گورستان دے وچ
غم یار دا سولی تے چاڑھ رکھدا
تیر کسیا رہندا جوں کمان دے وچ
جرأت ذرا بی نہیں کہ ہل سکاں
لگا سخت نشانہ نشان دے وچ
ننگی تیغ محبوب دی نگاہ گویا
آتش بند نیں ہوندی میان دے وچ

حرفی نمبر:- 337 **موضوع**: **عشق**

ک۔ کیوں دل دی دنیا تاریک ہوئی
وچ بدلی او ماہ تابان تا نئیں
ماہ کامل دی روشنی کیوں ماند ہوئی
رخ یار تے گیسو پریشان تا نئیں
صدمہ دوری دا نئیں اسدی ساڑ دا اے
میرے دل نوں کوئی اور خفگان تا نئیں
دم عاشق دا پہرنا تا سہل ہووے
آتش جدائی وچ جلنا آسان تا نئیں

حرفی نمبر:- 338 **موضوع**: **مدح محبوب**

ل۔ لب بام شاید او ماہ جبین آیائے
چمک مدھم کیوں اج ماہتاب دی اے
گیسو یار دے کیا عطر بیز تھینگے
سینہ شق کیوں کلی گلاب دی اے
جُمل اوہدی نشیلی مخمور آکھیاں
ہوندی دیکھ کے بوتل شراب دی اے
جنوں آتش بی دیکھ کے سرد ہووے
ایسی صورت اس عالی جناب دی وے

حرفی نمبر:- 339 **موضوع**: **تصوف**

م۔ منے محبوب دے عشق اندر
سکھیا نفس سر کش نوں ہلاک کرنا
بلکہ سکھیا محبوب دے پیار کولوں
دل نوں بتاں دے پیار سی پاک کرنا
دسیا یار دی نگہ نے جانڑ گیاں
پردے بغض عناد دے چاک کرنا
جس کرنے وچ آتش خوشبو نینگی
ایسے کرنے نوں کیسی کوئی خاک کرنا

حرفی نمبر:- 340 **موضوع**: **باغ و بہار**

م۔ موسم پلٹا تے آئے بہار دے دن
کلیاں کڈ کے پودے جوان ہو گئے
کھڑیا، گیندا، گلاب، نسرین، نرگس
گل بوٹے زیب بوستان ہو گئے
چہکی بلبل ٹہنڑی تے خوشیاں نال
پورے اس دے دلی ارمان ہو گئے
پر آتش ہجر دی کیوں نہ ساڑے انوں
گلشن عیش دے جسدے ویران ہو گئے

رحیم بخش اسرآر۔(1924ء)

ہِک وخت ایا کہ محلّہ شالیکوبان (اندرون آسیہ) چو ہِک ہفت روزہ رسالہ ''دیدہ ور'' نکلدا ایا تے اِس رسالے دا چرچہ نہ صرف پشور دے دبستان ادب بلکہ پشور دے بار دے علاقیاں دے قلم قبیلے آں اچ بی ہوندا ایا۔ ایہہ ہفتہ روزہ رسالہ ایا تے اِس اچ ہندکو تے اُردو دے مضامین شامل ہوندے ائے۔ اِس رسالہ دا کرتا دھرتا ایا ایڈیٹر رحیم بخش اسرآر ایا جیہڑے کہ شروع شروع اچ فوج اچ ملازم ائے تے بعد اچ فیر اُناں نے ملازمت چھوڑ کے شعر و ادب دی دُنیا نال اپنوں جوڑ دِتا۔ اِناں دے پتر یے سی پتہ چلا کہ اِناں دا ہندکو دا کافی کلام ایا برے افسوس کے اُس نوں کوئی محفوظ نی کر سکا تے اوہ ضائع ہو گئیا۔

حرفی نمبر:- 341 **موضوع**: **برائی**

ش۔ شور نہ کرو پہائی سِکھو
کہ ساڈا مغز بی ہونڑے خراب لگئی
لوک وینچ دے نی بوتلاں تے پان سگرٹ
ساڈا یار بی وینچڑیں شراب لگئی

جیہڑا دیوے نصیحت اسرآر والی
اُنوں گالیاں دا ہونڑ جلاب لگئی

حرفی نمبر:- 342 **موضوع**: **پشاور**

ش۔ شہر پشور سانے عجب ڈِٹھا
کہ گہل گہل تے چاقو چلاندے نی
چنڈو، چرس، ہفیم تے پھنگ پی کے
آپڑے دِل نوں پئے گلاندے نی

تے جیہڑا دیوے نصیحت اسرآر والی
مونہوں تول کے گالیاں اُنوں لاندے نی

....

پروفیسر خاطرؔ غزنوی۔(1925ء)

ہندکو تے اُردو ادب دی دُنیا اچ خاطر غزنوی دا حوالہ کسی تعارف دا محتاج نیئں گا۔ جسراں خاطر غزنوی نے اُردو شاعری اچ ناں کمایا وے بالکل اُسی طراں اُناں دی ہندکو شاعری بی اُردو شاعری سی کجھ کہٹ نی ائی بلکہ ایہہ کہینڑ اں غلط نہ ہوسی کہ اُناں دی ہندکو دی شاعری اُناں دی اُردو دی شاعری سی زیادہ مزیدار تے سُلجھی ہوئی اے کیونکہ ہندکو اُناں دی آپڑی مادری زبان ائی۔ اگر چہ خاطر غزنوی ہندکو زبان دے ماضی بعید دے جدید شاعر ائے برے اِناں نے صرف ہندکو غزلاں، گونڑ تے نظماں تے ہی اکتفانی کیتا بلکہ اِناں نے بی حرفیاں لکھیاں۔

حرفی نمبر:- 343 موضوع: ساقی نامہ

الف۔ اُزی گردشِ چشم فیر یاد آئی اے
بس ہور ساقی منوں شراب نہ دے
بھر دے جام چاہ زنخدان وِچو
منوں ہور انگور دا آب نہ دے
اَجلا پہلا خمار بی لتھا نیئں گا
منوں ہور فردوس دے خواب نہ دے
خاطر خواہ میرے مہربان! ساقی
شیریں لباں سی تلخ جواب نہ دے

حرفی نمبر:- 344 **موضوع: فکر وفلسفہ**

خ۔ خاک سی بنڑا ضمیر میرا
تے آب نے اِنوں آبدار کیتا
پھر آتش نے میرے کھڈونڑے نوں
آپڑی بھٹی اچ پا کے تیار کیتا
زخم آب دے سینے اگ جھلے
خاک باد دِیاں ٹھوکراں نوں پیار کیتا
انہاں چاراں حریفاں نوں ہِک کر کے
بیڑہ کنے حیات دا پار کیتا

حرفی نمبر:- 345 **موضوع: عشق**

ل۔ لٹ لتین خزان نے دِل جیہڑے
اِناں دِلاں اچ پُھلاں دا پیار ہو سی
جس موسم اچ اُڈین ہوش میرے
میرا خیال اے اوہ موسم بہار ہو سی
ہو سی دشمن تا سامنڑو للکار سی اوہ
وانگ شیراں دے اس دی پکار ہو سی
پچھو چُھپ کے کیتا وے وار جنے
اوہ ضرور کوئی میرا ہی یار ہو سی

ڈاکٹر الٰہی بخش اختر اعوان۔(1935ء)

ڈاکٹر الٰہی بخش اختر اعوان ہندکو زبان تے پہلی تحقیقی پی ایچ ڈی دی ڈگری حاصل کرنے والے محقق ائے تے اِس دے علاوہ ہِک بہترین شاعر تے ادیب بی ائے۔ڈاکٹر الٰہی بخش دا تعلق پشور شہر دے محلّہ افریدی خان نل ایا۔اِناں دے والد صیب کاروبار دے سلسلہ اچ تیں بتیس سال مشرقی پنجاب دے علاقے انبالہ اچ رہین تے تقسیم ہند دے بعد 1948 دے شروع اچ واپس پشور آ گئے۔ہندکو شاعری دے حوالے نال ایہہ اُستاد گھائل دے شاگرد ائے تے ڈاکٹر صیب نے ہی اُستاد گھائل دا کلام اکٹھا کر کے چھپوایا جس سی بعد اُستاد گھائل نوں ہندکو دا پہلا صاحب دیوان شاعر ہونڑیں دا اعزاز حاصل ہویا۔

حرفی نمبر:- 346 **موضوع**: **تصوف**

ت۔ تار تار ستار کر دی
جدو ضرب مضراب دی لگ دی اے
جان، روح تے دِل وِچ ٹھنڈ پاوے
ایہہ تاثیر عشق دی اگ دی اے
جیہڑے دِل وِچ عشق دی اگ بل دی
اُتھے نہر بہشت دی وگ دی اے
دولت عشق دی اختر نصیب ہو گئی
منوں کیہہ پرواہ ہونڑ اِس جگ دی اے

حرفی نمبر:- 347 **موضوع**: **تصوف**

ت۔ تار تار چو عشق دی تان نکلے
جلو تان ایہہ راگ بہار دی اے
کونڑ کہیندے یے کہ عشق اچ ہار ہوندی
اِتھے جیت ہوندی سدا ہار دی اے
ہِک وار اچ کر دی جہان گھائل
ضرب ایسی اے پیار کٹار دی اے
اُٹھے جیہڑی بی عشق دی لہر اخترؔ
اوئی ڈُبیاں بیڑیاں تار دی اے

حرفی نمبر:- 348 **موضوع**: **تصوف**

د۔ دِل دے ستار دی تار وکھری
اُدے تار سی نکل دی تان وکھری
دِل دِل نینگا جان جان نینگی
دِل و جان دی نینگی پچھانڑ وکھری
اُدے عشق دے وِچ ہِک جان ہو گئے
نہ ایہہ دِل وکھرا نہ ایہہ جان وکھری
تاج دار نی ہوندے فقیر اخترؔ
برے ہوندی اے انہاں دی شان وکھری

حرفی نمبر:- 349 **موضوع: تصوف**

س۔ سرجن بی حق حریان ہویا
جدو کھول کے ویکھیا دِل میرا
ہر ہِک رگ ائی تار ستار والی
تار تار ہویا ایا دِل میرا
ہر ہِک تار ستار ستار کر دی
ذکر کر دا پیا ایا دِل میرا
یار یار ستار دی تار بولے
اختؔر یار ہی یار ایا دِل میرا

....

ختم شد

ساجد سرحدی۔(1936ء)

ہندکو زبان دے شعر و ادب دے میدان اچ جنہاں شاعراں نے موجودہ وخت اچ آپڑی شاعری دا لوہا منوایا وے اُناں مشاہیر اچ ساجد سرحدی بی شامل اُن۔ ساجد سرحدی جیہڑے کہ پشور دے ادبی حلقے آں اچ شاعر پشور دے ناں مشہور اُن ہِک سِدھی سادھی، بےضرر تے مظلوم شخصیت دے مالک اُن۔ شاعر پشور جناب ساجد سرحدی نوں شاعری اُناں دے مطابق وراثت اچ ملی اے ساجد سرحدی دے تایا جناب فضل الٰہی ندیمؔ آپڑے وخت دے بڑا نامتو شاعر ائے تے خصوصاً اِناں دے لکھے ہوئے مرثیے تے ہِک عرصہ تک محرم دے جلوساں اچ پڑھے جاندے رئے۔

حرفی نمبر:- 350 **موضوع**: **نعتیہ**

ن۔ نام لیوا میں ایسے رسول دا واں
سرِ عرش جو صاحب کمال گئیے
رُک گئیے جبریل بی سدرۃ تے
اگے رب دے رب دا جمال گئیے
ہِک حاجی کھجوراں تے زم زم دے کے
اگ ہجر دی سینے وِچ بال گئیے
تیری قسمت وِچ ساجدؔ مدینہ نینگا
ایہہ نجومی کڈھ کہ میری فال گئیے

حرفی نمبر:- 351 **موضوع**: **حج**

ت۔ تنوں حج تے مدینہ مبارخ ہووے
پُھل خوشی دے گلے وِچ پا حاجی
گلاں کر کے حضورؐ دے روضے دِیاں
ساڈے دِل نوں نہ ہور تڑفا حاجی
ساڈے وس وِچ نیزگا تے کیہہ کریئیں
تو سو دفعہ جا تے آ حاجی
آ کہ ساجدؔ نوں خورما تے زم زم دے کے
ہور بلدی تے تیل نہ پا حاجی

حرفی نمبر:- 352 **موضوع**: **حج**

ح۔ حج کر دے جو نام و ناموس واسے
میرا ہدف اے اوہ نمبر دو حاجی
جیہڑا رکھدا نی خوف خدا دِل وِچ
جیہڑا لیندا وے سو نال سو حاجی
اُتھے جاندیے تے بنڑ کے مظلوم جاندیے
اِتھے کئیاں دے کڈھ دے ترو حاجی
ساجدؔ کہیندیے کہ مونہہ تے تو تہو آنے
کدی دِل نوں بی زم زم نل تہو حاجی

حرفی نمبر:- 353 **موضوع**: **حاجی**

ہ۔ ہِک ہمسائی ہمسائی نوں کہیندی پئی اے
کہ ساڈے محالے وِچ فیر کوئی کُل کُل آیے
نال خیر دے چودواں حج کر کے
لے کہ ہور سونا حاجی گُل آیے
پہلے لندن گئیے تے فیر حج کر کے
تک کے روضۂ ختم الرسُل آیے
کسی نوں چپل کسی نوں کنکریاں مار کے
نِکے وڈے شیطاناں نال کُھل آیے
کر دا پہلے بی ایا ہر کم کُھلا
اُتھے جا کے تے ہور بی کُھل آیے

حرفی نمبر:- 354 **موضوع**: **افلاس**

م۔ میرے دشت بے آب و گیاہ اُتے
بدل گجیا، چھجیا وسیا نئیں
میرے گلشنِ خزاں نصیب اندر
کدی رُخ بہار نے دسیا نئیں
میرے حالِ خراب نوں ویکھ کے تے
اوہ بی ہسدے جیہڑا کدی ہسیا نئیں

میرے دُرد نوں ساجؔد اوہ کیہہ جانڑے
جیہڑا آپ دُکھاں وِچ پھسیا نئیں

حرفی نمبر:- 355 **موضوع**: **مدح خود**

س۔ سدا رہنے آں دُور ہِک دوسرے سی
میرا یار اے چن تے چکور آں میں
میرے مالک اس تیرے جہان اندر
زندہ رہ کے بِی زندہ درگور آں میں
چُپ روّاں تا بحرِ سکوت دِسّاں
لب کھولاں تا محشر دا شور آں میں
میرا ظاہر و باطن تا ویکھ ساجؔد
اندرو ہور تے باہرو کجھ ہور آں میں

....

ختم شد

جلیل احمد کمال۔(1940ء)

ہندکو زبان دے جنہاں شاعراں نے صرف تے صرف خالص ہندکو زبان دی ترویج وترقی وسے آپڑا ابخرہ پایا وے اُناں اچ اُستاد جلیل احمد کمال بی شامل اے۔جلیل احمد کمال نے ہندکو زبان نوں آپڑے سوہنڑے سوہنڑے اشعاراں دی صورت اچ ہِک بے پناہ عظیم سرمایہ دِتا وے۔جلیل احمد کمال جتھے ہندکو دے بہت اچھے شاعر اُن اُتھے ہی اُناں نوں ایہہ اعزاز بی حاصل اے کہ اوہ ہندکو زبان دے حرفی گو اُستاد شاعر جناب اُستاد عبدالطیف ساجؔن دے پُتر اُن تے اِسی طراں اِناں دے چاچے اُستاد عبدالرشید تاؔج بی بڑے نامور ہندکو دے حرفی گو شاعر ائے۔

حرفی نمبر:- 356 **موضوع**: **فکر و فلسفہ**

ب۔ بزم عیش و نشاط اندر
ہمدم خاموش کیوں یار بیٹھے
کیہڑے غم دیوچ ایسے اسیر ہو گئے
کہ مجذوب ہو کے دُنیا دار بیٹھے
نغمہ کدھر مغنی تے ساز کدھرے
کوئی گت نہ سر دے وِچکار بیٹھے
ایسا ستم اج کیہڑا کماؔل ہویا
بحر ناز بر سرِ پیکار بیٹھے

حرفی نمبر:- 357 **موضوع**: **توحید**

ت۔ تیری حمد و ثناء وِچ گل جاوے
منوں اِیا جئی ہِک زبان دیدے
تیری یاد دے ڈُونگے سمندراں وِچ
جیہڑی ڈُب مرے ایسی جان دیدے
سُنڑ کے جنوں فرشتے بی دم پکڑُن
اوہ قرأت دیدے اوہ قرآن دیدے
صدخہ آل نبیؐ دا کمالؔ کہیندا
راہ راس دا کوئی نشان دیدے

حرفی نمبر:- 358 **موضوع**: **نعتیہ**

ث۔ ثابت یقین دے نال جلوے
ہے یقین سرور کائنات دیکھے
یعنی پاک نبی نے عرش اُتے
چشم صحت وِچ سب عجائبات دیکھے
پردہ دوئی دا دور نگاہ کولو
ہویا جد تا سب دراجات دیکھے
اس شاہٗ عرب نے کمالؔ جا کے
حُسن ازل دے انکشافات دیکھے

حرفی نمبر:- 359 **موضوع**: **علم و حکمت**

م۔ موسم جا بدل لباس آندے
ورنہ دِن، زمانہ تے رات اوئی
اوئی حاکم تے حکم، محکوم اوئی
زمی، زمن بلکہ کائنات اوئی
عقل و فہم، دماغ و ادراک دلبر
بندہ، بشر تے رب دی ذات اوئی
بدل چن نہ سورج کمالؔ کوئی
مگر رئی نہ کوئی دلاں وِچ بات اوئی

....

ختم شد

اُستاد تاج محمد تاؔج۔(1943ء)

اِناں دا اصل ناں تاج محمد ایا تے تاؔج تخلص کر دے ائے۔ اُستاد تاج دے بار یچ پتہ چلا وے کہ اِناں دی ساری عمر کسمپرسی دی حالت اچ گزری۔ اِسی وسے اِناں دے کلام اچ بی ایہہ وئی چیز نظر آندی اے۔ اِس دے علاوہ دوسری گہل ایہہ وے کہ اُستاد تاؔج جیہڑے دور اچ گزرے وُن اُسی دور اچ ہی اُناں دا ہی ہِک ہم نام شاعر اُستاد عبدالرشید بی موجود ایا تے اُناں دا بی تخلص بی تاؔج ایا۔ چونکہ ہونڑ ایہہ دوواں شاعر اِس دُنیا اچ موجود نیںگے اِسی وسے ایہہ اندازہ نی لگایا جاسکدا کہ اِس اچ کہیڑی حرفی کہیڑے تاؔج دی برے ذیل اچ پیش کیتی گئی آں حرفیاں یقیناً اُستاد تاج محمد تاج دِیاں وُن۔

حرفی نمبر:-360 **موضوع: افلاس**

الف۔ اِس ساڈے وطن دی لوک
ساڈے واسطے اج زمی اگ اے
اِس دے اُتے اَسی سڑ گئیاں
اِنے ساڑ سٹی ساڈی ہر رگ اے
تلے سب نیلو نیل اے
اُتے چٹی دُدھ چھگ اے
اِس دنیا اچ غریباں دا تاؔج
مشکل ہو گئیے رہنڑاں وِچ جگ اے

حرفی نمبر:- 361 **موضوع**: **نعتیہ**

ب۔ بہتر پسینہ محبوب دا وے
مشکِ عنبر اچ جس دا جواب نینگا
تے اُس دے رُخ پر نُور دی تاب اگے
آفتاب نئیں بلکہ مہتاب نینگا
شمع روشن ہے بزم توحید اندر
جس دا پردہ نئیں کوئی حجاب نینگا
انبیاواں دے سر دا تاج جیہڑا
اُس دی صف دا کوئی حساب نینگا

حرفی نمبر:- 362 **موضوع**: **افلاس**

م۔ میں دُنیا وِچ پیا دیکھنا واں
خراب زندگی کرایہ دار دی اے
باسی تے رُکھی تا کھاندا ہی پیے
تاریخ پہلی دی اِنوں مار دی اے
ہنڑ درداں سی موت بی ڈر دی اے
ایہہ حالت دُکھی نادار دی اے
بے دوا پئے چلدین شفا خانے
ایہہ فریاد تاؔج لاچار دی اے

ظفر مہدی۔(1951ء)

ظفر مہدی ہندکو زبان دے ہِک بہت اچھے شاعر تے ادیب اُن۔ ہندکو زبان دے حوالے نال اِناں دی خدمات بی یقیناً قابل ستائش اُن۔ظفر مہدی نوں ہِک اعزاز ایہہ بی حاصل رِیا وے کہ اُستاد جوشؔ دے خاص شاگرداں دے وِچ شمار ہونڑیں دے نال نال اُناں دے جوائی (داماد) بی وُن تے اِناں نے اُستاد جوش دی ہندکو حرفیاں دا مجموعہ ''مٹی دے بت'' بی چھپوایا ایا۔ظفر مہدی نظم دے علاوہ نثر دی بی مختلف اصناف اچ طبع ازمائی کردے رئے وُن۔ اِناں دِیاں تحریراں وقتاً فوقتاً ہندکو دے مختلف ادبی رسالیاں تے اخباراں اچ شائع ہوندیاں رئیاں وُن۔

حرفی نمبر:- 363 **موضوع: ساقی نامہ**

الف۔ اے نگار غم تیرا عزیز منوں
میری زندگی نوں خوشی راس نینگی
دُکھاں درداں وِچ گزری اے عمر ساری
فیر بی میری طبیعت اُداس نینگی
تیری اکھیاں دی مے دِن رات پینا
منوں دختر رز دی پیاس نینگی
دیکھ ہونڑ تا ظفرؔ دے کول آ جا
میری زندگی دی کوئی آس نینگی

حرفی نمبر:- 364 **موضوع**: **ساقی نامہ**

پ۔ پینا تیری نگاہ دی مہ ساقی
ایہوی مینا تے ایہوی اے جام میرا
تیری بے رُخی دوزخ سی کہٹ نینگی
تیرا لطف کرم اے انعام میرا
ہِک پل گزرے تیرے نال گزرے
ایہوی زندگی دا مقصد مدام میرا
تیرے دم نال زینت ظفر ساری
دیکھاں رستہ میں صبح تے شام تیرا

حرفی نمبر:- 365 **موضوع**: **ساقی نامہ**

ت۔ تشنہ لباں دی ساقی اج لاج رکھ لے
کر دے جام لبریز شراب دا تو
آپڑے ہتھاں نال پھر کے پلا منوں
کر فکر نہ میرے عذاب دا تو
تنوں قدرت نے گھڑیا وے آپ بلکہ
سر تا پا مجسمہ شباب دا تو
ساقی سارے حسیناں دی بزم اندر
میرے واسطے پُھل گلاب دا تو

حرفی نمبر:- 366 **موضوع: ساقی نامہ**

ر۔ رنگا رنگ رنگین روپٹیاں وِچ
ڈاڈا سجدے تیرے شباب دا رنگ
ساقی تیرے شراب دے ساغراں سی
پست گرد اے بادہ ناب دا رنگ
نازک پُھلاں سی ودھ کے رخسار تیرے
تیرے لباں تے سجدے گلاب دا رنگ
میں واں ظفرؔ نگاہواں سی پینڑ والا
میں کیہہ جانڑاں کیہہ وے شراب دا رنگ

....

ختم شد

نسیم سحر۔(1956ء)

نسیم سحر ہندکو دا ہِک بہت اچھا تے منجھا ہویا شاعر اے، حالانکہ ہندکو دے مشاعرے آں اچ تے ادبی اکھٹاں اچ آپڑی نجی مصروفیات دی وجہ کر کے اِتنا خاص نظر نی آندا برے اِس دے باوجود جد وی نظر آندا اوے تا آپڑا رنگ کھلا ر دا نظر آندا اوے۔ اگر ہندکو زبان دے حوالے نال نسیم سحر دی گہل کیتی جاوے تے سحر نے آپڑی زبان ہندکو وسے اوہ کم جیہڑا کہ جتنا بی سراہیا جاوے اوہ کہٹ اے یعنی اُناں نے اُس وخت دے ہندکو دے شاعراں دا کلام آپڑے کول محفوظ رکھا ہویا وے جنہاں دے ناں ہونڑ صرف لوک حوالے آں وسے استعمال کردے وُن تے اُناں دا کلام دا اِناں نوں پتہ نینگا۔

حرفی نمبر:- 367 **موضوع**: **وصال**

الف۔ آمد تا فصل بہار دی اے\
دِل دے گلشن وِچ کیوں اُداسیاں نیں\
آوے خواب وِچ نہ ملے بیداری وِچ\
سوہنڑے دیون نہ اکھیاں ہراسیاں نیں\
دس دے جلوہ گر! حُسن جلی اج تا\
بنا دید دے نظراں پیاسیاں نیں\
کدو مل سیں سحر نوں فیر آ کے\
نظراں تھک گئی آں لیندیاں آباسیاں نیں

حرفی نمبر:- 368 **موضوع**: ظلم

الف۔ آ گئی اے لباں تے جان میری
اُتے مار نیں نیناں دے تیر جاناں
منوں دِلوں تو کسراں وِسار سکنیں
رکھناں دِل وِچ میں تیری تصویر جاناں
لکھاں ازل سی کدی نئیں مٹ سکدا
تیرا غم اے میری تقدیر جاناں
رہسن مقتل وِچ دونوں سحؔر کہیندے
میرا گلا تے تیری شمشیر جاناں

حرفی نمبر:- 369 **موضوع**: پند و نصائح

الف۔ آسیں کدی تا رو برو میرے
حسرت دید دی دِل دے وِچکار رہیندی
کھڑ کے پُھل حسرت دے کملا جاندیے
پھیرے پاندی تا لکھ واری بہار رہیندی
پڑھے دار تے کلمہ حق جیہڑا
جاری لباں تے اُزے گفتار رہیندی
کر دین جان قربان سحؔر جیہڑے
کہانڑی اِناں دی سدا یادگار رہیندی

حرفی نمبر:- 370 **موضوع: فریاد**

ک۔ کیہہ جانڑیں حال ستارہ شناس
وِچ گردشِ غم دے سر نگون ڈِگیا
گُمے فکر و ہوش تے پیندے غش
جدو کوکب بخت خوار و زبون ڈِگیا
ہیوے ازل سی وحشت سرشت وِچکار
پستی اچ گردش فلک کسی جنون ڈِگیا
اِسی رنج و الم اچ رو رو سحؔر میرا
بدلے نیر دے چشماں سی خون ڈِگیا

حرفی نمبر:- 371 **موضوع: جدائی**

م۔ میرے صبر دا ہور امتحان نہ لے
رُسے یار نل ہُنڑ ملا دے تو
ترلے پا تو جا کے محبوب اگے
میری خاطر ہی سہی منا دے تو
تیرے پیار دا مجرم سزاوار آں میں
پہانویں لکھ واری منوں سزا دے تو
تیرے قدماں وِچ دِل سحؔر قربان
تیرے اگے سر رکھے سر لا دے تو

محمد ضیاءالدین۔(1963ء)

ہندکو زبان تے اِس دے ادب دے فروغ وسے جنہاں گراں قدر شخصیات نے آپڑا آپڑا حصہ پایا وے اُناں تمام شخصیات اچ سرفہرست محمد ضیاءالدین ہونڑاں وُن۔ضیاء الدین صیب دی شخصیت دی ادبی خدمات دا حوالہ کسی تعارف دا محتاج نیئں گا۔قلم قبیلے دی دُنیا اچ ایہہ ہِک مستند شاعر،ادیب تے محقق دی حیثیت رکھدے وُن۔اِناں نے نظم تے نثر دوواں صنفاں اچ معیاری طبع ازمائی کیتی اے تے ہندکو زبان وادب اچ بہترین اضافہ کردے رئے وُن اِناں دی شاعری دا مجموعہ عنقریب چھپ کے منظرعام تے آنڑیں والا وے۔

حرفی نمبر:- 372 **موضوع: حُسن**

پ۔ پنکھڑی اوہ کہیڑے گلاب دی اے
ہِک کتر کہ سوہنڑے مہتاب دی اے
منوں ویکھے تا کجھ کجھ پچھانڑ رکھے
وسنیک اوہ ساحل چناب دی اے
کُھلے گیسو تے ہتھ اچ قہڑا ہیوے
وِچ دریا گل ساری شباب دی اے
پہولی بے صبری سمجھے عکس وِچکار صورت
شکل کہ میرے جناب دی اے

حرفی نمبر:- 373 **موضوع**: **نعتیہ**

س۔ سین سارے زمان و مکان اندر
رب نے کر دِتی اے اُچی شان تیری
جن، ملائک، انسان درُود پہنچ دے
اقرار کر دے کہ اُچی آن تیری
علم، عمل دے سچے اصولاں دے نال
ہوئی بلند شریعت دی آن بان تیری
پہینڑ، پہرا، پُتر، ماں پیو کولو
سانوں سب سی پیاری اے جان تیری

حرفی نمبر:- 374 **موضوع**: **عشق**

ق۔ قطب ولی غوث سب مرید
اُس گلی دے جزی ہے منزل عشق
منزل اجئ اوکھی وِچ طوفان ہیوے
کہ رات ویلے چن کھوے اول عشق
اول اول دی تسبیح رول کے تے
پختہ کار بی بول اُٹھا اول عشق
ع عشق دی ضیاء سنبھال کے تے
ٹہونڈ دا پھر دا وے ش تے ق نل عشق

حرفی نمبر:- 375 **موضوع**: **عشق**

ل۔ لگی عشق دی جد لگ جاندی
کسی شے دی ضرور نئیں رہیندی
پہانویں رستہ ہووے دشوار گزار
اس سی دوری حضور نی رہیندی
نظر آوُن فاصلے بہت دور
اکھ سی پُتلی دور نی رہیندی
معراج جد عشق دی ہو جاوے
طلب اُس سی اگے ہور نی رہیندی

حرفی نمبر:- 376 **موضوع**: **نعتیہ**

ن۔ نعتِ پاک کھیڑے دی نیت سی پہلے
لکھ وار مونہہ تہو گلاب دے نال
چاہنے تو آزمیش اچ سرخرو ہونڑاں
نقطے، حرف، جملے جوڑ حساب دے نال
آپڑے شعراں اچ ایسا نکھار لیا
گہلاں کرنا وے چن مہتاب دے نال
رحمت اللعالمین محمد ﷺ دا
ذکر کر سیں پورے آداب دے نال

علی اویس خیاؔل۔(1993ء)

میں 7 مارچ 1993 نوں پشور دے مشہور تاریخی علاقہ اندرون آسیہ بزار محلّہ محمد داد دے نال ملحقہ علاقے محلّہ فتو منڈی اچ پیدا ہویا۔ابتدائی تعلیم مقامی سکولاں سی حاصل کیتی۔گریجویشن سپر ییئر سائنس کالج سی کیتی تے ایم اے اُردو دا امتحان دِتا ہویا وے۔نکے ہوندیاں سی شعر و ادب نال شوق ایا شعر پڑھنا بی ایاں تے کدی کدار شعر لکھ بی چھوڑنا ایاں۔میری نصاب دی کاپیاں اچ منے سکول دا کم کہٹ تے غزلاں زیادہ ہوندیاں ائیاں۔شعر و شاعری اچ میں خواجہ یعقوب اختر،سید سعید گیلانی صیب سی تے دیگر سینئرز شعراء سی اصلاح لیندا رِیاں واں تے ایہہ سلسلہ جاری اے۔

حرفی نمبر:- 377 **موضوع**: **نعتیہ**

الف۔ ایسا وے حُسن و جمال اُس دا
فدا جس تے آپ ہی یزدان ہویا
رب نے بخشی جدو معراج اُس نوں
تک کے یوسف بی لوکو حیران ہویا
بندھیاں صفاں ملائیکاں تسلیم واسے
آ کے جبریل بی در دا دربان ہویا
کتنی اُچی اے خیاؔلہ شان اُس دی
جیہڑا رب دا جا کے مہمان ہویا

حروف تہجی دے اعتبار نال حرفیاں دی ترتیب

الف

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
الف۔آسیے وِچ سندر سنگھ سوہنڑاں	4	مئین
الف۔اگ لگے ایسے جیونڑنوں	5	مئین
الف۔آہستہ چل نمیں تا چل پیارے	6	مئین
الف۔آپڑی جگہ تے ہیواں محکم	42	گاموں
الف۔اول اسم پنجتن پاک والا	47	رمضو
الف۔آیاواں یارنوں ویکھڑیں میں	48	رمضو
الف۔ایسی ہوا چلے طاعون والی	49	رمضو
الف۔ابلقِ ناز ہے تیز تیرا	69	سائیں
الف۔ازل سی ابد تک ہے قابض	70	سائیں
الف۔انگ قرصِ انگبیں ایں توں	71	سائیں
الف۔ابر بن برسیا باغ اندر	72	سائیں
الف۔آیا جد رحمت اللعالمین اوہ	120	منشی رجب علی جوہر
الف۔آپ آویں نہ کوئی پیغام بھیجیں	121	منشی رجب علی جوہر

الف۔آیاواں نویں شہر اندر	210	مٹھو
الف۔اُس محبوب نوں خبر نائیں	211	مٹھو
الف۔ایسے ہی خند جانان تیرے	212	مٹھو
الف۔اکھیاں کہئے دِل دیکھیا ہے	213	مٹھو
الف۔ایسی ہی تار سنڑائی مطرب	214	مٹھو
الف۔اُسی نوں دم دم پکارناواں	223	عبداللہ
الف۔اطلسی فرش پشمینہ آں دے	224	عبداللہ
الف۔آتش عشق نے جال سٹیا	250	غلام حیدر بسمل
الف۔اج میں سمجھی وتراں دا	251	غلام حیدر بسمل
الف۔الفت دا اوڑک ایہہ حال نکلا	252	غلام حیدر بسمل
الف۔آل نبیؐ تے اولادِ علیؓ	265	محمد حسین عاجز
الف۔ایسی منوں سنگدلا اوئے	266	سیفی
الف۔اُس پر صل علیٰ کہو	301	اُستاد عبدالحکیم اثر
الف۔آیا براق جبرائیل لے کے	302	اُستاد عبدالحکیم اثر
الف۔اتھے ہوندی اے کاشت عیاریاں دی	309	مضمر تاتاری
الف۔اُس شوخ دا جاہ وجلال تک کے	316	خادم حسین کربلائی
الف۔اُجڑ گئے دونوں جہان میرے	324	ساجن

ب۔بہتر پسینہ محبوب داوے	361	عبدالرشید تاج

پ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
پ۔پردہ قاف سے زاغ اُڈکے	۲۲۶	عبداللہ
پ۔پینا تیری نگاہ دی مہ ساقی	۳۶۴	ظفر مہدی
پ۔پنکھڑی اوہ کہیڑے گلاب دی اے	۳۷۲	محمد ضیاءالدین

ت

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ت۔تشنہ مرجاساں خدا واسے	7	مئین
ت۔تارکالی خوش دم زلف والی	74	سائیں
ت۔ترنم میں تیرے ترصیع مل دی	75	سائیں
ت۔تابع عاشق معشوق وی تے	143	بردا
ت۔تنوں واسطہ انبیاء اولیاء دا	144	بردا
ت۔تیرھیویں صدی داطور بدلا	145	بردا
ت۔تیرے عشاق نے جان تیری	182	مفلس
ت۔توفیق نہیں ہِک نوں بوریئے دی	190	وحشی

ث

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
جلیل احمد کمال	358	ث۔ثابت یقین دے نال جلوے

ج

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
اُستاد نامور	2	ج۔جوڑ جوڑ کے سُندر خیال آپڑے
مئین	8	ج۔جان جہاں اُتے بہت پیاری
مئین	9	ج۔جس نوں میں عزت نشین کیتا
رمضو	51	ج۔جلایا دودھی مشہور ہیون
سائیں	76	ج۔جا کے کوئی آوے تاں سند ہووے
سائیں	77	ج۔جنبش میں ارض وسما لرزن
سائیں	78	ج۔جوش جنوں گوا تر گیا
بردا	146	ج۔جاں نوں اگر میں جان سمجھدا
بردا	147	ج۔جان تے مال میں دیدیواں
مٹھو	219	ج۔جیسا تو شاہو کار ہیویں
عبداللہ	228	ج۔جس کر چڑھے براق اُتے

ج۔جوبن، جوانی تے عیش مستی	235	عطاءمحمد درزی
ج۔جلوہ حُسن دلدار تک کے	256	غلام حیدر بسمل
ج۔جلوۂ شوق محبوب دیکھو	271	سیفی

چ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
چ۔چمن وِچ سروشمشاد دیکھا	148	بردا

ح

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ح۔حیا زمانے دا اُٹھ گیا	52	رمضو
ح۔حبشی ایہہ تارطراز کردی	79	سائیں
ح۔حسرت نوں شوم مقراض کٹدی	80	سائیں
ح۔حُسن جے تینوں خدا دِتا	81	سائیں
ح۔حکم حکومت دا سخت ہیوی	149	بردا
ح۔حرفی دے تختہ نرز اُتے	227	عبداللہ
ح۔حقیقت دی مزل دا صاف رستہ	272	سیفی
ح۔حُسن دا بادشاہ اشکاں تے	273	سیفی

ح۔حج کردے جونام وناموس واسے	352	ساجد سرحدی

خ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
خ۔خمیدہ زمانے وِچ ہور کوئی	10	مئین
خ۔خاردے دِلاں نہ گہل کوئی	53	رمضو
خ۔خوشحالڑا،طوطا،بلبل،مینا	54	رمضو
خ۔خوش خرام میرے قدم سانبھ نہ رکھ	82	سائیں
خ۔ختم ہو در میکدہ اُتے	192	وحشی
خ۔خوشی نال شب وصال گذری	257	غلام حیدر بسمل
خ۔خوبرو کوئی ایسا سازینگا	274	سیفی
خ۔خجل ہوگیا ماہ فلک والا	285	بخش
خ۔خزاں لوٹ آئی کہ بہار بدلی	310	مضمر تاتاری
خ۔خزاں دُدھ پینڈی بہار داتے	311	مضمر تاتاری
خ۔خلد بریں وانگ صبر ویکھو	327	عبدالطیف ساجن
خ۔خاک سی بنڑا ضمیر میرا	344	پروفیسر خاطر غزنوی

د

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
مئین	11	د۔دِل لٹاوی تا ہونڑ جان بی لے لے
مئین	12	د۔دِل واسطے الفت ازار ہوگئی
مئین	13	د۔دِل میرا صدف دا ہے شانہ
مئین	14	د۔دوموتی بے بہا ہے نی
بردا	150	د۔دوستی کر قدرداناں دے نال
بردا	151	د۔دردِ سر منوں بہت چِرداوے
موجی	185	د۔دِل رِیانہ اوہ دِل والے
وحشی	193	د۔دم پدم دم میرا نکال لے گئی
مٹھو	220	د۔دوست اوہ دشمنِ جان بنا
عبداللہ	231	د۔دعویٰ خدائی نمرود کافر
میاں نور الٰہی طالب	236	د۔دُنیا اُتے منے ویکھے
سیفی	275	د۔دیکھ لو بادِ مراد یارو
فارغ قادری	291	د۔داستانِ عشق مری طویل سُنڑ کے
فارغ قادری	292	د۔دربدر پھرنا تلاش کردا

د۔داخل جو ہرنادان ہووے	306	عبدالحکیم آثر
د۔دم چھکھڑاں دار کا وچ سینے	312	مضمر تا تاری
د۔دیکھ کے لب ورخسار تیرے	328	عبدالطیف ساجن
د۔دساں تنوں کیہ حال دل دا	331	عبدالرشید تاج
د۔دِل دے ستاردی تاروکھری	348	ڈاکٹر الٰہی بخش اختر اعوان

ڈ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ڈ۔ڈب گئے ملاح مستول ٹُٹ گئے	83	سائیں
ڈ۔ڈرنا میں تیری تلوار کولوں	84	سائیں

ر

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ر۔رات جاگ جاگ من پہو رہویا	1	اُستاد صاحب حق
ر۔رتبہ چراغ دارات ویلے	15	مئین
ر۔رُوبرو بلبل شیدا دے بہیند ے	16	مئین
ر۔راہ تے میں منتظر کھلیاں	55	رمضو
ر۔ریزش میں آ گئی ذات باری	85	سائیں

ر۔رونقِ محفل جولوگ اۓ	123	رجب علی جوہر
ر۔روزِ ازل سی جو کجھ لکھا ہویا اے	152	بردا
ر۔رنگ پوردے کھیڑے حریان ہوۓ	153	بردا
ر۔رانجھے نے خواب وِچ ہیر چُنڑی	154	بردا
ر۔راہ تے چلا جاوندا ساں	155	بردا
ر۔رتبہ چراغ دارات ویلے	156	بردا
ر۔رُخ اُتے اہل نگاہ تک کے	194	وحشی
ر۔راز معلوم اے ہور کس نوں	238	لعل شاہ جگر
ر۔رحم دل ہوندا مدام عاقل	242	عمر بخش صابر
ر۔روضہ میم دی آستاں بی	276	سیفی
ر۔رہائی تا ہونڑ بنا مرگ بی نمیں	286	بخش
ر۔روبرو دولباں تیریاں تے	287	بخش
ر۔روشن کرنے گُل جہاناں وِچ	332	عبدالرشید تاج
ر۔رنگا رنگ رنگین روپٹیاں وِچ	366	ظفر مہدی

ز

حرفی	حرفی نمبر	شاعر

ز۔زہروچ قطرۂ خون والا	17	مئین
ز۔زردسدا آہ سرد ہے اوہ	56	رمضو
ز۔زورنال بدردے کافراں نوں	57	رمضو
ز۔زلف کالی بلدی تارکالی	86	سائیں
ز۔زلف موباف ہرگرہ کالی	87	سائیں
ز۔زندہ نہ رہے اوہ بی جیہڑے	124	رجب علی جوہر
ز۔زوردے زور بتلاواں کیہہ	221	مٹھو
ز۔زمانے دی چلی ہوا ایسی	237	میاں نورالٰہی طالب
ز۔زورقِ نوح نبی اللہ پایا	293	فارغ قادری
ز۔زلف دے کوچیوں کوچ کرکے	313	مضمر تاتاری
ز۔زرداں دے ظلم نوں ویکھ کے تے	317	خادم حسین کربلائی

س

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
س۔سارازمانہ تاریک اس تے	18	مئین
س۔ساری خدایا خدائی تیری	19	مئین
س۔سرے دی سیاہی مدہم ہوگئی	85	رمضو

س۔سبز جنوں سارے لوک کہیندے ین	68	آغہ سید محمد شاہ
س۔ساقیا۔تشنہ دہن رہیاں	88	سائیں
س۔سختیاں دے شعلے سخت ہوندے	89	سائیں
س۔سمجھ نہ سکے ملائک نوری	90	سائیں
س۔سُکھ دے سجن رفیق ہوندے	91	سائیں
س۔سودے نی نقد بہ نقد والے	92	سائیں
س۔سارے سخی کہیندے ین تنوں	157	بردا
س۔سُکھ ویلے سبھی یار ہوندے	158	بردا
س۔سٹ قرعہ تے دیکھ میرے تابع	187	سرور
س۔سُست ہوگئے کُل اعضاء میرے	229	عبداللہ
س۔سجے اناج نہ باج تیرے	230	عبداللہ
س۔سجدہ گزار یا قدسیاں نے	239	لعل شاہ جگر
س۔سِدھے مونہہ نال نہ کھاؤن قتلے	294	فارغ قادری
س۔ساقی جس ساغر قلب اندر	307	عبدالحکیم اثر
س۔سلف امامت دی کان وِچوں	318	خادم حسین کربلائی
س۔سرجن بی حق حریان ہویا	349	ڈاکٹر الٰہی بخش اختر اعوان
س۔سدا رہنے آں دُور ہِک دوسرے سی	355	ساجد سرحدی

س۔سین سارے زمان ومکان اندر	373	محمد ضیاءالدین

ش

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ش۔شکل میری اے سودائیاں والی	20	مئین
ش۔شاعر کل لے گئے ترصیع اپنی	93	سائیں
ش۔شہرخموشاں تے رہن والے	125	رجب علی جوہر
ش۔شہر پشورسی مُڑا بردآ	159	بردا
ش۔شہر پشورسی مُڑا بردآ	160	بردا
ش۔شاعر اِس طرح ہوندے نی	222	مٹھو
ش۔شکر وچ ذرا تریاق پا کے	243	عمر بخش صابر
ش۔شجر دا کر کے گمان پیارے	277	سیفی
ش۔شور نہ کرو پہائی سِکھو	341	رحیم بخش اسرار
ش۔شہر پشور سانے عجب ڈِٹھا	342	رحیم بخش اسرار

ص

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ص۔صاف آئینہ زنگدار دِسا	21	مئین

ص۔صبح ویلے آتش باز بولے	22	مئین
ص۔صبر کرکے عاشق تدبیسن	23	مئین
ص۔صنعت وِچ صناع سرِ قلم ہوگئے	94	سائیں
ص۔صومعہ وِچ پڑھے نماز صوفی	95	سائیں
ص۔صبر تے شکر کر غافلا اوے	161	بردا
ص۔صبر نی آندا وے یار منوں	162	بردا
ص۔صورت ہے شمس الضحیٰ تیری	195	وحشی
ص۔صاحب توقیر پیدائش تیری	196	وحشی
ص۔صندل دے رُخ نوں رُخ دیکھو	197	وحشی
ص۔صبر نل پاسیں مُراد دِل دی	333	عبدالرشید تاج

ض

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ض۔ضرب لگی تیرے نیناں والی	24	مئین
ض۔ضعف سی جان ضعیف ہوگئی	96	سائیں
ض۔ضرب تلے کھوٹا لعل آکے	163	بردا
ض۔ضعف نے لتیا دے کہیر منوں	244	عمر بخش صابر

ط

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
مئین	25	ط۔طلسم تماشہ میں عجب دیکھا
مئین	26	ط۔طوفان دے چڑھیواں جہاز اُتے
بخش	288	ط۔طلب وصال دی انج رکھناں

ظ

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
گاموں	43	ظ۔ظلم تاویکھ فرنگیاں دا
سالم	128	ظ۔ظلم دی اگ نہ بال ظالم
بردا	164	ظ۔ظالماں رب داواسطہ ای

ع

شاعر	حرفی نمبر	حرفی
سائیں	97	ع۔عاشق براق تے زین رکھی
سائیں	98	ع۔عشق جس تیغ سی قتل کردا
سائیں	99	ع۔عین شین تے قاف دارازمخفی

ع۔عشق جھکاوندا اُس در تے	100	سائیں
ع۔عدم نوں جا کے آباد کر دی	101	سائیں
ع۔عشق دی قدر اے عاشقاں نوں	165	بردا
ع۔عشق پیارے تیرا رَچ پیا	166	بردا
ع۔عمر مثل حباب دے کے	167	بردا
ع۔عشق بازی دے بزار اندر	168	بردا
ع۔عاشقاں دے خشک خمیر وِچو	278	سیفی
ع۔عشق نہ اگر عالمگیر ہوندا	299	برق
ع۔عشق دی یار و سیر گاہ اندر	319	خادم حسین کربلائی
ع۔عشق نہ ہوندا اگر ذات حق نوں	323	وزیر محمد
ع۔عزت ذلت اختیار رکھ دے	334	عبدالرشید تاج
ع۔عشق دا کفن قبول کر کے	336	آتش فہمید

غ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
غ۔غمی خشی انسان واسطے پیدا ہوئن	27	مئین
غ۔غیر بن کے آیا تر بور میرا	46	گاموں

غ۔غماں تیریاں نے منوں اِنج گالا	59	رمضو
غ۔غصے کیوں ہونی ایں جان میری	169	بردا
غ۔غیراں دی محفل وِچ جاونڑے نال	289	بخش

ف

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ف۔فرمان برداری دے یار بدلے	28	مئین
ف۔فراق جانان دے نال لوکو	29	مئین
ف۔فساد بنیاد عشق دی اے	30	مئین
ف۔فکراں وِچ اکناں دی رات جاندی	60	رمضو
ف۔فصل پکیا جس دا سڑ جاوے	61	رمضو
ف۔فال کڈھ کے فال گو دسدے	102	سائیں
ف۔فلک دا رنگ یک رنگ نینگا	245	عمر بخش صابر

ق

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ق۔قاتل تک ضُعف نئیں جان دیندا	106	سائیں
ق۔قائل کرنا نئیں عاقلاں دی	107	سائیں

ق۔قاصدا! میری گہل یادرکھیں	108	سائیں
ق۔قوسِ قزح ہررنگ اندر	109	سائیں
ق۔قیدیاں دی ماں نت روندی	170	بردا
ق۔قمری دی طراں پرواز کرناں	290	بخش
ق۔قوس قزح ون تیرے خمدارابرو	300	برق
ق۔قطب ولی غوث سب مرید	374	محمد ضیاءالدین

ک

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ک۔کدی تا ساڈے کول بیٹھ آکے	3	اُستادناموں
ک۔کھلاریا میں کل رات ساری	31	مئین
ک۔کیوں نہ ہو جاوے اوہ مُردہ زندہ	32	مئین
ک۔کھٹا مٹھاتے ہاڑی چوٹا	44	گاموں
ک۔کئی سکرات مے کشی کردے	103	سائیں
ک۔کند جہی چُھری سی ذبح کرنا ایں	104	سائیں
ک۔کھول لب غضب سی جھڑک دے دے	105	سائیں
ک۔کسی دی رب نہ پیش لیاوے	171	بردا

ک۔کدھر گیا حضرت عیسیٰ یارو	172	بردا
ک۔کیوں نی تومنوں ہلاک کرنے	183	مفلس
ک۔کم اصل سی کدی نہ فیض پاسی	198	وحشی
ک۔کدی نہ لائیں دل نال اُس دے	199	وحشی
ک۔کراں بُرادہ الماس جئے نوں	232	عبداللہ
ک۔کدی ناطالب دید ہوذرا	246	عمر بخش صابر
ک۔کاکل مرصع ول دارا گے	264	بسمل
ک۔کرم ہویے مولا ایسا	279	سیفی
ک۔کوئی دم نہ آندا قرار منوں	280	سیفی
ک۔کیہہ تیرے جئے چنگے دِل ہار دیندے	281	سیفی
ک۔کشور ہست سجایا کس نے	295	فارغ قادری
ک۔کیوں دل دی دنیا تاریک ہوئی	337	آتش فہمید
ک۔کیہہ جانڑیں حال ستارہ شناس	370	نسیم سحر

ل

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ل۔لااِلہ اندر مضراب مارے	34	مئین

ل۔لاندا تیزاب نالے مرہم لاندا	35	مئین
ل۔لکھیا لگینے تے نام غم دا	36	مئین
ل۔لے کہ میں ازل سی نال آیاں	37	مئین
ل۔لامکان دی دُکان دا	41	نظیر احمد رواؔ
ل۔لندن،لہور،کشمیر،جموں	63	رمضو
ل۔لہولہان ہو آئے واپس ہوئے	110	سائیں
ل۔لرزن حوراں تے غش کھاؤن	111	سائیں
ل۔لگے جنوں اُوڈی جانڑ داوے	174	بردا
ل۔لکھ عیش ہووے تا میں چھوڑ دیساں	175	بردا
ل۔لال تیرے سدالال رہیسن	176	بردا
ل۔لٹڑنوں ہر ہک تیار ہویا	177	بردا
ل۔لباں سی ہوندے نی لعل پیدا	200	وحشی
ل۔لیندیاں تیری تصویر پیارے	247	عمر بخش صابر
ل۔لہانے اگ کدی بجھا دینے	248	عمر بخش صابر
ل۔لوکو دیکھو معشوق باہجوں	258	غلام حیدر بسمل
ل۔لب بام شاید او ماہ جبین آیائے	338	آتش فہمید
ل۔لٹ لتین خزان نے دِل جیہڑے	345	پروفیسر خاطر غزنوی

ل۔لگی عشق دی جدلگ جاندی	375	محمد ضیاءالدین

م

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
م۔مارے ملامتی منوں مارے	38	مئین
م۔مبارک ہوئے تنوں تیری ہولی	39	مئین
م۔میرے دِل دے حجرے وِچ	45	گاموں
م۔مست الست پیوست رخ وِچ	64	رمضو
م۔محکم ہیواں آپڑی جا گھتے میں	65	رمضو
م۔موسم بہار گوگذر گئیا	112	سائیں
م۔منتری منتر ہن کیوں پڑھنائیں	113	سائیں
م۔مستِ عقلِ سریع الفہم اندر	114	سائیں
م۔مست اندامِ گل رخ مستی	115	سائیں
م۔مدح خوان مدہوش ہوگئے	116	سائیں
م۔ملاحواں دِیاں رہ گئیاں بیڑیاں نی	178	بردا
م۔مٹھی آں نی منوں شہد کولو	201	وحشی
م۔میں زمی اسمان نوں چھانڑایاں	233	عبداللہ

م۔میرے فہم وادراک دے پڑدیاں وِچ	240	حافظ غلام محمد
م۔مشعل چشم بس یار تکھ کے	259	غلام حیدر بسمل
م۔منتر صحت کوئی یار پاجا	261	غلام حیدر بسمل
م۔میں نہ کرے انسان بلکہ	282	سیفی
م۔مفت آب حیات کوئی پیواندائیں	314	مضمر تا تاری
م۔مئے عشق والی کر عطا منوں	320	خادم حسین کربلائی
م۔مفلس کسطراں روضے رسول جاوے	329	عبدالطیف ساجن
م۔مالک دی طرفو کونین اندر	335	عبدالرشید تاج
م۔منے محبوب دے عشق اندر	339	آتش فہمید
م۔موسم پلٹاتے آئے بہار دے دن	340	آتش فہمید
م۔میرے دشت بے آب وگیاہ اُتے	354	ساجد سرحدی
م۔موسم جابدل لباس آندے	359	جلیل احمد کمال
م۔میں دُنیاوِچ پیا دیکھناواں	362	تاج محمد تاج
م۔میرے صبر داہورا امتحان نہ لے	371	نسیم سحر

ن

حرفی	حرفی نمبر	شاعر

ن۔نگہ دے توسن دی زین اُتے	117	سائیں
ن۔نویں اقرار تے نویں وعدے	118	سائیں
ن۔نظراں مہر دِیاں آپڑے طالباں تے	179	بردا
ن۔نفع نہ ہوندا جیکر عشق اندر	180	بردا
ن۔نسیم سحر دی نمیں موج لگنیں	202	وحشی
ن۔نال میرے جو ناساز رہندا	249	عمر بخش صابر
ن۔نادان نہیں سمجھدا گہل سِدھی	260	غلام حیدر بسمل
ن۔ناگہاں جس دم صنم میرا	283	سیفی
ن۔ نور نبی دے جلوہ گر ہوندیاں ای	315	مضمر تاتاری
ن۔نادانی وِچ مرے سی خطا ہو گئی	321	خادم حسین کربلائی
ن۔نام لیوا میں ایسے رسول داواں	350	ساجد سرحدی
ن۔نعتِ پاک کہنڑے دی نیت سی پہلے	376	محمد ضیاءالدین

و

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
و۔وصل دی شب نوں نہ نیندر آئی	40	مئین
و۔وِچ میں اٹک دے اٹک رہساں	66	رمضو

و۔وسدے کہار اُجاڑ دیندے	181	بردا
و۔وچھوڑے دے درداں رنگ زرد کیتا	203	وحشی

ہ

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ہ۔ہلدی، مٹی، مرچاں، دال چینی	67	رمضو
ہ۔ ہِک پیسہ تیرے ہتھ دِتا	119	شیر غلام
ہ۔ہمیشگی پروردگار واسے	234	عبداللہ
ہ۔ہور بی واللہ حسین ہے وُن	296	فارغ قادری
ہ۔ ہِک تا وعدہ وفا کر تو	297	فارغ قادری
ہ۔ ہے محروم جو لذتِ دید کولو	308	عبدالحکیم اثر
ہ۔ ہیبت دی اُس صیاد دے نال	322	خادم حسین کربلائی
ہ۔ ہِک ہمسائی ہمسائی نوں کہیندی پئی اے	353	ساجد سرحدی

ی

حرفی	حرفی نمبر	شاعر
ی۔یدھ وِچ برہیوں دے جدوڑیا	186	موجی
ی۔یار دا جے تو دیدار چاہنا ایں	204	وحشی

ی۔یاردا غم مہمان بنڑ کے	262	غلام حیدر بسمل

حرفیاں دی موضوعاتی تقسیم

(آ)

موضوع	حرفی نمبر
آرزو	129۔121
آگ	62۔61
آہ وفغاں	203

(الف)

موضوع	حرفی نمبر
ازمائش	171
استقامت	297
اصحاب	57
افسوس	58۔33
افلاس	362۔360۔354
انقلاب	313۔312
انتظار	31

(ب)

(پ)

پیسہ	236
پیشے	51

(ت)

موضوع	حرف نمبر
تصوف	75۔ 95۔ 110۔ 214۔ 217۔ 318۔ 339۔ 346۔ 347۔ 348۔ 349۔
توحید	34۔ 188۔ 189۔ 196۔ 233۔ 234۔ 282۔ 298۔ 326۔ 334۔ 357۔

(ج)

موضوع	حرفی نمبر
جدائی	26۔ 78۔ 106۔ 191۔ 253۔ 255۔ 269۔ 280۔ 286۔ 325۔ 371۔
جوانی	235

(چ)

موضوع	حرفی نمبر

چاہت	3۔66

(ح)

موضوع	حرفی نمبر
حاجی	353
حج	351۔ 352
حسرت	11۔55۔209۔219۔230۔254۔
حُسن	206۔207۔271۔277۔285۔287۔296۔316۔ 328۔372۔

(خ)

موضوع	حرفی نمبر
خاک	125۔231
خواہش	202
خوف	322

(د)

موضوع	حرفی نمبر

(ر)

(ز)

(س)

(ط)

(ظ)

(ع)

علم وحکمت	80۔ 83۔ 87۔ 92۔ 94۔ 99۔ 107۔ 109۔ 111۔ 116۔ 117۔ 124۔ 150۔ 151۔ 156۔ 163۔ 167۔ 197۔ 198۔ 199۔ 200۔ 218۔ 226۔ 229۔ 242۔ 243۔ 260۔ 261۔ 272۔ 295۔ 300۔ 359۔

(غ)

موضوع	حرفی نمبر
غم	262

(ف)

موضوع	حرفی نمبر
فریاد	5۔ 7۔ 20۔ 23۔ 24۔ 27۔ 28۔ 102۔ 146۔ 183۔ 241۔ 370۔
فریب	309۔ 310۔
فکروفلسفہ	1۔ 15۔ 22۔ 36۔ 41۔ 44۔ 48۔ 64۔ 68۔ 69۔ 70۔ 71۔ 74۔ 76۔ 79۔ 86۔ 88۔ 89۔ 90۔ 152۔ 181۔ 187۔ 204۔ 213۔ 240۔ 251۔ 323۔ 331۔ 344۔ 356۔

(ق)

موضوع	حرفی نمبر
قدر	165
قیدوبند	131۔159۔160

(ک)

موضوع	حرفی نمبر
کوہِطور	293

(ل)

موضوع	حرفی نمبر
لاچاری	38
لاعلمی	99
لاغری	29

(م)

موضوع	حرفی نمبر
مجبوری	139

نصیب	60۔138۔153۔190۔263۔294
نعتیہ	85۔ 97۔ 120۔ 122۔ 195۔ 216۔ 223۔ 228۔ 238۔239۔267۔276۔301۔302۔303۔304۔ 315۔329۔330۔332۔350۔358۔361۔373۔ 376۔378۔

(و)

موضوع	حرفی نمبر
وِصال	40۔ 157۔ 252۔ 257۔ 268۔ 279۔288۔ 292۔ 367۔
وقت	237۔245

(ہ)

موضوع	حرفی نمبر
ہولی	39

انٹر ویوز/ ریکارڈنگز

جنہاں لوکاں سی مختلف شعراء دے کلام ریکارڈ کیتے تے جنہاں متعلقہ لوکاں تے شعراء سی وقتاً فوقتاً اِس حوالے نال معلوماتاں جمع کیتیاں اُناں دی تفصیل

نمبرشمار	مقام	تاریخ	انٹرویو	کلام
۱	اندرون آسیہ	وقتاً فوقتاً	لالا وحیدا اعوان	مئین ،سیفی، بردا، رمضو
۲	اندرون آسیہ	وقتاً فوقتاً	محمد نواز	مئین ،سیفی، بردا
۳	محلّہ مروی ہا	وقتاً فوقتاً	جان اُستاد	مئین ،سیفی، بردا، رمضو
۴	محلّہ محمد داد	وقتاً فوقتاً	جہانگیر اُستاد	مئین ،رمضو ،سیفی
۵	محلّہ محمد داد	وقتاً فوقتاً	سردار علی اسد۔شاعر (پڑپوتا، رمضان علی رمضو)	رمضو
٦	محلّہ فتو منڈی	10-03-2016	احسن علی (پوتا، خادم حسین کربلائی)	خادم حسین کربلائی
۷	محلّہ محمد داد	10-03-2016	شیر علی المعروف شیر آغہ (پوتا سیفی شاہ)	آغہ شیر شاہ سیفی

۸	ڈوماگلی	03-04-2016 17-04-2016	جلیل احمد کمال (شاعر)	عبدالطیف ساجن/ عبدالرشید تاج/ وحشی/ غلام حیدر بسمل
۹	محلّہ ساربانان (اندرون لہوری گیٹ)	06-03-2016	صوفی منظور الٰہی (مرحوم)	میاں نور الٰہی طالب
۱۰	کوٹلہ فیلبانان	17-06-2015	سید سعید گیلانی (شاعر)	آغہ سید محمد شاہ
۱۱	بیرون ٹھنڈا کھوئی	31-03-2016	حاجی عبدالسمیع	رحیم بخش اسرار
۱۲	محلّہ محمد داد	16-06-2015	خواجہ یعقوب اختر (شاعر)	سیفی، رمضو، وحشی
۱۳	کریم پورہ	18-09-2015	ساجد سرحدی (شاعر)	ساجد سرحدی
۱۴	چنار روڈ، گندھارا ہندکو اکیڈمی	28-11-2015	احمد ندیم اعوان (شاعر)	احمد ندیم اعوان، تاج محمد تاج
۱۵	چنار روڈ، گندھارا ہندکو اکیڈمی	01-06-2016	نسیم سحر (شاعر)	نسیم سحر
۱۶	بیرون یکہ توت	14-09-2015	ش۔شوکت (شاعر)	مختلف شعراء کے بارے میں معلومات

حوالہ جات کتب

۱۔ سُچے رنگ (سکندر حیات سکندر۔2008)

۲۔ فن شاعری اور اُس کی حقیقت (محراب خاور، اکتوبر 2010)

۳۔ اُردو زبان کا ماخذ ہندکو (پروفیسر خاطر غزنوی، سال اشاعت ۲۰۰۳، مقتدرہ قومی زبان)

۴۔ نویاں راواں۔ 1964ء مرتبہ فارغ بخاری۔ ہندکو رائٹر سوسائٹی پشور۔

۵۔ وڈ کارے (صابر حسین امداد، 2008 دسمبر)

۶۔ میری ہندکو (ایم اسماعیل اعوان۔ سال اشاعت 2004)

۷۔ آبشار۔ 1986ء۔ لالہ مضمر تاتاری ہندکو اردو مجموعہ کلام۔ مکتبہ ارژنگ پشور

۸۔ گجرے ٹُٹ گئے (آتش فہمید)

۹۔ ہندکو دے سر دا سائیں (ڈاکٹر ظہور احمد اعوان۔ مارچ 2007)

۱۰۔ ہندکو زبان و ادب کا جائزہ (ڈاکٹر ممتاز منگلوری۔ مقتدرہ قومی زبان)

....

حوالہ جات رسائل و جرائد

۱۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (جلد نمبر 1، دسمبر 1989، شُمارہ نمبر 1)

۲۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (جنوری، فروری 1990، شُمارہ نمبر 2-3)

۳۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (مارچ 1990، شُمارہ نمبر 4)

۴۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (اپریل، مئی 1990، شُمارہ نمبر 5-6)

۵۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (جلد نمبر 1، نومبر، دسمبر 1990، شُمارہ نمبر 12-13)

۶۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،جنوری،فروری1991،شُمارہ نمبر14-15)

۷۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،مارچ،اپریل1991،شُمارہ نمبر16-17)

۸۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،مئی1991،شُمارہ نمبر18)

۹۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،جون1991،شُمارہ نمبر19)

۱۰۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،جولائی1991،شُمارہ نمبر20)

۱۱۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،اگست1991،شُمارہ نمبر21)

۱۲۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،ستمبر1991،شُمارہ نمبر23)

۱۳۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،اکتوبر1991،شُمارہ نمبر23)

۱۴۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،نومبر1991،شُمارہ نمبر24)

۱۵۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر2،دسمبر1991،شُمارہ نمبر25)

۱۶۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر3،جنوری1992،شُمارہ نمبر26)

۱۷۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر7،مارچ1992،شُمارہ نمبر76)

۱۸۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر3،جون،جولائی1992،شُمارہ نمبر31-32)

۱۹۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر4،دسمبر1992،شُمارہ نمبر37)

۲۰۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر4،فروری1993،شُمارہ نمبر39)

۲۱۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر4،مارچ1993،شُمارہ نمبر40)

۲۲۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر4،جولائی1993،شُمارہ نمبر44)

۲۳۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر5،جنوری،فروری1994،شُمارہ نمبر50,51)

۲۴۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر5،مارچ،اپریل1994،شُمارہ نمبر52,53)

۲۵۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر6،فروری،1995،شُمارہ نمبر63)

۲۶۔ ہندکوزبان ماہنامہ پشور(جلدنمبر6،مارچ،1995،شُمارہ نمبر64)

۲۷۔ ہندکو زبان ماہنامہ پشور (جلد نمبر 8،اگست،ستمبر 1997،شُمارہ نمبر 93,94)

۲۸۔ فروغ (ستمبر ۱۹۹۹۔جلد نمبر ۵۔شمارہ نمبر ۵۵)

۲۹۔ پرچول پشور (تہاڑہ بدھ ۱۶۔مہینہ ۷۔۱۹۹۷)

۳۰۔ روزنامہ انجام پشاور (۲۵ جنوری ۱۹۶۰)

....